

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Інститут філології та журналістики

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 1

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2014

УДК 81.38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)5-8
Л 59

Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 25 грудня 2014 року)

Рецензенти:

Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені проф. Шульжука К. Ф. Рівненського гуманітарного університету;

Степаненко М. І., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Л 59 **Лінгвостилістичні** студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 1. – 208 с.

У виданні розглянуто актуальні проблеми мовностилістичної організації різних текстів Лесі Українки (поетичних, прозових, драматургічних, публіцистичних та епістолярних).

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів та всіх, хто цікавиться мовотворчістю Лесі Українки.

*Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації
(серія КВ № 20841-10641Р від 08.05.2014)*

УДК 81.38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)5-8

© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2014
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2014

Редакційна колегія:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Аркушин Г. Л., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бабич Н. Д., кандидат філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Бартмінський Є., доктор габілітований, професор (Республіка Польща).

Данилюк Н. О., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Ленделова В., кандидат філологічних наук (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мареш П., доктор габілітований, професор (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Межов О. Г., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Моклиця М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Сологуб Н. М., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Левчук І. П., кандидат філологічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

ЗМІСТ

Аркушин Григорій

Наказові дієслова на <i>-ite</i> в текстах Лесі Українки й у західнополіських говірках	6
--	---

Бабич Надія

Епістолярний і науково-публіцистичний контексти поглядів Лесі Українки на мову як код національного буття	14
---	----

Богдан Світлана

Епістолярна комунікація Лесі Українки крізь призму її автокоментарів	23
--	----

Вільчинська Тетяна

Мовна концептуалізація образу Христа у творчості Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми «В катакомбах»)	41
--	----

Вокальчук Галина

Семантико-стилістичні особливості юкстапозитів у поезії Лесі Українки	48
---	----

Гандзюк Олександра

Невербальні знаки в ремарках драматичних творів Лесі Українки	56
---	----

Голоух Лариса

Домінанти поетичного синтаксису Лесі Українки	63
---	----

Данилюк Ніна

Лексика зі стилістичним значенням у збірці Лесі Українки «На крилах пісень» (1893 р.)	70
---	----

Даскалюк Оксана

Мовні засоби волевиявлення у творах Лесі Українки	80
---	----

Коць Тетяна

«Там яснії зорі і тихії квіти єднаються в дивній розмові» (лексико-семантичне поле «тиша» у творчості Лесі Українки)	88
--	----

Левчук Ірина

Мовностилістичний вияв авторського «я» в літературно-критичних працях Лесі Українки	94
---	----

Локайчук Світлана

Народнорозмовна лексика в мовотворчості Лесі Українки (на матеріалі поезій)	100
---	-----

Маленицька Ольга	
Лінгвонаціональний аспект мови драматичних поем Лесі Українки	109
Масицька Тетяна	
Об'єктна семантико-синтаксична залежність у мовотворчості Лесі Українки	118
Масло Ольга, Трохименко Юлія	
Мовна картина світу епістолярію Лесі Українки	127
Мацько Любов, Сидоренко Олеся	
Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки	135
Мацюк Зоряна, Фенко Марія	
Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки	146
Мех Наталія	
Поетичні тексти Лесі Українки як джерело словника «Одвічні слова української культури»	154
Павленко Лариса	
Синтаксично нерозкладні словосполучення як фрагмент номінативної деривації (на матеріалі наукової, публіцистичної й епістолярної спадщини Лесі Українки)	162
Приймачок Оксана	
Стилістична компенсація в перекладах Лесі Українки на російську мову оповідань Івана Франка	169
Приходько Наталія	
Стилістика пунктуаційних знаків у драматичних текстах Лесі Українки	178
Скорук Ірина	
Особливості ономастикону драматичних поем Лесі Українки	186
Яворський Андрій	
Територіально здиференційовані елементи в мові Лесі Українки як об'єкт наукових студій	195
Відомості про авторів	205

НАКАЗОВІ ДІЄСЛОВА НА *-ІТЕ* В ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ Й У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розкрито процес формування закінчень дієслів другої особи множини наказового способу. Тепер нормативним вважають флексію *-те*, якщо в другій особі однини основа закінчується приголосним (*кинь – киньте*), та *-іть*, якщо – голосним (*неси – несить*). Так звану повну форму *-іте* (*ходіте*) кваліфікують як застарілу і не рекомендують для вживання. Однак у творах різних письменників закінчення *-іте* трапляється, зокрема і в нашої землячки Лесі Українки; найчастотнішими у її текстах різних жанрів (поетичних, прозових, драматичних, епістолярних) виявилися такі слова: *беріте, біжіте, візьміте, ждіте, живіте, кладіте, несіте, підіте, робіте, скажіте*.

Установлено, що використання Лесею флексії *-іте* зумовлено різними причинами: щоб зберегти віршовий розмір, для передачі урочистості, стилізуючи текст під народні говірки.

Дієслова на *-іте* досить поширені в західнополіському діалекті, тому використання цієї форми у творах письменниці відображає живомовну народну стихію. Крім цього, виявлена своєрідна власне західнополіська контамінаційна форма *ходіміте*, що поєднує першу і другу особи множини (*ходім + ходіте*). Поширеність фіналі *-те* призвело і до утворень ще таких наказових форм, як *нате* 'візьміть', *гетьте*, *цїтьте*, що вживані й у творах нашої землячки.

Ключові слова: наказовий спосіб, друга особа множини, твори Лесі Українки, західнополіські говірки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Леся Українка як волинянка-поліщучка увібрала в себе не тільки колодяженський фольклор, народні звичаї та обряди, а й живу мову простого люду, бо це була для неї Україна, «що „українішої” й нема» [14, XI, с. 133]. Насамперед у творах на волинську тематику вона використовувала так звані *волінізми* (термін В. Ф. Покальчука), яким позначають переважно лексичні діалектизми. Однак письменниця була не байдужа й до інших різновидів говіркових слів, досить точно передаючи їх звучання і значення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження ролі діалектизмів у творах Лесі Українки має вже ряд друків, але здебільшого вони, як уже було сказано, стосуються лексичних діалектизмів. Тут варто згадати статтю діалектолога, колишнього викладача Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки В. Ф. Покальчука «Волінізми» у творах Лесі Українки» [13], у якій автор проаналізував три десятки лексичних діалектизмів, 3 семантичні, 17 словотвірних та багато фонетичних, але морфологічні були обійдені увагою.

Уже на початку ХХІ століття Інститут Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки провів декілька міжнародних конференцій, видавши матеріали

п'ятитомним зібранням «Леся Українка і сучасність», серед яких є також мовознавчі статті, присвячені в основному аналізу лексики та її стилістичному використанню. З останніх публікацій назовемо окремий підрозділ «Леся Українка і говірки» монографії «Народна лексика Західного Полісся» [2, с. 131–137], що теж, як свідчить назва, присвячений лексиці. А морфологічні діалектизми і надалі залишаються поза увагою дослідників, – ото хіба єдина стаття Р. С. Зінчук «Діалектні явища іменної словозміни в прозових творах і фольклорних записах Лесі Українки та їх відповідники в сучасних західнополіських говірках» [10, с. 557–571], однак морфологія дієслова, наскільки нам відомо, ще не була предметом дослідження.

Отож, **мета статті** – аналіз закінчень дієслів 2-ої особи множини наказового способу у творах Лесі Українки та в західнополіських говірках (типу *ході́те*), тобто маленький штрих до морфології дієслова.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Наказовий спосіб – це новотвір у слов'янських мовах, що розвинувся на базі індоєвропейського оптатива, утвореного за допомогою суфікса **-ĭē-/-iĕ-/-ī-* та вторинних особових закінчень. Поєднання *-ī-* з тематичним *o* теперішнього часу призвело до утворення дифтонга *oi*, від якого в 2-ій ос. мн. і походить *-ě-* перед особовим закінченням *-te*. У спільнослов'янській мові форму на *-ite* мали також дієслова і з суфіксальним *-i-* в основах теперішнього часу (*nosite*) [11, с. 299], тому закінчення *-ite* було досить частотним.

Уже пізніше, «коли наголос падав на основу, то скорочувалися рефлексі давнього суфіксального *ě* (> *i*). Наприклад: *вед'ím'!*, *бер'ím'!*» [7, с. 103], через це флексію *-ite* називають *повною* [8, с. 220], а *-te* *старою* [12, I, с. 479]. Такої ж думки і Л. А. Булаховський: «Давнє закінчення 2-ї ос. мн. нак. сп. *-te* тепер звичайно заступається після голосних скороченням – *-ть*. Найімовірніше, що останнє виникло з першого як продукт скорочення закінчення в афективно забарвленій формі. Це скорочення в говірках української мови, мабуть, сягає часу, коли приголосні перед *e* були ще м'якими або напівм'якими» [6, с. 319].

Уже в українській літературній мові кін. XVII – поч. XVIII ст. засвідчені форми *ведѣть* (*-тъ, те*), *знайте*, *носьте* (*-тъ, те*), *плачте* [11, с. 333].

Сучасна літературна мова використовує лише флексії *-те* та *-іть* з такою диференціацією: *-те* вживане для дієслів із суфіксом *-й-/-ø-* (*да́йте*, *кі́ньте*), а *-іть* із суфіксом *-i-* (*ході́ть*, *несі́ть*) [11, с. 333–334]. Для практичного опанування норм сучасної літературної мови можна запропонувати такі рекомендації: якщо в 2-ій ос. одн. наказові дієслова закінчуються голосним (*бері́*, *кажі́*), то в 2-ій ос. мн. нормативне *-іть* (*бері́ть*, *кажі́ть*), якщо ж приголосним (*сядь*, *стань*) – то флексія *-те* (*сядьте*, *станьте*). Уживати *-те* після суфікса *-i-* не рекомендовано: це уже застаріла форма (пор. *ході́те*).

Однак у художній літературі XIX ст., зокрема в поезії Т. Шевченка, ця форма ще досить жива, пор.: *Не ховайте, не топчі́те Святого закона, не*

зовіте преподобним лютого Нерона; Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте. Знаходимо пояснення, що ці дієслова використані зі стилістичною метою [11, с. 334] для надання вислову урочистого характеру [9, с. 372].

Після Т. Шевченка такі застарілі наказові форми на *-іте* використовували й інші письменники, хоч, здається, найбільше їх у творах Лесі Українки, зокрема в текстах різних жанрів (після цитат у дужках указуємо тільки том і сторінку дванадцятитомного видання [14]):

– з поезій: *Ждіте, ждіте, любі діти! / Літо знов прилине...* [I, с. 110]; *Дивітеся: з них кожний як один...* [I, с. 239];

– з поем: *Кладіте зброю долі!* [II, с. 49]; *Тож підіте і скажіте...* [II, с. 74];

– з перекладів: Гукає владар: «*Приведіте / Самсона-бранця у палати, / Перед мене постановіте...*» [II, с. 28]; *Люди, всі довги платіте* [II, с. 156]; *Поети! Живіте, кохайте, плещіте крилами, / Сіяйте в затишку своїм!* [II, с. 267]; *О, живіте, кохайтесь...* [II, с. 272]; *Робіте* [II, с. 275];

– з прозових текстів («Приязнь» та «Одинак»): *зникніте* [VII, с. 151], *не біжіте* [VII, с. 226], *не бороніте* [VII, с. 206], *простіте* [VII, с. 109], *пустіте* [VII, с. 206] || *пустіте-но* [VII, с. 214];

– з публіцистичних творів: *Вернітеся, мовляв, туди, там ваш рятунок!* [VIII, с. 174];

– з листів: *Пишіте про всіх вас* [X, с. 147], *пишіте-но мені, не гайтеся...* [X, с. 117], *не барітеся в дорозі* [X, с. 62].

З якою метою Леся Українка використовує ці форми? Чи тільки зі стилістичною? Думаємо, що для письменниці поділ закінчень у таких дієслівних наказових формах на нормативні та застарілі був не принциповим, оскільки в народній мові слова на *-іте* широко вживані, тому вона й не цуралася їх, вважаючи українськими літературними, адже територія Волинського Полісся – це сама Україна, за яку «українішої» й немає. Порівняйте приклади з колодяженських народних пісень, записаних самою Лесею Українкою або з її голосу: *візьміте* [IX, с. 83], *гасіте* [IX, с. 80], *гостріте* [IX, с. 15], *занесіте* [IX, с. 83], *ідіте* [IX, с. 19, с. 47, с. 212, с. 217] || *йдіте* [IX, с. 47, с. 83], *крешіте* [IX, с. 15], *мостіте* [IX, с. 33], *не лежіте* [IX, с. 64], *носіте* [IX, с. 80], *положіте* [IX, с. 83], *робіте* [IX, с. 68], *стережіте* [IX, с. 64]; у пісні зі Скулина – *пождіте* [IX, с. 319]. Форми на *-іте* трапляються і в дієсловах із постфіксом *-ся*: *женітеся* [IX, с. 77], *наймітеся* [IX, с. 83], *подивітеся* [IX, с. 81].

Через це і в Лесиній поезії знаходимо дієслова на *-іть* та *-іте* без будь-якого стилістичного розрізнення. Наприклад, засвідчені лише такі повні форми: *біжіте* [II, с. 72], *в'яжіте* [II, с. 72], *живіте* [II, с. 267, с. 272], *кладіте* [II, с. 49], *платіте* [II, с. 156], *плещіте* [II, с. 267], *постановіте* [II, с. 28], *приведіте* [II, с. 28], *робіте* [II, с. 272, с. 275], а поруч із ними дієслова з паралельними закінченнями: *ждіте* [I, с. 110] – *не ждіть* [I, с. 127], *пождіть* [I, с. 88]; *несіте* [II, с. 57] – *несіть* [I, с. 132]; *візьміте* [II, с. 57] – *візьміть* [I, с. 215; II, с. 57]; *скажіте* [II, с. 73, с. 74] – *скажіть* [II, с. 73], *не*

кажіть [II, с. 324]; *дивітеся* [I, с. 239] – *дивіться* [I, с. 239; II, с. 171]. Усе це свідчить, що вживання цих форм залежить насамперед від віршового розміру (форми з *-іте* довші на один склад за *-іть*, тому повсюдна заміна першої на другу призвела б до втрати мелодики вірша).

Безперечно, кількість використаних наказових дієслів залежить також і від сюжету твору: якщо описані драматичні чи трагічні події, багато наказів (рабовласники та раби, «недостойні» і «достойні»), то й наявні повеління. Так, «У пущі» знаходимо такі дієслова 2-ої ос. мн. (подаємо в алфавітному порядку, указавши в дужках кількість уживань): *вважайте, верніться-бо, вибачайте, візьміть* (2), *вклоніться, дайте* (2), *дивіться* (6), *дозвольте* (3), *женіть, знайте, зостаньте* (4), *зрозумійте, ідіть* (2), *кляніть, лишіть* (3), *мовчіть, не беріть, не бійтесь, не жалуйте, не жахайтесь, не журіться, не руште, не турбуйтеся, одступіться, паліть, перекажіть, плачте, поберіться, повірте, пождіть* (2), *покажіть, поспитайте, постановіть, поясніть, прийміть, приходьте, пробачте* (3), *провадьте, простіть* (3), *прощайте, прощайте* (2), *розступіться, сідайте, скажіть* (4), *слухайте, стережіться* [V, с. 9–134]; серед усіх наказів засвідчено лише п'ять з повними закінченнями: *лишіте* [V, с. 11], *скажіте* [V, с. 21], *сидіте* [V, с. 44], *судіте* [V, с. 74], *не беріте* [V, с. 128], причому деякі вжиті з паралельними флексіями: *лишіте* [V, с. 11] – *лишіть* [V, с. 14, с. 60, с. 109], *не беріте* [V, с. 128] – *не беріть* [V, с. 132], *скажіте* [V, с. 21] – *скажіть* [V, с. 21, с. 109, с. 127, с. 129].

Кількість множинних форм наказових дієслів залежить і від кількості персонажів, напр., ці форми відсутні у творі «Прощання», бо тут усього дві дійові особи, тобто наказувати декільком чи багатьом особам немає потреби. Дещо інакше у великій драмі «Блакитна троянда»: із дев'яти десятків наказових форм 2-ої ос. мн., що вміщуються у літературні рамки, всього одна повна форма *летіте* [III, с. 73] і то в цитованому монологі Джульєти, що в перекладі самої Лесі Українки. Персонажі драми – це інтелігентні освічені люди: учениця музикальної школи, студент, молодий письменець, літератор і журналіст, молодий лікар, старий лікар та ін. Безперечно, усі вони добре знали тогочасні тенденції літературної мови, а слова Джульєти були «сказані» в минулі віки за «старими» нормами.

В інших творах уживання таких дієслів зовсім не залежить від часу описаних подій, пор. результати підрахунків повних закінчень: «Руфін і Прісцилла» – *просіте* [IV, с. 272], *прийміте* [IV, с. 278], *пустіте* [IV, с. 305], *не судіте* [V, с. 200]; «Камінний господар» – *візьміте* [VI, с. 119], *скажіте* [VI, с. 147], *не сваріте* [VI, с. 91]; «Кассандра» – *поможіте* [IV, с. 76], *принесіте* [IV, с. 79]; «Осіння казка» – *візьміте, понесіте* [III, с. 202]; «На руїнах» – *біжіте* [III, с. 175], а частина з перерахованих дієслів ужита із закінченням *-іть*: *пустіть* [IV, с. 139], *судіть* [IV, с. 197], *несіть* [IV, с. 15], *поможіть* [III, с. 204] та ін.

І як не дивно, але у «волинсько-поліській» «Лісовій пісні» наказових форм з повними закінченнями не так уже й багато: їх уживає лише

«приземлений» персонаж – Мати Лукашева: *жніте* [V, с. 256], *ходіте* [V, с. 257], паралельно з *ходіть* [V, с. 254, с. 258], та ще Русалка:

Дитинчата-Потерчата,
Засвітіте каганчата! [V, с. 237].

А слова Куця – «Та *возьміте, возьміте* бакунку» [V, с. 325] – не увійшли до остаточної редакції драми-феєрії. Отже, ці чотири форми ніяк не можуть свідчити, що вони використані лише з метою передати особливості говірок, бо ж у «Давній казці» їх більше, хоч ця поема ніяким чином і не пов'язана з Волинню, пор.:

От спасибі за послугу! –
Мовить наш поет, – *несіте*.
Та *візьміть* листки з піснями,
Он в траві лежать, *візьміте*... [II, с. 57];
Тож *підіте* і *скажіте*... [II, с. 74];
Гей, ловіть співця, *в'яжіте*!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш *біжіте*! [II, с. 72].

Та й в оповіданнях на волинську тематику не так уже й багато дієслів на *-іте*, напр., у творі «Одинак» – *простіте* [VII, с. 109] і ще в цитованій пісні *женітеся* [VII, с. 119], у «Приязні» – *не бороніте* [VII, с. 206], *не біжіте* [VII, с. 226], *пустіте* [VII, с. 206] || *пустіте-но* [VII, с. 214]. Усе це свідчить, що Леся не просто сліпо копіювала говірки, а стилізувала мову своїх творів під народне мовлення. Як відомо, говірки часто зберігають такі давні лексеми і граматичні форми, які зовсім не увійшли в літературну мову або вже давно втрачені нею. Зазначимо, що в говірці с. Сильно Ківерцівського району Волинської області відсутні наказові дієслова на *-іть* – лише такі: *биріте, кажіте, нисіте, пичіте, стрижіте, сидіте, садіте, їдіте, ходіте* і т. д.

Наскільки ця форма на *-іте* поширене в народній мові на тлі українських говірок, важко сказати, оскільки спеціального дослідження немає, відсутня така карта і в Атласі української мови [4], лише знаходимо окремі фрагментарні відомості. Так, Ф. Т. Жилко вказує, що такі повні форми вживані у північному наріччі, зокрема в лівобережнополіському говорі [7, с. 103], а С. П. Бевзенко, крім східнонополіських говірок, називає ще наддністрянські (мовлення батюків) та середньочеркаські, зокрема говірки Звенигородщини, і все (цей перелік закінчується «рятивними» словами *та ін.*) [5, с. 145]. Остання згадка про середньочеркаські говірки і Звенигородщину, думаємо, проливає світло і на іншу причину використання дієслівного *-іте* у творах Т. Шевченка (пор. вище цитовані його поетичні рядки).

Як бачимо, у цих свідченнях не згадано західнополіських говірок, а саме тут форми з *-іте* досить поширені, пор. з весільного фольклору:

Роскажіте, дóбри люде,
Де молодóго хáта.
Тíхше, дрúжечки, *йдіте*,
Пíлом не *пиліте*... [1, с. 18];

Бері́теся, корова́йнички, за ді́ло [1, с. 20];
П'і́те – не впи́ва́йтеся... [1, с. 20];
 Ой не жу́рі́те, корова́йнички.. [1, с. 25];
 Ї́ште, го́стоньки, п'і́йте,
 Но нас не суді́те [1, с. 36];
 Ви нас не про́сі́те,
 Ано́ нам носі́те [1, с. 36].

З інших творів:

Саді́те на не́ї черво́ну калі́ну... [1, с. 52];
 Або́ шо ло́жі́те,
 Або́ розбе́рі́те [1, с. 61];
 При́нісі́те, ді́тки,
 Три́сочо́к, дро́вочо́к [1, с. 70].

Дієслова на *-іте* зафіксовані у всіх трьох складових частинах Західного Полісся, пор.: з говірок Волинського Полісся – *роб'і́те, воз'м'і́те* [3, с. 123], *вб'і́р'і́те, гл'ад'і́те, не їд'і́те, не ход'і́те, не мн'і́те, не топч'і́те, пу́їд'і́те шче принис'і́те*; з Берестейщини – *їд'і́те, поїд'і́те, приїд'і́те, ход'і́те, пус́т'і́те, про́пус'т'і́те, пудо́жд'і́те, скаж'і́те // скаж'і́те-но* [3, с. 127]; з Підляшшя – *бир'і́те, їд'і́те, заїд'і́те, ву́з'м'і́те, плат'і́те, ход'і́те, приход'і́т'е* [3, с. 130]. Отже, в західнополіських говірках такі наказові форми донині живі й часто вживані. І не тільки. Є вони і на заході середньополіського говору (пор. вище наведені приклади з говірки с. Сильно, що у перехідній зоні між середньо- та західнополіськими говірками), тому, враховуючи свідчення діалектологів, можемо стверджувати, що ці форми властиві всім поліським говорам.

Тут ще варто звернути увагу на дієслова з постфіксом *-ся*, літературна мова надає перевагу формам *стережі́ться* і т. д., бо в 2-ій ос. одн. перед *-ся* закінчення *-и* (*стережис́я*), однак коли постфікс набирає вигляду *-сь*, то милозвучність вимагатиме використати повне закінчення – *стережі́тесь* (пор. важку вимову *не товпте́сь* [IV, с. 255]), тому говорити про повну втрату закінчення *-іте* літературною мовою не приходиться. Інші приклади з текстів Лесі Українки: *диві́теся* [I, с. 239], поруч із *диві́ться* [I, с. 239; II, с. 121, с. 171], *верні́тесь* [VIII, с. 174], *не барі́тесь* [X, с. 62], з пісні – *жені́теся* [VII, с. 119]. Очевидно, з милозвучністю пов'язано і використання цього закінчення перед частками *-но* та *-бо*, що пом'якшують наказ: *пусті́те-но* [VII, с. 214], *пиші́те-но* [X, с. 117].

Поширеність закінчення *-те* та деякою мірою *-іте* призвело до утворень ще таких множинних наказових форм, як *на́те* 'візьмі́ть' (< *на́* 'бери'), *цї́т'те* (< *цїт'*), *ц'ї́хте* (< *ц'ї́хо* 'замокни, заспокійся'). Ці форми використовувала і наша землячка, пор.: *гетьте́* [II, с. 249; III, с. 25, с. 97; IV, с. 40, с. 281], *годі́-те* [VII, с. 105, с. 106, с. 114, с. 215], *на́те* [V, с. 229], *цїтьте́* [III, с. 185; IV, с. 306, с. 314, с. 317; VII, с. 11]// *цїтьте́-но* [III, с. 185; VII, с. 114, с. 253]. Щоправда, незрозуміло, чому у дванадцятитомнику закінчення *-те* у всіх вигуківих наказах записано разом, лише у слові *годі́-те* через дефіс (?!).

Крім цього, у згаданій говірці с. Сильно виявлено ще й контамінаційну форму 1-ої та 2-ої ос. мн. наказового способу: *ход'їмте* (*ход'їм + ход'їте*), *бирїмте*, *нис'їмте* та ін., уживана вона й у говірках Берестейщини: *под'їд'їмде* // *под'їд'їмте* (*п'їд'їд'їм + п'їд'їд'їте*) [3, с. 127].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як свідчать діалектні матеріали, західнополіські говірки здатні «законсервувати» більш давні форми, що вже втрачені іншими українськими діалектами і «не прижилися» в літературній мові, хоч час від часу вони дають знати про себе і фольклорними та художніми творами, а насамперед – живим мовленням народу, що і бачимо на прикладі закінчення *-їте* в наказових дієсловах. З різною метою вжиті ці форми Лесею Українкою: протиставити давніше мовлення і сучасне, стилізувати мову персонажів під народні говірки, зберегти віршовий розмір, надати урочистості вислову.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. «Всього на світі хватяє...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах) / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 212 с.
2. Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
3. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Укр. мова і літ.» / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
4. Атлас української мови. – Т. I–III. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 247 с.
6. Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – Т. II. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 217–569.
7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1966. – 308 с.
8. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т. та ін. Історична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох та ін. – К. : Вища шк., 1980. – 320 с.
9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Частина I. – К. : Рад. шк., 1965. – 424 с.
10. Зінчук Р. Діалектні явища іменної словозміни в прозових творах і фольклорних записах Лесі Українки та їх відповідники в сучасних західнополіських говірках / Р. Зінчук // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. – Т. V. – Луцьк, 2009. – С. 557–571.
11. Історія української мови : Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
12. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. – Т. I. – К. : Рад. шк., 1951. – 520 с.
13. Покальчук В. Ф. «Волинізми» у творах Лесі Українки / В. Ф. Покальчук // Леся Українка : зб. ст. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1957. – С. 57–76.
14. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

Аркушин Григорій. Повелительные глаголы на *-їте* в текстах Леси Украинки и в западнopolесском говоре. В статье раскрыт процесс формирования окончаний глаголов второго лица множественного числа повелительного наклонения. В современном литературном языке нормативной считают флексию *-те*, если во

втором лице единственного числа основа оканчивается на согласный (*кинь – киньте*), и *-ить*, если на гласный (*неси – неси́ть*). Так называемую полную форму *-ите* (*ходите*) квалифицируют как устаревшую и не рекомендуют для употребления. Но в произведениях разных писателей окончание *-ите* употребляется, в частности и в произведениях Леси Украинки; в ее текстах разных жанров (поэтических, прозаических, драматических, эпистолярных) встречаются такие слова: *біжіте, візьміте, ждіте, живіте, кладіте, несіте, підіте, робіте, скажіте*.

Установлено, что использование Лесей флексии *-ите* предопределено разными причинами: чтобы сохранить стихотворный размер, для передачи торжества, стилизируя текст под народный говор.

Глаголы на *-ите* достаточно распространены в западнopolесском диалекте, поэтому использование этой формы в произведениях писательницы отображает народную стихию языка. Кроме того, обнаружена своеобразная собственно западнopolесская контаминационная форма *ході́мте*, что совмещает первое и второе лицо множественного числа (*ході́м + ході́те*). Распространенность финали *-те* привело и к образованиям еще таких повелительных форм, как *на́те* 'возьмите', *ге́тьте*, *цитьте*, употребляемых и в произведениях Леси Украинки.

Ключевые слова: повелительное наклонение, второе лицо множественного числа, произведения Леси Украинки, западнopolесский говор.

Arkushyn Hryhoriy. The Imperative Verbs on *-ите* in texts of Lesya Ukrainians and in the Dialect of Western Polissya. Imperative verbs in-up in the texts of Lesya Ukrainka in sahanovsky gorkeho article revealed the formation endings of verbs of the second person plural imperative. Now normative consider inflexion, if the second person singular, the stem ends with a consonant (*кинь – киньте*), and *-ить* (*неси – неси́ть*). The so-called complete form *-ите* (*ходите*) qualify as obsolete and not recommended for consumption. However, in the works of different writers end up happening, particularly in our fellow Lesya Ukrainka; most often seen in its texts of different genres (poetry, prose, drama, epistolary) were these words: *біжіте, візьміте, ждіте, живіте, кладіте, несіте, підіте, робіте, скажіте*.

It is established that the use of Lesja flexion *-ите* due to various reasons: to preserve the poetic size, to transfer the solemnity, stylizing the text under national dialects.

Verbs ending in *-ите* are quite common in Dialect of Western Polissya, so the use of this form in the works of the writer reflects folk element. In addition, the identified kind of the actual sahanoeasyac contaminatin form *ході́мте* that combines the first and second person plural (*ході́м + ході́те*). The prevalence of the final that led to formation of more of these mandatory forms as *на́те* 'rent', *ге́тьте*, *цитьте* that used in the works of our compatriot.

Key words: imperative mood, second person plural, works of Lesya Ukrainka, Dialect of Western Polissya.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014

ЕПІСТОЛЯРНИЙ І НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ ПОГЛЯДІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА МОВУ ЯК КОД НАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ

«Коли мати її вживала всіх заходів, щоб вона стала українською письменницею, то дядько її робив те, щоб вона стала людиною й борцем. Мати їй дала тіло, дядько – душу, міцну, як криця, й бунтівливу, як буря... Критичне відношення Лесі до архаїчних національних святощів, з якими ми не раз зустрічаємось у її творчості, її європеїзм, ставлення національного питання в площину інтернаціональну, – все це плоди Драгоманівської науки...» (М. Драй-Хмара). Якими були результати її виховання в українській мові, чим було зумовлене несприйняття нею хуторянських поглядів на літературну мову, переконаність у необхідності забезпечення «широкої течії вільного слова», – це не стільки боротьба, як усвідомлене утвердження своєю творчістю української мови на всеєвропейських теренах. А отже, і в нинішніх умовах функціонування української мови є всі підстави називати Лесею Українку найсучаснішою письменницею.

Ключові слова: духовність нації, загальнолюдські цінності, код національного буття, українська дійсність, європеїзм, контекст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення ролі української прогресивної еліти, зокрема письменників, часів бездержавності України, а отже, й української мови у збереженні національного мовного коду та утвердженні статусу цієї мови як рівної європейським мовам за своєю здатністю репрезентувати перед світом духовну культуру народу є й сьогодні актуальною гуманітарною проблемою, над якою працювала свого часу Леся Українка.

Системного наукового дослідження цієї теми ще не створено, але практично кожен мово- і літературознавець так чи інакше звертав увагу як на безмірну філософську й естетичну глибину мовотворчості поетеси, так і на особливості поглядів Лариси Петрівни Косач на мовні «баталії» свого часу та її безкомпромісність у питанні про право народу на освіту і всі форми культури рідною мовою.

Систематизувати бодай децицію з написаного з цієї теми та доповнити матеріалами з епістолярію та науково-публіцистичних праць Лесі Українки і є **метою цієї праці**.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. 1906 року лягли на папір дивні рядки «Legende des siecles» (франц. «Легенда віків») Лесі Українки. Поетична фантазія занесла авторку до таємничого храму, де, як вона сподівалася, «світять крізь пільму науки дива, де людська не хилиться вділ голова, а гордо здіймається чоло думливе, знаття свого певне, і ясне, й щасливе, де ллється у душу

щасливий спокій...». Там, здавалося, «*все злучиться в цілість – природа і люди, що є, що минуло, що сталося, що буде, і рідне й чуже поєднається й житиме в думці моїй нероздільно, затихнуть навек ворожнеча і болі, не буде діяти вже ганьба неволі, усім моїм мукам настане кінець – і се буде пильної праці вінець*» [12, I, с. 376–377].

Не знаю, як трактують цей твір біографи поетеси і критики: чи як поетичне втілення соціалістичних ідей гармонійного гуманістичного суспільства, що їх, як вдумлива учениця свого дядька М. Драгоманова, Леся Українка сповідувала, чи як хвилинний відчай і намагання втекти від мирської суєти, жорстокої буденності, «замкнутися в тиху кімнату, на скарби всесвітньої думки багату», а чи як образне трактування діалектичного зв'язку долі людської з долею суспільства... Хто знає... Але є в цьому творі провісницьке застереження нащадкам, про яке, на жаль, ніхто з нас, вивчаючи Лесю Українку в школі, не чув: глянувши у двір, що був за огорожею вимріяного храму, лірична героїня побачила:

*... то страшний був двір,
між трупами світів, ідей, народів
вились, як змії, звої хороводів.
Якісь чужі, незнані племена
людей чи звірів виринали дикі
із сутінок віків, страшні, великі,
зникали з ними враз їх імена...
Од їх лишилися тільки дивні руни.
І затремтіли мого серця струни.
**Колись так, може, й наша рідна мова
зостанеться на загадку вікам***

*.....
німим, холодним, дивним трупом слова* (виділено нами. – Н. Б.) [12, I, с. 377].

Упорядники текстів цього видання творів Лесі Українки пояснюють, що пунктиром позначила авторка недописані рядки.

Отже, небезпеку втратити навіки нашу мову бачила Леся Українка вже тоді, на початку двадцятого століття. І хто знає, як би воно склалося, якби не приходили на цю святую і грішну землю Прометеї і їхні Доньки, якби не було у нас Шевченка, Коцюбинського, Франка, Лесі, Самійленка, Олеся, Рильського... І не тільки їхньої художньої спадщини, а й життєвого прикладу служіння Ідеї національної самосвідомості й братства народів, невтомної праці в ім'я Волі людини і людства.

У «Листі до товаришів» Леся Українка писала: «*І політична воля, і освіта народа, і потреби нашого краю, і оборона прав народності, і конечність здобування волі слова... все то, здавалось, стояло так ясно перед нами...*» [12, VIII, с. 7]. Стояло, та не кожен залишався на все життя – «до скону» вірним своїм молодечим змаганням. Леся вважає, що тільки Шевченко може бути зразком того, як належить «без зради, без омани»

доводити свою любов до України: «... поети славили в піснях віддавна Україну... Він перший полюбив її, як син кохає неньку» [12, I, с. 410].

І сьогодні, як у часи Лесі Українки і Драгоманова, «у нас велика біда, що багато людей думають, що досить говорити по-українськи (а надто вже коли писати дециєю), щоб мати право на назву патріота, робітника на рідній ниві, чоловіка з певними переконаннями і т. п.... «Говорить по-нашому – се вже ценз! А послухати часом, що тільки він говорить, то, може б, краще, якби він говорив по-китайськи» [12, IX, с. 175]. Поетеса не хотіла, щоб її зараховували до таких «патріотів» і не терпіла наруги над рідним словом.

Леся Українка пояснювала недоброзичливцям у статті «Малорусские писатели на Буковине»: «Нам кажется, что как бы кто не относился к этнографическим и к историческим теориям, касающимся малорусской национальности, но если ему интересно видеть жизнь всей малорусской нации в широком изображении и всестороннем освещении, то он должен пожелать этому народу или племени, языку или «наречию» богатой и правильно развивающейся литературы» [12, VIII, с. 79–80]. Як бачимо, письменниця не береться переконувати українофобів у тому, що українці – народ, а не плем'я, українська мова – це мова, а не «наріччя» – вона звертається до совісті людської: народ чи плем'я, діалект чи мова мають рівне право на свою літературу; на діалог зі світом своєю мовою.

Та, очевидно, якось не так воно велося, що наприкінці ХХ століття до Чернівців, наприклад, уже не прив'яжеш слів, сказаних Лесею в 1899 році: «Главный город этой провинции Черновцы (Czernowitz) интересен для малороссов в том отношении, что он является единственным значительным европейским городом, где малорусский язык принят повсюду, в домах и на улице, как *Langue parlee*» (франц. розмовна мова) [12, VII, с. 66]. І це в часи, коли офіційною була в австро-угорській Буковині мова німецька.

І сьогодні варто згадати дещо дратівливі рядки з листа Лесі Українки до М. Драгоманова: «Мені вже самій страх обридли оці теми: чи треба чи не треба писати чисто народним чи не чисто народним складом, тенденційно чи не тенденційно, чи Галичина та Волинь все одно, що Україна, чи ні, чи треба писати наукові праці по-українськи, чи краще, може, по-російськи і т. ін. От так люди, певне, варитимуть сю воду, поки вона сама не википить до решти. Шкода тільки, що невідь над чим стільки часу люди уводять, та видно, що не для всіх він такий дорогий, той час» [12, IX, с. 44]. Вона не сперечалась, а творила українську поезію й драму, що сягнули світової слави, перекладала з різних мов усе краще, що могло збагатити рідну культуру, писала українські підручники (напр., з історії стародавнього Сходу), літературознавчі праці, підтримувала молоду українську періодику, збирала й популяризувала народну творчість і т. д.

Письменниця, як і її матір Олена Пчілка, дивувалася із західноукраїнських інтелігентів, які вели безкінечну полеміку навколо мовних проблем: «Я взагалі не знаю, чого вони уже ламають коп'я за ту

мову, так наче се саме найстрашніше питання у нас» [12, IX, с. 44]. Щоправда, з одного листа не варто робити висновок, що поетеса не бачила в умовах дії валуєвських циркулярів усієї небезпеки становища, в якому перебувала в царській Росії українська мова, – очевидно, вона усвідомлювала недоцільність боротьби за мову без вирішення політичних і соціальних проблем: утвердження державності, національної школи, рівноправності націй і т. д. Заслугує на увагу один із критичних висновків М. Драй-Хмари: «Коли мати її вживала всіх заходів, щоб вона стала українською письменницею, то дядько її робив те, щоб вона стала людиною й борцем. Мати їй дала тіло, дядько – душу, міцну, як криця, й бунтівливу, як буря... Критичне відношення Лесі до архаїчних національних святощів, з якими ми не раз зустрічаємось в її творчості, її європеїзм, ставлення національного питання в площу інтернаціональну, – все це плоди Драгоманівської науки... Вона завжди говорила, що вона соціал-демократка» [6, с. 34].

Не годиться, знаємо, «нанизувати» цитати, але тут не можемо не додати фрагмент зі спогадів О. Косач-Кривинюк: «З усіх нас шістьох дітей Леся найбільше була подібна до батька і вродою, і вдачею, ... вони обоє однаково були лагідні та добрі безмежно... Обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі... Була в батька й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони на диво високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у найменшої людини...» [9, с. 19]. З такого «тіста» можна було ліпити і письменницю, і людину-борця. Щоправда, Леся ставилася до себе критичніше (часом аж занадто): «Ви (Ольга Кобилянська. – Н. Б.) порівнюєте мене навіть з ангелом, але, дорога моя пані, щоб Ви знали, тому ангелові приступна така ненависть, яка запевне скинула б його з неба, коли б навіть він туди дістався якимсь чудом... Маю надто українську, а навіть спеціальну волинську вдачу і часто, боячись показати себе не в пору експансивною, попадаю в інший гріх – здаюсь індиферентною» [13, XI, с. 110].

Леся Українка не брала участі в тогочасних дискусіях з приводу того, яка мова – українська на тій чи тій діалектній основі («українофіли») чи російська («русофіли») повинна бути мовою української літературної практики: вона була «**вихована**» (виділено нами. – Н. Б.) в українській мові, **вільна** від хуторянських поглядів на літературну мову («я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про **перемогу** того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитися з усіх діалектів, без жодного насильства, сварки й колотнечі» – з листа до О. Маковея 1894 р.) [12, IX, с. 167], була блискуче освічена в різних мовах та літературах і жила та **працювала** українською мовою усе життя, не покладаючи рук. Час, дорогоцінний час не дозволяв їй відволікати свої сили на «теоретизування»: була твердо переконана, що «поки не буде в нас **широкої течії вільного слова** (виділено нами. – Н. Б.), то все буде в нас *«тиша в морі»*, або, щонайбільше, *«мёртвая зыбь»* («Лист до товаришів»)

[12, VIII, с. 9]. Тому «без вагань поставить свій підпис Леся Українка – поруч з підписами Миколи Лисенка, Олени Пчілки, Павла Житецького – під листом-зверненням до міністра народної освіти імперії з проханням дозволити дітям України навчатися рідною мовою» [11, с. 138].

Леся Українка присоромлювала надмірно розпалених у мовних баталіях українофілів своєї доби: *«Якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидатиме камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я цього каміння не зважуся здійснити...»* (з листа до О. Маковея, 1893 р.) [12, IX, с. 144].

Письменниця крізь сльози іронізувала в листі до дядька: *«... наші люди з натури дуже розумні, бо їх навіть наші волинські школи не можуть дурнями зробити, а вже, здається, для цього немало прикладається роботи»* (1892) [12, IX, с. 109]. Як бачимо, інтелектуальний рівень суспільства Лариса Петрівна Косач пов'язувала і з природними даними, і зі шкільною освітою. Їй боляче від того, що тогочасна школа ніби заповзялася викоренити добрі природні начала своїх учнів. Проте письменниця не цілком сприйняла тогочасну концепцію освіти на національному ґрунті: у статті «Безпardonний патріотизм» вона здивовано запитує: *«Чи ми б мусили винайти яку спеціальну українську математику?»* [13, VIII, с. 12]. Є в цьому запитанні й раціональне зерно: освіта нації повинна здобуватися рідною мовою, але враховувати кращі здобутки не лише національної, а й світової науки, дидактики й педагогіки. Сучасні концепції національної школи теж не повинні б вишукувати чогось відірваного від загальнолюдських педагогічних принципів, проте мусять передбачати методи й прийоми розвитку засобами рідної мови генетичних інтелектуальних і духовних можливостей учнів. Адже ж *«все можна згнітити, за винятком голосу душі»* [12, VIII, с. 14], який звучить через рідну мову і пісню.

Леся Українка була проти односторонньої освіти: *«... ще недавно мені приходилося з тими самими людьми, що тепер учать чужі мови, змагатися за те, чи варто учитись чужій мові при такій чудовій літературі, як російська. Я надіюся, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так панує в ній»* (1891 р.). І. Гнатюк у статті «Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки» згадує надзвичайно актуальну і сьогодні настанову М. Драгоманова про доцільність *«стоячи ногами й серцем на нашій Україні, держати свої голови в Європі»* [3, с. 34]. За понад сто років, відколи писано ці рядки, українська література здобула всесвітнє визнання, давно вже «не потребує нічиєї ласки». Та, на жаль, ще й сьогодні є люди, яким мусиш нагадувати, що українська література, культура взагалі, повинна цінуватися за світовими стандартами, що вона не другосортна, не «малопрестижна»: *«А я все-таки не вважаю нашої літератури за жебрачку, і коли у мене виходить що негаразд, то вже хіба*

через те, що не вмію краще зробити» (з листа до О. Маковея, 1893 р.) [12, IX, с. 125]. (Письменниця ладна була вислухати найдошкульнішу критику, але не терпіла поблажливого поплескування по плечу).

Головне в кожній справі мовно-літературній – ясність думки і досконалість форми. Тоді можна сподіватися на силу впливу «без жодного туману в ідеях і мові», як це було, на її погляд, зразково у мові улюбленого Лесиноного наставника Михайла Драгоманова. А ще, очевидно, не завадило б нам усім у час повернення до Духовних начал повчитися в Лесі (яка, до речі, була вільна від релігійного догматизму) цінувати скарбницю християнських ідей: *«Порадьте мені, – просить вона М. Драгоманова, – оце хочу собі купити Біблію, та не знаю, яку краще: чи грецьку, чи слов'янську, – думаю, грецьку краще. Звісно, жидівська була б найкраща, та що ж, коли не знаю по-жидівськи. В Біблії, окрім всього іншого, маса дикої грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю. Я таки не можу дивитися на народну поезію «літературним поглядом», і, може, через те я люблю ліричні пісні»* [12, VIII, с. 95–96]. Г. Вишневська за результатами свого аналізу сакрально-хтонічної лексики у поетичних драмах Лесі Українки впевнено висновковує: «В авторській художній картині світу органічно поєдналися інтелектуалізм і простота, доступність, національні традиції та здобутки світової цивілізації, завдяки чому і твориться багатобарвна мовна палітра» [2, с. 52].

І так хотіла Леся Українка, щоб *«ми хоч раз заговорили громом так, як веснянії хмари»* [12, I, с. 295], щоб перестали *«блукати і шукати рідного краю на своїй землі»* [12, I, с. 335]; тяжко журилась, що *«кров'ю обкипіла вся наша давнина»* [12, I, с. 55], що *«в кожній країні є спогади раю! Нема тільки в тебе їх, рідний мій краю!»* [12, I, с. 221], що не знаємо імен співців своїх і *«де їх могили, щоб скласти хоч пізні вінці»* [12, I, с. 221].

«Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої психіки, сильна творча воля, орлиний полет душі, яка уміє відмежувати себе від життєвої торгової і без галасу творити в собі високохудожні образи, творити в собі образ вищої людини, вільної людини, – оте все сплелось в творчості Лесі Українки в одну гармонійну цілість», – писав М. Євшан [7, с. 54]. Зрозуміло, що перші критики Лесі Українки (20-х–30-х рр.) «працювали» лише з творами письменниці, окремі знали її і як сучасницю. Сьогодні більшість поривається до листів.

У 1926 р. М. Драй-Хмара зробив такий висновок за своїм аналізом: «Лесю Українку мало розуміли, або й зовсім не розуміли її сучасники. Про це свідчить більшість критиків нашої письменниці. Говорила за це й вона сама. Лесина ж творчість з неукраїнськими темами та побутом (див. як корекцію цієї тези працю С. Богдан ([3]. – Н. Б.), творчість, що виходила геть поза межі нашого етнографічного життя, здавалася йому (суспільству. – Н. Б.) чужою й непотрібною. Суспільство не помітило її, обминуло» [6, с. 3].

Наступні покоління цього ж народу з усілякими аспектами його суспільного життя взяли вже її творчість і її життя на свій «боевий

прапор», під який гуртувалася, як писав Д. Донцов у 1918 р., «ціла молодша генерація народу» [5, с. 182]. І можемо ствердно відповісти на риторичне запитання Агапія Шамрая: «... Чи ж не можемо ми сказати тепер, що вона була найсучаснішою письменницею з усіх тих, чиї твори вважали за найактуальніші для свого часу (а нам здаються далекою і малозрозумілою минувшиною), і чи не можемо ми, нарешті, сказати, що в її персонажах, прибраних в чужі шати, геніально відгадані люди і характери нашого часу» [15, с. 11]. Можемо! І маємо чим це довести.

Але не хочемо погодитися з таким стилем критики творчості Лесі Українки: «Поетесу обурювало безплідне «каганцювання», слабодухе «культурництво», що не йшло далі сентиментального загравання з народом. Леся Українка осуджує реакційну націоналістичну романтику, а також натуралістичне копірсування «на смітнику життя» [14, с. 12]. Так, це писане понад сорок років тому, так, у Лесі були елементи космополітизму і драгоманівського європеїзму, так, її «лютив» навіть Київ весною, коли там «якось нема тоді ні діла, ні навіть проектів, інертність, безділля...» [13, XII, с. 33], так, вона зневажала «патріотів на чужий кошт» [9, с. 55]. Але ж лексика, термінологія! Письменниця цього не перенесла б! Хоч і була впевнена, що митець має бути *«вільний у своїй пісні, як музикант, що вважає тільки на серйозну критику»* [13, XI, с. 100]. Зацитований критик – учений серйозний, але про Лесю так писати не можна. «Леся Українка не раз казала, що не годиться афішувати життя поета. Не поділяла думки, ніби для розуміння творів треба знати життєпис автора» [8, с. 33]: *«Не люблю тільки критики ad hominem, бо й справді, не є в тім сила, чи поет молодий, чи старий, хворий чи здоровий, оптиміст чи песиміст у своєму житті, від того вірші його ні кращі, ні гірші»* [13, X, с. 155]. Анатоль Костенко, автор художньо-документальної біографії Лесі Українки, пророче (даруйте за гіперболу! – Н. Д.) славословив і застерігав: «Можна з певністю сказати: такої цільної натури, тонкої і чистої душі, як у Лесі Українки, не часто можна зустріти серед відомих письменників... Найменш фальшивий штрих на цьому чистому образі буде чорніти прямою» [8, с. 4]. Не почули! І почали не штрихи, а тіні напускати... Саме листи, найособистіші тексти, виявилися «беззахисні перед сучасним бездуховним світом стандартів» [10, с. 58]. Поетеса захистила від цього бездуховного світу багатьох своїх кореспондентів, але вони не захистили її. «Не знаходила у своєму житті нічого такого, чого могла б соромитися, – пише Л. Мірошніченко в мудро названій статті «Чим яскравіше світло, тим глибша тінь (над листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської)», – але як дивовижно точно бачила в дисгармонійному майбутньому приклади заземленого, суто матеріалістичного прочитання епістолярних текстів» [10, с. 58], у яких насправді (якщо ти читаєш текст непересічної особистості!) треба бачити й буквалістичне, й асоціативне, символічне [10, с. 35]. На жаль, людина не вічна, і Леся не може скористатися своїм правом:

«Я все-таки думаю, що всяка людина має право боронити свою душу і серце, щоб не вривалися туди силоміць чужі люди...» [13, X, с. 165].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Добре думав про нинішнє покоління М. Євшан, написавши в 1913 році до «Літературно-наукового вісника», присвяченого «незабутній пам'яті Лесі Українки»: «...йдуть тільки ті до храму поетеси, які дійсно хочуть і вміють читати в тому духовному багатстві. Достойна пані сидить спокійно на престолі і приймає поклони тих, які відчують *потребу* дійсно піти з поклоном до неї, з подякою за ті багатства творчої думки, якими вона подарувала українську поезію» [7, с. 51]. Подарувала, щоб цим дарунком могли гордитися перед світом, мати за доказ європейськості нашої літератури. «Се не «поезія» тільки, – продовжує М. Євшан. – Се протиставлене живого чоловіка, його потреб душі і серця всяким абстрактним ідеалам, рабству мертвого закона, який скував чоловіка, – се, коли хочете, ціла програма духового і культурного відродження, огонь, який має розпалити глухо роджений люд і зробити його видючим» [7, с. 53].

Перебільшена негативна оцінка люду. Але що є життя і творчість Лесі Українки довічною цілющою криницею для нашої духовності – це без перебільшення. Треба лише припадати до неї неложними вустами або зачерпати у пригорщі чистих рук.

Список використаної літератури

1. Богдан С. «Україна... А знаєте, таки є щось в сьому слові» (Етнічні стереотипи Лесі Українки за її листами) / С. Богдан // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 19–23.
2. Вишневська Г. Сакральнo-хтонічна лексика у поетичних драмах Лесі Українки / Галина Вишневська // Питання літературознавства : наук. зб. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – Вип. 82. – С. 52–57.
3. Гнатюк І. Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки / Ірина Гнатюк // Урок української. – 2007. – № 5. – С. 34–37.
4. Горак Я. Діалог : До 125-річчя від дня народження Лесі Українки та 140-річчя від дня народження І.Франка / Яким Горак // Дзвін. – 1996. – № 2. – С. 137–149.
5. Донцов Д. Леся Українка / Дмитро Донцов // ЛНВ. Річник XIX. Т. 70. – Львів, 1918. – С. 182–183.
6. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість / М. Драй-Хмара. – К. : Держ. вид-во Укр., 1926. – 156 с.
7. Євшан М. Леся Українка / М. Євшан // ЛНВ. Річник XVI. Кн. X. Т. 64. – Львів, 1913. – С. 50–55.
8. Костенко А. Леся Українка : Художньо-документальна біографія / Анатоль Костенко. – К. : Дніпро, 1985. – Вид. 2. – 393 с.
9. Леся Українка. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / Автори-упорядники М. В. Гуць, Н. Л. Россошинська ; вст. ст. О. Гончара. – К. : Рад. шк., 1979. – 280 с.
10. Мірошніченко Л. Чим яскравіше світло, тим глибша тінь (над листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської) / Л. Мірошніченко // Київська старовина. – 1997. – № 6. – С. 34–59.
11. Памірська Л. Леся Українка і традиції педагогічної школи Олени Пчілки / Леся Памірська // Українська мова і література в школах, ліцеях та колегіумах – 2007. – № 4. – С. 135–138.

12. Українка Леся. Твори : у 10 т. / Леся Українка. – Т. 1–10. – К. : Держлітвидав України, 1963–1965.

13. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

14. Шабліовський Є. «Прийдешність бачу я, віки потомні» / Є. Шабліовський // Леся Українка. Публікації, статті, дослідження : Матеріали ювілейної наукової конференції. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 7–13.

15. Шамрай А. Мандрівка в світі Лесі Українки : Світові образи у творчості геніальної поетеси / Агапій Шамрай // Україна. – 1998. – № 31. – С. 9–11.

Бабич Надежда. Эпистолярный и научно-публицистический контексты взглядов Леси Украинки на язык как код национального бытия. «Когда мать её прилагала все усилия, чтобы она стала украинской писательницей, то дядя её делал то, что она стала человеком и борцом. Мать ей дала тело, дядя – душу, крепкую, как сталь, и бунтующую, как буря. Критическое отношение Леси к архаичным национальным святошам, с какими мы неоднократно сталкиваемся в её творчестве, постановка национального вопроса в плоскость интернациональную, – всё это плоды Драгомановской науки» (М. Драй-Хмара). Каковы были результаты её воспитания в украинской языковой среде, чем были обусловлены невосприятие ею хуторянских взглядов на литературный язык, убеждённость в необходимости обеспечивать «широкое течение свободного слова», – это не столько борьба, как осознанное утверждение своим творчеством украинского языка на общеевропейском пространстве. Поэтому и нынешние условия функционирования украинского языка дают убедительные основания называть Лесю Украинку современной писательницей.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, код национального бытия, украинская действительность, европеизм, контекст.

Babych Nadia. Epistolary and Scientific Publicistic Context of Lesya Ukrainka's Views on Language as the Code of National Being. «While Lesya Ukrainka's mother was using all means to make her a Ukrainian writer, her uncle was doing everything possible for her to become a worthy personality and a fighter. Her mother gave her body and uncle gave her the spirit that is as adamant as steel and as turbulent as a tempest... Lesya Ukrainka's critical attitude towards archaic, national holiness, her europeism, her treatment of the national issues within the scope of the international ones – all these are the fruit of Dragomanov's teaching...» (M. Dray Khmara). The upbringing in the Ukrainian spirit, her non-perception of the khutor points of view on the literary language, her conviction of the necessity to ensure «the wide flow of the unrestrained speech» is just not merely a bight but realized consolidation of the Ukrainian language in the European area. Hence under the present conditions the Ukrainian language functioning there are all reasons to consider Lesya Ukrainka's as a most modern writer.

Key words: spirituality of the nation, human values, code, of the national being, Ukrainian reality, europeism, context.

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2014

ЕПІСТОЛЯРНА КОМУНІКАЦІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ АВТОКОМЕНТАРІВ

У статті окреслено особливості епістолярної комунікації, встановлено найвиразніші ознаки епістолярної комунікації кінця XIX – початку XX ст., визначено диференційні риси комунікативної діяльності Лесі Українки за допомогою численних автокоментарів у її листах; основну увагу зосереджено на об'єктивних і суб'єктивних передумовах створення її епістолярних текстів (умовах, часі, місці, мотивації) і перебігові епістолярних діалогів із різними адресатами (їх ритмічності / аритмічності, перервах, причинах мовчання, самооцінках епістолярної мовотворчості); з'ясовано обсяг основних термінологічних позначень процесу листування, до яких належать насамперед, із різною частотністю експлікації, лексеми *листування / переписка*; встановлено синонімічний ряд різноманітних стилістично лексем, актуалізованих в ідіостилі Лесі Українки для номінації різних видів кореспонденцій (*графійка, діаріуш, закрітка, епістоля, картка, карточка, книга, кореспонденція, лист, листище, листок, листочок, манускрипт, одкрітка, одписка, послание, послання, слівце, слово*).

Ключові слова: епістолярний текст, лист, листування, автокоментар.

Постановка наукової проблеми та її значення. Комунікативна діяльність будь-якого мовця визначається насамперед функційною диференціацією. Однак, незважаючи на цю очевидну закономірність, вчені дотепер зосереджують в основному увагу на вивченні лише кількох можливих функційних сфер її реалізації: розмовній, художній, публіцистичній та релігійній.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Епістолярна комунікація і в XXI ст. залишається дослідницькою периферією українського мовознавства. З-поміж важливих її аспектів найповніше актуалізовано (з цілком зрозумілих об'єктивних причин) саме поведінковий, який дозволяє представити вербальні репрезентації найбільш типових етикетних ситуацій у листах різних адресантів. Це, зокрема, праці Е. С. Ветрової [4], Н. М. Журавльової [6], О. М. Красовської [10]. Окреслений напрям досліджень найповніше представлений у працях Т. В. Радзієвської [13, 14, 15].

Мета і завдання статті. Водночас поза науковим аналізом залишається вивчення специфіки процесу листовної комунікації окремої мовної особистості, її ролі в індивідуальній мовотворчості певного адресанта. Цим і мотивований вибір теми нашого дослідження, об'єктом якого слугуватимуть зазначені проблеми в контексті епістолярної комунікації Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Насамперед акцентуємо увагу на тому, що листування Лесі

Українки – не просто вагома й частотна, а й особлива складова її комунікативної діяльності, неповторність (і навіть *унікальність*!) якої відзначали різні дослідники її епістолярної мовотворчості та звичайні читачі, вирізняючи передусім такі домінувальні риси: своєрідність стильової та стилістичної парадигм її листовних текстів (М. Х. Коцюбинська [9], Л. П. Мірошніченко [11, 12], В. Стус [18]), їх інформаційну та тематичну різноманітність та насиченість (О. Косач-Кривинюк [7], В. Ф. Святовець [17]), органічне поєднання узуальних та індивідуальних ознак в архітектоніці (С. Я. Єрмоленко [5]) й лексичній площині (Г. Л. Аркушин) [1]), неповторність синтаксичної організації (Л. В. Бублейник [3]) тощо. М. Х. Коцюбинська, зокрема, зауважувала, що листовна комунікація Лесі Українки була водночас епістолярною творчістю, одним із суттєвих різновидів її творчої самореалізації [9, с. 28]. Принагідно нагадаємо також своєрідне твердження Василя Стуса про винятковість листів в усьому творчому доробку письменниці, вважаючи їх чи не найдовершенішими з-поміж усіх її текстів: *«Читаю листи Лесі Українки – і вкрай захоплений ними. Винятково захоплений. Була б змога – щось би більше написав на їхній основі. Наприклад, „Уроки Лесі Українки“. А так – тільки мрію про це на самоті своїй»* [18, с. 456]. А тому спробуємо з'ясувати, яке місце посідала епістолярна комунікація в житті Лесі Українки та в її мовотворчості, опираючись передусім на її ж листовні міркування й факти, які становлять основу автокоментувального рівня семантичної організації епістолярних текстів, а головне – намагатимемося змодельовати за їх посередництвом хоча б домінувальні риси, що визначали й формували цей творчий процес.

Передусім варто окреслити передумови й особисту мотивацію її частотних епістолярних діалогів із родиною, друзями, знайомими. За нашими спостереженнями, кількісні параметри і, відповідно, значний обсяг епістолярної спадщини Лесі Українки зумовлений кількома очевидними об'єктивними екстралінгвальними чинниками. Щонайперше – цілком умотивовано й передбачувано – тривалим перебуванням поза рідним домом, тобто неможливістю безпосереднього спілкування, зокрема, з рідними та друзями. Цей фактор відзначають більшість дослідників цього аспекта її мовотворчості: [9, 11, 12, 17]. І лише деякі з них вирізняють, імовірно, найбільш сутнісний: листування як спосіб індивідуальної (творчої?) самореалізації Лесі Українки [9], зокрема, за умов неможливості художньої творчості, про що неодноразово зауважувала й сама адресантка, не без властивого їй відтінку самоіронії: *«...я от швидко півроку, як нічого, крім листів, не „творю“, хірургія заїдає мою музу»* [19, X, с. 123] (до Л. М. Драгоманової 5, 6 червня 1899 р. Берлін) (тут і далі, покликаючись на це видання, в дужках зазначатимемо лише том і сторінку).

Правомірно постає передусім запитання: листування мало для неї радше ознаку певної комунікативної «повинності» й було звичайнісіньким

засобом інформаційного зв'язку через неможливість безпосереднього спілкування чи, навпаки, стало все ж таки продовженням її особистісної творчої самореалізації, духовною потребою й приносило, до того ж, емоційну розраду? Часткову відповідь на ці запитання знаходимо в одному з листів до Агатангела Кримського: *«Геройства мені бракувало, та й непевна я була, чи наслідки його були б добрі, власне, чи був би мій лист вартий того зусилля, чи не дав би він Вам смутку замість **розваги**, якої ми **(принаймні я і деякі відомі мені люди)** звикли інстинктивно шукати в кожній запечатаній картці паперу* (тут і далі вирізнення в тексті мої. – С. Б.), *що адресовано до нас...»* [XII, с. 93]. А отже, листовне спілкування мало для Лесі Українки насамперед виразно окреслену емоційну й емотивну функції. Іншого разу в листі до того ж адресата вона вербалізує свої комунікативні наміри й прагнення до якнайшвидшого епістолярного діалогу за допомогою експресивно окресленого виразу *непереможно хочеться мені відповісти*, який стверджує насамперед органічність епістолярних діалогів для її мовної особистості. А тому їх, поза сумнівом, не можна кваліфікувати лише як звичайний спосіб спілкування з певною інформативною настановою: *«Непереможно хочеться мені відповісти зараз на Вашого листа, хоча, правду кажучи, мені тепер дуже нема часу на „особисті справи“, і я навіть рідним сестрам не пишу вже давно»* [XII, с. 153] (до А. Ю. Кримського, 9 лютого 1906 р. Київ).

Очевидно, не буде перебільшенням і наше припущення про те, що певною мірою це був стиль і спосіб її духовних контактів із суголосними їй особистостями, а тому, перефразовуючи відому сентенцію Івана Франка, можемо стверджувати, що епістолярні діалоги таки «много важили» для неї. Листовних аргументів правомірності такої думки маємо вдосталь. Наведемо для переконливості міркувань лише кілька: *«Тепер життя моє монотонне, як в санаторії, і оживляється тільки листами з України та інших сторін, де живуть прихильні до мене люди»* [XI, с. 310], пор. лист до Ольги Кобилянської: *«Живу головно сонцем, морем та ще листами»* [XI, с. 24].

Принагідно висловимо гіпотезу й про те, що листування в усій родині Косачів було зумовлене, очевидно, не звичайною потребою побутового спілкування, а стало одним зі способів індивідуальної мовотворчості (культивованого насамперед мамою, Ольгою Петрівною Косач-Драгомановою) з чітко окресленими стильовими й стилістичними домінантами, що властиві з різною часткою актуалізованості в епістолярних текстах кожного комуніканта цієї родини, навіть найменших дітей. Це дає підстави для обережних попередніх тверджень про правомірність існування особливого стилю їхньої епістолярної комунікації, основу якого становить унікальна метамова, про що зауважувала також М. Х. Коцюбинська [9, с. 94].

Як відомо, перші листовні спроби п'ятилітньої Лариси Косач цілком передбачувано були адресовані родині Драгоманових і бабусі Єлизаветі Іванівні (першу (?) збережену епістолу датовано початком літа 1876 року з

Новограда-Волинського). Зауважмо, що маленька Леся, за її ж твердженням, любила писати листи, особливо до дорогих її серцю людей. Мабуть, тому її так болісно вразили в дитинстві батькові слова докору про те, що начебто вона пише листи бабусі з принуки: *«Милая бабушка, дуже мені неприємно, що папа Вам написав, що він нас приганяє писати, чого ніколи не буває, і хоть я, може, не часто пишу до Вас, но зато **всегда з охотою і приємністю**»* [X, с. 15].

Очевидно, листування зі звичайної первинної комунікативної потреби цілком природно з часом набуло для неї статусу органічного й необхідного способу спілкування та самовираження, однією з форм духовної сув'язі, насамперед із близькими їй *«по духу»* комунікантами. Мабуть, власне тому в епістолярних текстах Лесі Українки закономірно фіксуємо численні автокоментарі-міркування про особливості процесу листування (*час, тривалість, ритмічність, перерви, перешкоди, диференційні ознаки, недоліки*), його умови (*місце, психологічний та емоційний стани адресантки в час написання, чекання й одержання листа*), визначальні ознаки листовних текстів різних комунікантів, оцінні характеристики їх стильового й змістового вимірів, особистісні характеристики її адресатів та надто частотні самооцінки власних листів.

Леся Українка, як стверджують численні автокоментарі, беззастережно заперечувала спроможність епістолярного спілкування замінити безпосереднє, а тому неодноразово зауважувала його недосконалість і вторинний характер. Вважаючи листи недовершеним способом комунікації (на противагу безпосередньому усному), вона не раз акцентувала увагу різних адресатів саме на цій його специфіці. Про власне ставлення до епістолярної комунікації Леся Українка неодноразово коментувала з іронічною тональністю, вдаючись до інтекстів-регулятивів: *«Багато хотіла б я з Вами поговорити, багато розпитати і для себе, й для других, бо якось у листах все не те – що листи! Однак, здається, се нагадує речення: „Письма пишут только аптекаря“, і людині з літературного роду і не подобало б так говорити»* [X, с. 63].

Певна комунікативна «неповноцінність» листовних діалогів визначалася, на її переконання, обмеженим тематичним спектром: *«Врешті, годі, се тема не для листів, а скоріш для усних розмов, бо дуже вона складна»* [X, с. 415]. А головна підстава їхньої недосконалості – відсутність звучання, різноманітності тональності одного й того ж слова, властивої слову мовленому: *«Писане слово таке грубе, категоричне, без відтінків, його „тону“ не чути...»* [7, с. 29]. А ще – неспроможність написаного відтворити її емоційний стан: *«Ще якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко відчувається, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне»* [XII, с. 281]. А тому навіть мовчання удвох із найближчими друзями вона вважала досконалішим за найдовершеніші епістолярні тексти: *«...і таки лист не те, що розмова або навіть мовчання удвох, сам на сам»* [XI, с. 293].

Привертає увагу, що сам процес листування Леся Українка називала, вживаючи паралельно номінації *листування* і *переписка* (пор. кількісні параметри їх функціонування: 23 і 13 – відповідно [19]). Щоправда, лексему *переписка* в аналізованих текстах використано також у значенні *переписування* (творів). До речі, встановити певні закономірності й мотивацію використання цих різнорідних синонімічних лексем неможливо, бо спостережені вони іноді в листах до одних і тих же адресатів або навіть в межах якогось одного листа (для уникнення повтору?), пор.: *«Вибачай, що не відповідала толком на деякі твої питання, бо наші листи раз у раз розминалися, і через те жадного пуття нема з перепискою»* [X, с. 96]. А отже, правомірно припускати, що обидві лексеми належали до індивідуального словника адресантки з певною перевагою і тяжінням до першої номінації, яка утвердилася як нормативна в українській мові вже в ХХ ст. Мабуть, тому, як свідчать наші спостереження, кількісні параметри її використання зростають в епістолярних текстах Лесі Українки останнього десятиліття її листування (1903–1913 рр.).

Для найменування різних епістолярних текстів Леся Українка використовувала не лише узуальні питомо українські номінації, а й виразно зросійщені лексеми. Особливість цього номінативного поля виявляють стилістично різнорідні й індивідуально окреслені найменування (зрозуміло, з різною продуктивністю функціонування), пор.: *графійка, діаріуш, закритка, епістолія, картка, карточка, книга, кореспонденція, лист, листище, листок, листочок, манускрипт, одкритка, одписка, послание, послання, слівце, слово, стаття*.

Основною мовою спілкування, як свідчать збережені епістолярні тексти, була для неї українська (щоправда, з суттєвою інтекстовою часткою різних мов). Розмірковуючи про мову епістолярного спілкування з родиною Драгоманових, зокрема з подружжям Драгоманових-Шишманових (лист 15.03.1892 р.), Леся Українка радше декларує можливі варіанти вибору, а обрану рідну мову вважає *однією з можливих*. Привертає, однак, увагу модальність цього тексту, що імплікує невиразне (чи все ж таки очевидне – небажання) пояснення такої комунікативної поведінки, сформульоване як особистісну поведінкову норму, яка має бути сприйнята іншими як *звичка* (про це свідчать коментарі щодо інших потенційних мов комунікації: *не вмію, не звикла, не хочу*). Натомість своїм адресатам вона пропонує повну свободу вибору мови спілкування: *«Насамперед стоїть фатальне «язикове питання», якою мовою провадить нам розмову? Та я так гадаю: по-болгарськи не вмію, по-французьки не звикла, по-московськи не хочу (бо теж не звикла), отже, як почала, так вже і кінчатиму. А відповідь пишіть якою хочете з цих чотирьох мов, або і всіма чотирма разом, то я вже прочитаю, аби лиш написали»* [X, с. 127].

Пізніше, як свідчить лист 22 червня 1891 року з Євпаторії до Михайла Павлика, проблема вибору мови епістолярного спілкування для неї зникне, перетворившись у своєрідний статус-кво. Саме в цьому листі, передбачаючи

встановлення такого бажаного для неї листовного контакту з Ольгою Кобилянською, вона зазначить: *«Сподіваюсь, вона мені вибачить, що не німецьки відповідатиму, бо одно те, що я німецької мови настільки практично не знаю, а друге, що **ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму**»* [X, с. 91]. Щоправда, задекларований вставним словом *«певне»* сумнів був усе ж таки зреалізований пізніше в епістолярному спілкуванні з деякими російськомовними адресатами, зокрема і з чоловіком, Климентом Квіткою.

Готовність і налаштованість на епістолярну комунікацію Леся Українка визначає в основному метафорично неодноразово повторюваними стереотипними виразами *енергія до листів, мати енергію, стане енергії* (і відповідно її відсутність – *не мати енергії до листів; часткова її наявність – ледве ставало енергії писати листи*), пор.: *«... вже **маю енергію до листів**»* [XII, с. 431]; *«Нарешті я беруся як слід до листів, бо вже прийшла до пам'яті, хоч і тепер ще здебільшого спати хочу, але тепер такий яскравий ранок, що, може, **стане енергії** хоч до обіду»* [XII, с. 335]; *«**ледве ставало часу й енергії писати і нагальні листи**»* [XII, с. 52]; *«Перший лист до тебе, а **чи стане енергії** і на многі інші, котрі слід написати, – не знаю»* [XII, с. 270]; *«увечері вчу людей, а потім буваю втомлена і вже **не маю енергії писати**»* [XII, с. 301]; *«Пробач, що я досі не обізвалась до тебе, – от якось **не було енергії з приїзду**»* [XII, с. 354]. Надзвичайно велика кількість адресатів і потреба дотримуватися ритмічності епістолярних діалогів із ними, за її твердженням, *одбирала енергію*: *«Листовних довгів у мене тепер стільки, що я аж за голову беруся, як згадаю про них, і думка про се неначе **одбирає енергію** замість того, щоб її додавати»* [XII, с. 101].

Важко виокремити сьогодні якісь оптимально комфортні для епістолярного спілкування Лесі Українки міста чи села (про це не зафіксовано свідчень у її листах). Однак беззастережно можемо назвати, які *не сприяли* цьому різновиду комунікації. До таких міст, за її твердженням, належав, зокрема, Київ (*«А знаєте, в Києві якось гірше листи пишуться!»*) [X, с. 183].

Про час написання листа маємо лише спорадичні свідчення, однак вони здебільшого вказують на вечір як оптимальний темпоральний показник для її епістолярних діалогів: *«Листи я **завжди увечері** пишу, бо вдень трудно зібратись, якось не йде»* [X, с. 29]; *«вже тепер **досить пізно** (ми з мамою часто пишемо листи in der zwolften Stunde (в останню хвилину, буквально – о дванадцятій годині (нім.))»* [XII, с. 11].

Серед різноманітності місць написання Лесиних листів виокремимо найбільш незвичні й, мовлячи образно, екзотичні. Це, зокрема, лист 30 травня 1890 року з Колодяжного до брата Михайла, написаний, як зазначено після датування (у Зелену суботу), *«Серед лепехи, клечання та квіток»* [X, с. 58]. До чітко окреслених локальних характеристик її листовної комунікації здебільшого належать: *надворі* (*«...удень же сидимо*

в самих сукнях (*ось і тепер я так пишу надворі*) і забуваємо, що се різдвяний сезон» [XII, с. 424]; «Мені, безперечно, корисна оця погода, що тут стоїть: ясно, тепло (*тепер пишу надворі*, в одній сукні, і то не найтеплішій, і мені гаряче навіть» [XII, с. 423]); *на пошті* («Напишу тобі хутко більше, а се пишу *на пошті*» [XII, с. 344]); *на морі* («Оце пишу *на морі*, доїжджаючи до Неаполя, статок трошки хитає і значно трясє, через те і писання таке хороше» [XI, с. 357]); *на балконі* («сьогодні знов тепло, тільки трохи вітряно (отож, вітер і розігнав хмари), і я, притаївшись під стіною, щоб не досягав вітер, сиджу все-таки *на* своєму *балконі під одкритим небом* і пишу тобі листа, від часу до часу оглядаючись, чи вже зникли остатні хмарки з горизонту» [XI, с. 310]; «Я оце пишу *надворі, на високім балконі*, звідки всю затоку і все Сан-Ремо видко, і пальми, і вілли, і нагірні церкви, і всі гори» [XI, с. 371]; *на вокзалі* («Пишу на вокзалі, ждучи поїзда до Відня» [XI, с. 365]; *в отелі* («от сиджу сама *в отелі*, то все одно нічого кращого не видумаєш, як писати листи» [XI, с. 86]. Іноді вона змушена була писати навіть лежачи, послуговуючись олівцем: «Пробачте ще за сю багранину олівцем (власне, я тепер уже не пером, а олівцем „воюю“, але мені заборонено багато сидіти, а надто сидячи писати, то *я пишу, лежачи на chouse longue* (шезлонзі, кушетці – (фр.)), а се утруднює писання чорнилом» [XII, с. 248].

Якщо наступали вимушені чи непередбачені (об'єктивні чи суб'єктивні) передумови, які спонукали до перерв у листуванні, Леся Українка вдавалася до коментарів, що пояснювали причини мовчання своїх адресатів та власного (детально про це див. нашу статтю: [2]). Тут лише нагадаємо, що здебільшого для цього вона використовувала стереотипні вислови з опорними лексемами деривативного ряду мовчання та номінаціями з цією ж інтегральною семою: *не озиватися* (найчастіше) («Давненько не озивались ми один до одного, але то з нами часто буває» [XI, с. 183]); *зволікання* («зволікання з листом» [XII, с. 24]); *запізнитися* («Запізnilась я з листом» [XII, с. 60]); *заглохнути* («А от скоро поїду в Єгипет, то туди ще довше йтимуть листи і там я зовсім «заглохну»...» [XII, с. 287]; *не мати відповіді* («На листи мої відповіді теж не маю» [XII, с. 356]). Іноді вона використовувала рідковживані лексеми з цією ж семантикою, зокрема, часто вживаний у західнополіських говірках вираз *не наприкрятися*: «Ми таки одно одному не наприкрємось листуванням!» [X, с. 165].

Визначальна змістова домінанта епістолярної комунікації Лесі Українки, на переконання самої адресантки, – *правдивість* інформації, що передбачала уникнення фальші й маскуванню. Ця вимога стосувалася однаковою мірою всіх її адресатів, а передусім, – її особисто. Факультативне утаємничення реальної інформації, що стосувалася неї безпосередньо, зокрема, в спілкуванні з мамою, рідше – з сестрою Ольгою, мотивоване намаганням уберегти їх від емоційних потрясінь, що й змушувало лише почасти вдаватися до приховування правдивої інформації, тобто до

«солодкої брехні»: *«Твої слова про безскутечність „блаженної лжи” зробили на мене таке враження, що я вже буду в цьому листі все писати по правді, не змінюючи «ні титли, ніже тії коми» [XI, с. 25]; «Як надійшов чийсь остатній лист в Зелений Гай, то хтось саме пакувався виїжджати і був тоді такий хворий і такий бідний, що не мав одваги комусь в такому стані писати (а брехати, що все гаразд, хтось комусь не може, хтось комусь все мусить правду писати)» [XII, с. 107]. Щоправда, за умов конспірації, їй доводилося почасти вдаватися до езопової мови. Леся Українка кваліфікувала такий спосіб листування як спартаківський: «Спізнилась я трохи з посилкою сею, та коли ж часи у нас тепер *plus ultra* (надзвичайно (лат.)) подлі, **приходиться вертатись до спартаківського способу листування.** «Да, были хуже времена, но не было подлей» [X, с. 358]. Значно вільніше вона почувалася, перебуваючи за межами рідної землі: «Не смійтесь, що починаю листа на папері такого формату, наче манускрипт учений збираюсь писати, се того, що я тут на селі вибилась з паперу комільфотного і видираю картки з того зшитка, де мої переклади. Врешті, се, може, й справді вийде манускрипт. Треба писати тепер, поки час, **а вже з Росії всяк знає, яке листування**» [X, с. 251].*

Диференційною стильовою ознакою епістолярних діалогів Лесі Українки варто вважати передусім *послідовне дотримання етикетних норм і стилістики шляхетного мовлення*, визначених нею як *лицарська поведінка*. Власне тому важливими для декодування її реальних міжособистісних взаємин із різними комунікантами можуть слугувати також коментарі щодо *стилю власних листів*. За її твердженням, формальний поваговий вимір не завжди гармоніює з безпосередніми стосунками комунікантів. Така комунікативна тактика мала виразну мотивацію: змінити поведінкову модель, яку обрав її адресат, не вдаючись до її наслідування: *«Тим часом все йде ganz ritterlich (цілком лицарському (нім.)): Єфремов пише гречні листи, просить у когось віршів до нового збірника, хтось послав вірші і собі писав гречні листи „з правдивим поважанням” взаємно... але то „узброєний мир”, ми обоє те добре тямимо. Я тільки думаю, що мій ritterliches Benehmen (лицарська поведінка (нім.)) більш засоромив і більш покоров мого противника, ніж то могла б зробити найгірша полемічна лайка, – так мені відчувається те в його листах» [XII, с. 48].*

Суттєвою константою епістолярних діалогів вона вважала *почерговість зміни комунікативного статусу адресанта й адресата*. Леся Українка намагалася ретельно дотримувалася такої ритміки, а ще – симетричності в епістолярному спілкуванні з колегами, послідовно відстоюючи потребу діалогічності, руйнуючи, до речі, і сучасний науковий стереотип щодо монологічного характеру листовної комунікації: *«Ніяких контрверсів і переговорів вести в листах більше не буду (тим більше що ті „переговори” зводяться часто до якихсь монологів з мого боку – без реплік з боку кореспондентів)» [XII, с. 441].*

Важливо, що пунктуальність у почерговості епістолярних діалогів була не лише декларована Лесею Українкою. Вона намагалася реалізовувати її й практично: *«Отримала твого листа від 25-го і спішуся послати відповідь так хутко, як се тільки можливо по тутешніх умовах (повезуть до міста завтра раненько)»* [XII, с. 200]. Щоправда, ритмічність листування часто порушувалася не з вини адресантки: перерви були зумовлені були різними об'єктивними чинниками. Одна з типологічних (і частотних!) – неритмічність роботи пошти, зокрема в ситуаціях, коли Леся Українка перебувала за кордоном. Про це вона неодноразово пише різним адресатам, акцентуючи увагу на тому, що навіть вчасна відповідь (названа нею здебільшого як *відповідь без зволікання*) не гарантувала ритмічності листування: *«Се я пишу Вам без зволікання, як лише можу скоро, отримавши Ваш лист, але з Азією, як бачите, листування річ загайна і ніяк не може прискоритися!»* [XII, с. 287].

Дискомфорт у листовне спілкування вносили проблеми з доставкою кореспонденції, про що найчастіше сповіщалося персоніфікованим стереотипним виразом *листи розминулися*, напр.: *два листи розминулись* [XII, с. 375]. До речі, в описах проблем тогочасної пошти Леся Українка нерідко вдається до іронічно-жартівливої тональності, актуалізуючи різноманітні метафоричні та порівняльні номінації. Найвиразніше сему 'повільність доставки кореспонденції' репрезентує порівняння пошти з гусеницею, що посилює загальну іронічність епістолярного фрагмента: *«Тільки ж хтось не подлий, бо він писав, а подла тутешня пошта, що лазить, як гусениця, помалу та ще й губить листи по дорозі»* [XI, с. 266]. Подібну семантику актуалізує казковий образ змії, яка перехоплює листи: *«Що з Вами? Чи Ви живі, чи здорові? Чи, може, яка „лютая змія” похапала Ваші листи на дорозі?»* [X, с. 126].

Неналагодженість роботи тодішньої пошти кваліфікована нею також метафоризованим пейоративом *безтолкова* (до речі, ця риса була визначена нею як властива не лише українським поштам): *„Неправильність нашої кореспонденції треба на добру половину відносити до безтолковості наших (і ваших) пошт, mais c'est un mal sans remede... (Але на цю хворобу немає ліків (франц.))»* [X, с. 333]. Тотожну інформацію імпліковано також за допомогою прийому умовчання: *«Як будеш, Лідочка, посилати гравюри, то краще пошли заказною бандероллю або в письмі заказному, а то, знаєш, наші пошти...»* [X, с. 334]. А отже, як додаткову передумову неотримання кореспонденції вона називає іноді сам статус листа: *простий, звичайний* [XII, с. 466] чи *казаний* [XII, с. 412] / *рекомендований* [X, с. 337], [XI, с. 342], [XI, с. 342], [XII, с. 24], [XII, с. 45]: *«Просто ніж мені в серці Ваші докори! Ну, що я зроблю, коли мої листи не доходять? Я писала і Вам, і Раді, і Ліді, і, очевидно, Ви нічого сього не получали. Прошлий лист я хотіла послати заказним, та не вибрала часу піти на пошту, **послала для скорості простим, а він і пропав**. Тепер ні за що не посилатиму простим, бо се ж просто страх що таке. Після Ваших*

докірливих фраз я не можу писати спокійно, бо у мені все тремтить од жалю і нетерплячки, щоб лист скоріш дійшов. Через подібні причини не пишу і П[авликові], бо один жаль виходить з такого листування» [X, с. 335]. Зауважмо, що номінація *рекомендований* значно частотніша в її епістолярних текстах на противагу *заказний* (її, до речі, вжито кілька раз із «лапковими» маркерами: очевидно, це дозволяє припустити інтекстовий характер цього найменування в листах Лесі Українки). Щоправда, навіть статус *рекомендований* не завжди гарантував листові його доставку: «Взагалі писати лінуюся, бо **навіть рекомендовані листи пропадають** – отже, шкода праці!» [XI, с. 349].

Один із коментарів Лесі Українки про ритмічність листування експлікує особливості епістолярної поведінки жінок (ймовірно, первинно лише французенок, а тому може бути кваліфікований як етнічний стереотип): «*Chaque femme qui se respecte n'écrit jamais une lettre le jour qu'elle a promis* (Кожна жінка, що себе поважає, не пише ніколи листа того дня, коли вона обіцяла (франц.))» [X, с. 316]. Однак Леся Українка ніколи не дотримувалася цієї стереотипної вимоги.

Узвичаєно, за відсутності суб'єктивних та об'єктивних перешкод, вона намагалася дотримуватися усталеного наміру відповідати зразу ж після одержання листа (подібно, до речі, до Тараса Шевченка: таку звичку він називав, як відомо, *благородною*): «Тільки що отримала Вашого листа і **зараз відповідаю**» [X, с. 265]; «Оце тільки що отримала Вашого листа і **зараз одписую**, щоб не задавнилось» [XI, с. 34]; «Тільки що отримала твого листа і **зараз же відповідаю**, хоч теж страшенно зайнята, до умопомрачення, аж от букви пропускаю» [XI, с. 185].

Такий «моментальний» спосіб листування (*лист у відповідь*) вони з мамою називали ще *гоголівським*, зважаючи, найвірогідніше, на погляди Миколи Гоголя щодо епістолярної поведінки комунікантів і, зокрема, послідовне відстоювання ним миттєвої відповіді: «**Гоголь то правду каже, та тільки не завжди можливо відповідати „моментально“,** наприклад, я отримала твого листа в момент занятій з Капрелом, то **де ж тут було моментально писати?**» [XI, с. 18]; «Тільки що отримала твого листа і, **по-гоголівськи**, одповідаю зараз. Сподіваюсь, що досі вже отримались мої листи до Лілі і до тебе і ви вже знаєте, чому я мовчала» [XI, с. 25].

Однак порушення послідовного почергового ритму спілкування Леся Українка вважала цілком припустимим і часто, не одержавши листа від якогось адресата, сама озивалася першою («Хоч не маю ще відповіді на свій *остатній лист до Вас, проте вдаюся знову та ще й з просьбою*» [X, с. 188]. Для аргументації такої позиції вона використала порівняння про узвичаєну поведінкову вимогу щодо ділових візитів: «Оце, не чекаючи Вашого листа, пишу сама. Та вже ж нам не подоба рахуватись листами, наче ті великі пани візитами» [X, с. 123]; «Коли маєте час, напишіть мені, не рахуючись листами» [XII, с. 302].

Щоправда, вимушена неритмічність листування утруднювала інформаційну канву епістолярних діалогів із тим чи тим адресатом: *«Вибачай, що не відповідала толком на деякі твої питання, бо наші листи раз у раз розминалися, і через те жадного пуття нема з перепискою»* [X, с. 96]. Скажімо, усталена мамою архітектоніка листів – *запитання-відповіді* – цілком передбачувано зазнавала за таких обставин неминучих руйнувань: *«Ти мене в остатньому листі кориш, що нічого не пишу про свою ногу, але то все виходить через те, що ми розминаємось листами раз у раз, і я не можу толком відповідати на твої питання»* [X, с. 100].

Міграційний триб Лесиного життя (і не лише її, а почасти – й інших членів родини) спонукав до пересилання листів, а тому деякі листи перетворювалися, за її визначенням, хіба що в історичну цінність. Власне цим і мотивована їх кваліфікація як *давніовічних*: *«Мама мені переслала один Ваш лист, але то ще давніовічний, від 5 мая, а новішого чомусь не прислала»* [X, с. 100].

Крім того, час доставки деяких кореспонденцій, за свідченням Лесі Українки, сягав іноді *понад два тижні*, зокрема в період її перебування поза межами України: *«Дуже погано роз'їхатись на такі простори, що й лист 15 день іде!..»* [XII, с. 301]; *«Я написала до чоловіка, щоб він, коли ті нотатки існують, послав їх Вам, але ж мій лист **ітиме** звідси до Кутаїса тижнів зо два, а з Кутаїса до Вас теж щось коло того, то, може, і спізниться»* [XII, с. 445].

Її емоційна реакція на неможливість вчасно відповісти на лист найчастіше представлена завдяки прогнозованим регулятивам – емоційно окресленими лексемам *жаль, сум, сумно*, які стосуються різних адресатів і, зрештою, виявляють загальну стереотипну реакцію й інших комунікантів, фіксовану в цій ситуації в епістолярних текстах не лише кінця ХІХ–поч. ХХ ст. Індивідуально увиразненою для Лесиних діалогів можна вважати хіба що лексему *досада*, яка входить до складу вставної конструкції і є частиною епістолярного метатексту: *«Отримала вчора Ваш лист і хтіла, щоб сьогодні пішла моя відповідь, але, **на мою досаду**, запізнилась»* [X, с. 293].

Ритмічність Лесиного листування мала також свої особливості. Її власний ритм епістолярної комунікації (який формував значною мірою фактор адресата) коливався в межах *одного – кількох тижнів*: *«Удивляюсь, как мог быть перерыв в 2 недели, когда я пишу не реже, чем еженедельно, а то и чаще. Впрочем, праздничная почта всегда неаккуратна»* [XII, с. 433]. Іноді з окремими адресатами листовні паузи сягали до трьох років: *«От і знов я пишу до Вас – через три роки... Не раз хотіла раніше писати, та одно, що не знала куди, а друге, що обставини не сприяли відновленню перерваного листування»* [XI, с. 56] (до М. І. Павлика 14 липня 1898 р. Гадяч).

Леся Українка дуже жалкувала, що через лікарські заборони вона змушена була обмежувати й порушувати узвичаєний спосіб і ритм епістолярної комунікації: *«...всяку роботу заборонили і писання теж, а я, коли б бути акуратною в кореспонденції, то мусила б **щонайменше по 30***

листів на місяць писати (я й так уже 25 написала, відколи тут), а я се не завжди в силі робити, тим більше що мої листи не вміють бути короткими» [XI, с. 308]; *«мій «6-годинний робочий день» часто приходиться мені наполовину скорочувати і поміщати в нього і літературу, і листи (я їх і досі не навчилась писати короткими)»* [XII, с. 52]; *«Цілий тиждень, по наказу сього лікаря, «большею частию лежала на кровати» і через те дуже запустила усяке писання, і листи, і шиття, то тепер потрошку надолужаю»* [XII, с. 219]. Очевидно, з цих же причин до ощадливості епістолярних діалогів спонукала її також мама (*«Ти заборонила писати довгі листи»* [XI, с. 83] (до О. П. Косач (матері) 29 грудня 1898 р. Київ).

Етикетна ситуація вибачення, з огляду на вимушені власні перерви в листуванні, – цілком умотивована й передбачувана в епістолярних текстах Лесі Українки. Власне тому її частотність – одна зі змістових домінант листовних діалогів. Експлікація виразів вибачення в тексті найчастіше поєднана з вербалізацією почуття провини за порушення *правильного*, тобто ритмічно впорядкованого листування, напр.: *«Спитайте швагра, то він Вам скаже, що се стало тепер просто моєю натурою – нездатність до правильного листування. Я не кажу, що се добре, а тільки се ніяк не повинно спеціально Вас ображати, бо я тепер супроти всіх в сьому напрямі однаково винна, не виключаючи й найближчої родини; може, се навіть щось патологічне»* [XII, с. 180]. Інша синонімічна лексема, яка характеризує такий спосіб епістолярної комунікації Лесі Українки, – акуратний або тотожна самономінація *акуратність*.

В епістолярному спілкуванні з родиною та з найближчими друзями вона надавала перевагу листам, а не поштівкам (*одкриткам*), до того ж в основному великим за обсягом, хоча, з різних причин послуговувалася й іншими різновидами листовної комунікації. Використання певного різновиду кореспонденцій залежало також і від уподобань її адресатів. Зокрема, як стверджувала Леся Українка, не любила *«одкриток»* мама (але робила винятки для неї з огляду на проблеми зі здоров'ям): *«Прости, що я не прислала одкритки, як ти хотіла, та я знаю, що ти, властиво, не любиш одкриток, і думала вчора ж таки (зараз) відповісти листом на листа»* [XII, с. 38] (до О. П. Косач (матері), 7 лютого 1903 р. Сан-Ремо), хоч сама нерідко використовувала їх, і в спілкуванні з Лесею також: *«Я, мамочко, з твоєї одкритки бачу, що ти ненавмисне мовчала так довго на мій лист. Та воно і кожний раз за сей рік було так»* [XII, с. 60] (до О. П. Косач (матері) 29 березня 1903 р. Сан-Ремо).

Несприйняття такого різновиду епістолярного спілкування було їх обоюдною характеристикою, бо належало до особистісних ознак листування і Лесі Українки: *«Ми не писали тобі через те, що напевне не знали, куди треба направляти листи, а щоб вони де-небудь лежали, ждучи тебе, з ризиком загубитись, то було б неприємно, бо ти знаєш, що в Києві не завжди можна „удосудитись“ написати справжнього листа, а „одкриток“ ні ти, ні я не любимо»* [XII, с. 167] (до О. П. Косач (матері), 2 жовтня 1906 р. Київ).

Однак, беручи до уваги різні об'єктивні перешкоди до повноцінних епістолярних діалогів, Леся Українка сама спонукала іноді інших адресатів вибрати саме цей спосіб кореспондування: *«Пиши одкрытки, коли часу мало»* [XI, с. 370] (до О. П. Косач (сестри) 4 листопада 1902 р. Сан-Ремо); *«Я тямлю, що я тобі не один лист винна, тож тепер писатиму, не претендуючи на іншу відповідь, як „одкрытки” від часу до часу»* [XII, с. 100] (до О. П. Косач (сестри) 25 січня 1904 р. Тбілісі). Вагаючись у виборі між *одкрыткою* і поспішним листом (*«хватаним»* [XI, с. 373]), вона все ж таки в реальних ситуаціях надавала перевагу першому різновиду листування.

До визначальних ознак її епістолярної мовотворчості належить і звичка не відсилати іноді вже написані листи. Деякі з них вона знищувала, навіть не дописавши. Мотивація такої поведінки не завжди була однотипна: до найчастотніших передумов належать суб'єктивні оцінки стилістичної та змістової довершеності / недовершеності власних епістолярних текстів, пор.: *«Сей білий почав було листа в відповідь на чиюсь любу картку, та був щось нездоровий і гнівався на Єгипет (бо і в Єгипті буває вітер холодний, а хтось уже розбалувався і хоче, щоб усе було тепло), а хтось чорненький хоче, щоб хтось „гарно” писав про Єгипет, хтось так не вмів і листа свого подер»* [XII, с. 454–455].

Маючи, очевидно, звичку перечитувати вже написані листи, Леся Українка іноді піддавала їх самоцензурі, в результаті якої частина з них також не відправлялася адресатові, здебільшого вони спалювалися: *«Якраз і я було написала до Вас листа та й спалила його, щось він мені дуже недоладним здався, – видно, то вже така пошесть була на невдалі листи»* [X, с. 282] (до М. І. Павлика 2 лютого 1895 р. Софія).

Епістолярна комунікація як психоемоційний релакс належала, очевидно, також до непоодиноких випадків у її епістолярній практиці, принаймні, про один із таких фактів йдеться в листі до брата Михайла 21 березня 1899 року з Берліна: *«Се, бачиш, я така розумна зробилась, подерши листа. Я часом навмисне пишу листи з тим, щоб потім подерти, – се „одкриває клапан” і лихий настрій вилітає в повітря, як чад»* [XI, с. 98].

Іноді в листі відсутні узвичаєні вербальні вказівки на знищення листа (зокрема, найчастіше актуалізовані дієсловами *подерти*, *спалити*, *не схотілось посилати*), їх імплікують натомість лексеми, що виражають вболівання авторки за ймовірний негативний вплив епістолярного тексту на певного адресата: *«Написала я тобі вчора листа, але пощаджу тебе від нього»* [X, с. 392].

Однак, незважаючи на постійні зусилля втримати ритміку листування, в неї періодично (а можливо, й регулярно) виникали проблеми з вчасністю відповіді, що й зумовлювало, за образним визначенням самої адресатки, появу численних (і, ймовірно, постійних) *«листовних боргів»*. Синонімічними для відтворення цієї риси її епістолярної комунікації були й інші індивідуальні лексичні регулятиви – *мати листи на сумлінні*, *листовні залежності* – та узуальні розмовні

вирази *назбиралося багато листів, багато листів*, пор.: *«Ще маю аж сім листів на сумлінні»* [XII, с. 42]; *«Тим часом назбиралося було багато листів і ділових, і до родичів, то хтось мусив на те покласти той час, коли можна було якось писати»* [XII, с. 46]; *«роботи і листів багато»* [XII, с. 62].

У листах почасти експліковано кількісні параметри написаних і ненаписаних кореспонденцій протягом одного дня, які коливалися в межах понад десять. Саме завдяки таким щоденним кількісним показникам можна було зберегти, за її твердженням, узвичаєний ритм епістолярного спілкування: *«Оце лежать перед кимсь аж 7 листів написаних, а се 8-й, а ще 4 треба от-от написати... Отаке моє!»* [XII, с. 79], пор. також: *«...рідкий день я не пишу кому-небудь листа (а часом і по 3–4 в день), і все-таки вічно „в довгах“ і вічно під докором»* [XII, с. 52]. Про таку інтенсивність епістолярної комунікації в останні роки життя їй доводилося хіба що мріяти: *«При тому хтось дуже розлінувався (минув той час, коли хтось писав по 8 листів на день, а ввечері ще щось міг писати!) і подивляє когось чорненького, що він може стільки трудитися і клопотатися, хоч і слабенький»* [XII, с. 455]. А тому вона змушена була обмежуватися щонайбільше двома листами в день: *«Більше двох листів у день не можу написати. Ех, інвалід таки з мене»* [XII, с. 450].

Щоправда, значно частіше Леся Українка зазначала кількість кореспонденцій узагальнено, використовуючи лексеми синонімічного ряду з інтегральною семою 'багато'. Почасти цей дисгармонійний стан епістолярної комунікації імплікує метафора *загрузнути в листах*: *«Хтось не брався і до «Кассандри», так в листах загруз. А взагалі роботи страх багато, аби сила»* [XII, с. 80]. Індивідуальний вияв (посередництвом лексичного повтору ключової лексеми) має повідомлення про цю ж проблему в одному з листів до Ольги Кобилянської: *«Хтось все має листів, листів, листів – силу писати!»* [XII, с. 86] (15, 23 серпня 1903 р. Зелений Гай). Привертає увагу, як експліцитний стилістичний прийом лексичного повтору увиразнено імпліцитним завдяки рідковживаній розмовній номінації *сила*.

Для найменування процесу відновлення листовного спілкування Леся Українка використовувала стереотипний вираз *виплачувати борги*: *«Я тепер починаю вже трохи виплачувати їх (борги. – С. Б.), а то, далєбі, рука не здійснєлась до листів, хоч ти що хоч, – ніяк я не могла примусити себе писати!»* [XII, с. 101]. Синонімічно до нього вона використовувала також вираз *назбиралося залєглостів* (які, закономірно, потрібно було *залагоджувати, вирівнювати*, тобто *впорядковувати*): *«Тепер тільки я зібралась „вирівняти залєглості“ в своїй кореспонденції, а то за зборами та роз'їздами набралось їх чимало»* [X, с. 158] і *запустила кореспонденцію* [X, с. 364].

Найбільш переконливо процес Лєсиного листування відтворює метафора *фабрика листів*: *«...хтось розпочав уже писанину всяку, ну, і „фабрику листів“, нарешті, – чей же, сей академічний рік буде нормальніший від минулого»* [XII, с. 109].

Серед найвагоміших причин, що ускладнювали *ритмічну* листовну комунікацію вона називає здебільшого: 1) **власну неорганізованість** («Хтось все трохи не має часу, а трохи гав ловить і тому ні з листами, ні з роботою не вправиться» [XII, с. 54]; 2) **відсутність налаштованості на листовну комунікацію**, відтворену здебільшого стереотипно зворотним дієсловом *не пишеться* або виразами з цією ж опорною лексемою («Се не значить, щоб взагалі для мене листи до родичів і приятелів були тяжкою повинністю, ні, але, знаєш, бувають такі періоди, коли **взагалі не пишеться** або пишеться тільки до тих, що самі дуже часто пишуть і дуже інтенсивно визивають на відповідь. Важно „установити“ кореспонденцію, тоді вже йде як з води, але хто її знає, чому вона часом не установлюється» [XI, с. 306]; 3) **проблеми зі здоров'ям** («Я знаю, що тепер з мене кореспондент нецікавий: сиджу я, хоч і в Італії, та „в печі замазана“, бо примушена дбати виключно про своє вічно розхитане здоров'я, примушена навіть на який час покинути всяку роботу, ледве-ледве що виторговую собі дозвіл писати листи» [XI, с. 309]. Самономінація *кореспондент нецікавий* містить виразну іронічну тональність, позначену усвідомленням невтішної реальності. Зауважмо, що дозвіл навіть на написання листів їй доводилося одержувати шляхом дискусій із лікарями: саме таку семантику має вжита нею лексема *виторговувати*.

Для зручності комунікації Леся Українка вдавалася до нумерації листів до певних адресатів, здебільшого найчастотніших, про це є кілька фіксацій у її листах до різних адресатів, зокрема, до матері та Івана Франка, напр.: «Листи твої я всі отримала (за нумерами), № 5 (про Міцкевича) одіслала Миші, відповідаю тепер на №№ 5 і 6. «Крейцерову сонату» я отримала, Катюша грала її частинами, вона їй подобається, але заграти цілу, з початку до кінця, без перериву, їй не під силу» [XI, с. 18] (до О. П. Косач (матері) 17 лютого 1898 р. Ялта); «Добре, що можу відповідати по номерах, так буде більше з толком, бо він в моїх листах не завжди є» [X, с. 135] (до І. Я. Франка 26 травня 1892 р. Колодяжне).

Почуття Лесі Українки у хвилини одержання кореспонденції, цілком зрозуміло, не потребують якихось додаткових коментарів, бо їх можна вважати стереотипними для таких ситуацій. Переважальні емоційні стани – *радість* або *втіха*, які в конкретних комунікативних ситуаціях могли набувати й інших емоційних нашарувань (залежно від змістового виміру листа) – *тривоги*, *співчуття*, *смуток*. До найчастотніших способів їх вербалізації належать вирази з опорними лексемами, що виражають ці два основні позитивні емоційні стани адресантки. Це, зокрема, дієслівні номінації **звеселити** («Твій лист мене дуже звеселив, бо з нього видно, що негри все так само пробувають «в блаженном состоянии первых человеков» – про лист матері [X, с. 29]), **стішити** («Стішив мене цей лист аж надто» – про лист брата Михайла [X, с. 37]), **втішатися** («Якби Рада коли до нас написала – ми дуже втішаємось її листами [X, с. 66]), **втішитися** («Я дуже втішилась, отримавши нарешті від тебе листа, і

хотіла швидко відповісти, та все за слабостями не могла» – про лист сестри Ольги [XII, с. 316]). Іноді ці стани відтворюють експресиви, що актуалізують сему 'довгоочікуваний', пор.: *«Нарешті лист від тебе!»* [XI, с. 82] (до О. П. Косач (матері) 29 грудня 1898 р. Київ); *«Нарешті від тебе лист!»* [XI, с. 188] (до О. П. Косач (сестри) 31 жовтня 1900 р. Київ).

Однак найповніше емоції адресатки в цій комунікативній ситуації відтворюють порівняльні звороти, що мають очевидний гіперболізований вияв: скажімо, очікування листа від мами уподібнено до з'яви Господа: *«Листа твого ми ждали, як бога, уже й Briefkrankheit (хвороба листування (нім.)) починалась, я сьогодні збиралась писати укорительного листа, ну, та гаразд, що не написала, бо з таких листів нема нікому приємності»* [XI, с. 120] (до О. П. Косач (матері) 31 травня 1899 р. Берлін).

Маючи очевидний критичний вектор щодо змістової та стилістичної якості власних листів, Леся Українка передбачала можливу негативну оцінку найвимогливіших (і найавторитетніших для неї) адресантів. Уміння прийняти (і сприйняти її!) – також вагома її поведінкова риса. Здебільшого авторами таких негативних оцінок були Михайло Драгоманов (*«Недарма Ви мене сварите за мій темний та безладний лист, бо, як собі пригадую, він справді вийшов у мене зовсім неподобний, а тому винен поспіх крайній та різні фантастичні плани, що мені крутилися в голові на той час»* [X, с. 110]) і мама (*«Ти не сердись, моя дорога мамочко, не в'яли мого серця, мені й так жаль, що все якось виходить, що я тобі в кожному слові листі завдаю яку прикрість, се правда, що я не вмію листів писати, але що ж робить»* [X, с. 207]). Відсутність епістолярного таланту – найчастотніше Лесине пояснення недосконалості (?) її епістолярних текстів (*«бракує епістолярного таланту!»* [X, с. 126]; *«Написала б тобі ще що більше, та якось я остатній талант епістолярний згубила»* [X, с. 363]).

Її не дивували також критичні міркування адресатів щодо незвичності змістового наповнення листів, що мали, на їх думку, позачасовий вимір і не були співвіднесені іноді з конкретною, властивою повсякденню інформаційною парадигмою. Їх вирізняла насамперед змістова різноманітність і схильність до філософських узагальнень, абстрагованість. *«Чи хто Вам пише такі листи, як я? – запитувала Леся Українка Ольгу Кобилянську, – певне, ні, бо я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їй, певне, з високості неба чи з дна моря, але не з цього світу. Часами вони подібні до рецензій, як от і сей: спочатку література, потім музика, а щоб докінчити рубрику, уміщу і драму»* [XI, с. 162]. Деякі свої листи, з огляду на тематичні домінанти, вона називала *«бюлетенями про здоров'я»* [X, с. 364].

Суттєва ознака викладу інформації в її листах – наявність рубрикацій, яка викликала також, очевидно, певні застереження з боку деяких адресатів: *«Перш усього, ніколи не надавайте великої ваги «пунктам» (1), 2), 3) і т. п.) в моїх листах, бо се такий мій facon d'ecrire (спосіб писання*

(франц.)) і нічого спільного з жадними ультиматумами не має, а частіше служить тільки для впорядкування моїх власних розтріпаних думок» [XII, с. 192–193] (до Г. М. Хоткевича 9 березня 1907 р. Колодяжне).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. А отже, епістолярна комунікація, за листовними коментарями Лесі Українки, посідала вагоме місце в її мовотворчості й була одним із найістотніших засобів індивідуальної самореалізації. До визначальних ознак її епістолярної поведінки належать чітко окреслений комунікативний намір і оптимально можливе дотримання ритмічності листовних діалогів, їх стилістична й жанрова різноманітність, частотні самооцінки інформативних, стильових та стилістичних ознак, підкреслена логізація викладу інформації, експлікована в рубрикаціях. Подальше дослідження всього спектру листовних автокоментарів дозволить простежити насамперед оцінні характеристики епістолярних текстів її адресатів.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки / Г. Л. Аркушин // Дивослово. – 1995. – № 2. – С. 15–16.
2. Богдан С. Мовчання в епістолярній поведінці Лесі Українки / С. Богдан // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2013. – № 22 (271). – С. 11–17.
3. Бублейник Л. В. Композиційно-комунікативні особливості текстів епістолярію Лесі Українки / Л. В. Бублейник // Філологічні студії. – 2001. – № 1. – С. 48–55.
4. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ветрова Ельвіра Сабірівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 20 с.
5. Єрмоленко С. Я. «...Твоя поетеса була Українкою!» (читаючи листи Лесі Українки) / С. Я. Єрмоленко // Культура слова. – 1996. – Вип. 48-49. – С. 3–10.
6. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : монографія / Н. М. Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.
7. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 926 с.
8. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. – 299 с.
9. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2009. – 582 с.
10. Красовська Олена. Самоназивання та форми звертань у листах Лесі Українки / Олена Красовська // Культура слова. – К., 2001. – Вип. 59. – С. 42–46.
11. Мірошніченко Л. Над рукописами Лесі Українки. Нариси з психології творчості та текстології / Лариса Мірошніченко. – К. : НАН України Інститут літератури ім. Т. Шевченка, 2001. – 264 с.
12. Мірошніченко Л. П. Леся Українка: Життя і тексти / Л. П. Мірошніченко; передм. М. Х. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 264 с.
13. Радзівєвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівєвська; ред. М. М. Пещак; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : [б. в.], 1993. – 191 с.

14. Радзієвська Т. В. Комунікативно- прагматичні аспекти текстотворення: автореф. дис. ... док. філол. наук : 10.02.15 / Т. В. Радзієвська. – К., 1999. – 33 с.
15. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість [Текст] : монографія / Т. В. Радзієвська; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
16. Ряппо Анфіса. Образ Лесі Українки в її листуванні / Анфіса Ряппо // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 323–337.
17. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки / В. Ф. Святовець. – К. : Вид-во при Київ. держ ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1981. – 183 с.
18. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1987. – Т. 6 (додатковий), Кн. 1. Листи до рідних. – 496 с.
19. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979; Т. X. – 542 с.; Т. XIII. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.

Богдан Светлана. Эпистолярная коммуникация Леси Украинки сквозь призму ее автокомментариев. В статье определены особенности эпистолярной коммуникации, установлены наиболее выразительные признаки эпистолярной коммуникации конца XIX – начала XX ст., установлены дифференциальные черты коммуникативной деятельности Леси Украинки при помощи многочисленных автокомментариев в ее письмах, основное внимание сосредоточено на объективных и субъективных предпосылках образования ее эпистолярных текстов (*условиях, времени, месте, мотивации*) и течении эпистолярных диалогов с различными адресатами (*их ритмичности и аритмичности, паузах, причинах молчания, самооценках эпистолярного речетворчества*), исследован объем основных терминологических лексем, отражающих процесс переписки, к которым принадлежат, с различной частотностью экспликации, лексемы *листування / переписка*; определен синонимический ряд разнородных лексем, актуализированных в идиостиле Леси Украинки, для номинации различных видов корреспонденции (*графійка, діаріуш, закритка, епістоля, картка, карточка, книга, кореспонденція, лист, листище, листок, листочок, манускрипт, одкритка, одписка, послание, послання, слівце, слово*).

Ключевые слова: эпистолярный текст, письмо, переписка, автокомментарий.

Bohdan Svitlana. Lesia Ukrainka Epistolary Communication Through the Prism of Narrations. The article is devoted to the epistolary communication. The most clearly features of epistolary communication of the late XIX – early XX centuries have been distinguished. The differential features of Lesia Ukrainka communicative activity have defined by means of numerous narrations in her letters. The author focuses on objective and subjective preconditions epistolary texts creation (conditions, time, place, motivation) and epistolary dialogues course with different recipients (rhythm / arrhythm. breaks, causes silence, self-esteem epistolary linguistic creativity). The amount of basic thermo-lexical units reflecting the process of correspondence which include primarily explication with different frequency, correspondence have been found out; the synonymic row_ of heterogeneous stylistically lexical units, updated in Lesia Ukrainka individual style for nomination of various types of correspondence (*hrafyika, diariush, zakrytka, epistolia, kartka, kartochka, knyga, korespondentsia, lyst, lystysche, lystok, lystochok, manuscript, odkrytka, odpyska, poslanie poslannia, slivtse, slovo*) has been determined.

Key words: epistolary text, letter, correspondence, narration.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2014

УДК 811.161.2 +211 (Леся Українка)

Тетяна Вільчинська

**МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ХРИСТА
У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(НА МАТЕРІАЛІ ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ «В КАТАКОМБАХ»)**

Стаття присвячена аналізу концептуалізованого образу Христа в українській поетичній драматичній спадщині Лесі Українки. Матеріалом дослідження послужила драма «В катакомбах», присвячена біблійній та тісно пов'язаній із нею ранньохристиянській тематиці. У ході аналізу було розглянуто особливості номінації одного з центральних сакральних концептів, що вживається на позначення Сина Божого – Ісуса Христа, в мовотворчості письменниці, з'ясовано його семантику. Встановлено, що частіше в Лесиній творчості об'єктивуються уявлення про триєдиного християнського Бога, рідше – про язичницьких богів-ідолів та грецьких богів, що значною мірою визначає специфіку лінгвалізації дослідженого образу. Аналіз засвідчив, що концепт «Христос» в тезаурусі Лесі Українки є полісемантичною, амбівалентною мовно-ментальною одиницею, що позиціонує себе і як етнокультурний, і як індивідуально-авторський концепт.

Ключові слова: образ Христа, концепт, семантика концепту, ім'я (назва) концепту, концептуальний смисл, драматична поема.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чим більше часу минає від дня смерті Лесі Українки, тим більше зростає і поглиблюється інтерес дослідників до цієї дивовижної особистості, тим виразнішим стає усвідомлення її унікальності. Творчість Лесі Українки припадає на кін. XIX–поч. XX ст. – епоху зламу, що характеризувалася значними змінами як у соціальній, так і духовній сферах. З одного боку, утверджується науково-технічна цивілізація, яка у своїх ідейних засадах протистояла християнській культурі, з іншого – з'являються нові художні течії, що борються проти опредмечування й обездуховлювання людини.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На рубежі XIX–XX ст. класична до того драма, в українському розумінні – романтично-побутова мелодрама, вже не задовольнила естетичні смаки. І. Гаєвська пояснює це так: «Залишаючись на українському ґрунті романтичною, вона повинна була стати водночас новою драмою в європейському розумінні, звернутися до міфологічного відтворення світу у свідомості людини» [2, с. 103]. Власне, повернутися до тих першооснов, на яких ґрунтувалася християнська культура. У цьому контексті стає зрозумілим, чому у творчості Лесі Українки значне місце посідає біблійна та тісно пов'язана з нею ранньохристиянська тематика. Вона охоплює і більшу частину всієї драматургічної спадщини письменниці.

«Драматичні твори Лесі Українки на біблійну тематику, написані в період її мистецької зрілості, в європейському контексті окреслюються не

просто як високопоетичні ілюстрації вічних образів і колізій, і навіть не лише як рефлексії творчого змагання з шедеврами європейської літератури, але насамперед як художні явища, що всебічно розкривають українську проблематику на рубежі століть» [1, с. 147].

До таких повною мірою належить драматична поема «В катакомбах». У ній письменниця, послуговуючись відомими релігійними символами, створює власну образну систему, втілюючи в такий спосіб індивідуальні переживання. А тому можна стверджувати, що у творі представлені різні (згідно з класифікацією І. Бетко) генетичні типи персонажів. Це і біблійні образи, що неодноразово опрацьовувалися в художній літературі, і ті персонажі, що з'явилися в результаті авторського вимислу або були по-новому інтерпретовані митцем, це і своєрідне *alter ego* самої письменниці.

До наскрізних у поемі належить образ Ісуса Христа. Зазначимо, що науковий інтерес до Христологічної тематики, як і до художніх пошуків Лесі Українки в царині так званих вічних тем, є досить давнім (І. Франко, Є. Ненадкевич, З. Гузар, П. Охріменко, І. Журавська, І. Бетко та ін.). Але незважаючи на це, і сьогодні феномен релігійного сакрального (загалом сакральне тлумачиться значно ширше) у творчості Лесі Українки належить до малодосліджених, що й визначає актуальність теми.

Мета запропонованої **розвідки** – з'ясувати особливості мовної об'єктивації концепту *Христос* у текстах поетичних драматичних творів Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, утвердження терміна «концепт» у східноєвропейській лінгвістиці відбувалося в кінці ХХ ст. внаслідок розширення сфери інтересів семантики та її взаємодії з такими науками, як логіка, психологія, антропологія, соціологія та ін. Звідси стає зрозумілою відсутність єдиного тлумачення концепту, що пояснюється складністю позначуваного феномена.

Під концептом, услід за Т. Радзівською, розуміємо «певну сукупність смислів, що стоїть за мовною одиницею, тобто єдність плану вираження і плану змісту як вмістилища смислів, що ... відповідають обсягу знань, представленому мовною свідомістю та культурною пам'яттю» [6, с. 8]. А тому предметом аналізу в дослідженні стали вербальна маніфестація концепту *Христос* та його семантика.

Леся Українка у своїх творах часто звертається до образу Спасителя – Сина Божого. Цей факт, на думку І. Бетко, не слід розцінювати лише як пересічну данину одній із найпотужніших традицій європейської літератури, а передусім як результат заповітних творчих імпульсів письменниці, творча думка якої частіше рухалася в символіко-філософському напрямі [1, с. 164]. Подібне спостерігаємо у драматичній поемі «В катакомбах», що демонструє перехрещення релігійного, загальноєвропейського й національно-українського чинників в осмисленні біблійної тематики.

Зазначимо, що концептуалізація Бога в християнському сценарії ґрунтується на вірі в триєдиного Бога, яким може бути Бог-Отець – перша особа Святої Трійці, Творець, Всевишній; Бог-Син – друга особа Святої Трійці – Ісус Христос і Бог – Дух Святий [4, с. 44]. Основи християнського розуміння Трійці викладені у праці А. МакГрата, який зазначає, що «вчення про Трійцю є короткою оповіддю про зв'язок Бога з нами. Коли ми говоримо про Бога у трьох особах, то уявляємо єдиного Бога, котрий розробив і втілює великий план спасіння, кульмінацією якого є Ісус Христос – той же Бог, що і Святий Дух» [5, с. 135]. Отже, на питання про те, якому Богу моляться християни, правильною буде відповідь: і тому, що воскресив із мертвих Ісуса, і тому, що був розп'ятий на хресті заради спасіння людей, і тому, що передбачив прихід Христа та розповів про його воскресіння після смерті.

Усе це засвідчує мовна концептуалізація образу Христа в досліджуваному тексті. Вірна християнській традиції, Леся Українка, з одного боку, визнає триєдиного Бога (напр.: *царя єдиного в трьох лицах* [8, с. 155] або *Бог триєдиний, Батько, Син і Дух* [8, с. 153]), а з іншого – диференціює Бога-Отця й Ісуса-Сина Божого (пор.: *... немає пана, окрім Бога, / а він же нам Отець* [8, с. 141] та *Прийди, прийди, прийди, / Ісусе, Сине Божий!* [8, с. 140]).

Номінативне поле концепту *Христос* формують передусім такі назви, як *Бог, Христос, Господь*, пор.: *Невинні всі однакові у Бога* [8, с. 145]; *Тоді, коли Христос удруге прийде / на землю з неба* [8, с. 142]; *Ні я служу своєму пану вірно, ... / як наказав Господь* [8, с. 143].

За лексикографічними джерелами, слово *Бог* – перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель добра» [4, с. 43]; лексема *Господь* сягає індоєвропейського *pot(i)s* «пан, володар» [3, с. 574]; щодо теоніма *Христос*, то він запозичений через старослов'янське посередництво з грецької мови і вже з XI ст. вживається як назва Господа Бога [7, с. 141].

Стосовно назв *Цар, Пан, Владика*, також представлених у тезаурусі Лесі Українки, то про них відомо, що вони поширені в українському фольклорному дискурсі, напр.: *Бог є Цар і Пан / над усіма владиками земними...* [8, с. 154].

Ім'я концепту *Месія*, що корелює насамперед зі *Спаситель*, у драмі функціонує не стільки в есхатологічному, скільки у профанному розумінні заступника людей на землі: *Адже Месія ваш не посоромивсь / укупі з розбишаками конати / на тім хресті. / Він врятував їх, / а не вони його* [8, с. 158].

Послугується Леся Українка і назвами перифрастичного типу на зразок *великий наш апостол, єдиний цар усіх царів, пан усіх рабів небесних* (*Великий наш апостол заповідав: / «А жінка серед збору хай мовчить»* [8, с. 142]); і описовими номінаціями, як-от *той, що царює на небі; той, хто прийняв за всіх нас муки хресні*; вдається і до займенників як особливого типу номінацій (*Він освятив хреста, / а не розбійники* [8, с. 158]).

Зазначимо, що, коментуючи певною мірою етимологічне значення основних номінацій досліджуваного концепту, зважаємо на те, що воно експліцитно чи імпліцитно проектується на певний концептуальний смисл.

Так, прагнучи створити канонічний образ Бога, письменниця, як і в Святому Письмі, наділяє Господа духовними рисами, що відповідають його біблійно-догматичним і морально-етичним атрибутам, як-от: вічність, єдність, всемогутність, а також доброта, милосердя, любов тощо. Подібні атрибути експлікуються в семантиці аналізованої концептуальної одиниці. Виявлені семантичні компоненти дозволяють розмежовувати Бога як носія атрибутивних і предикативних ознак. У першому випадку семантика об'єктивується у концептуальному фрагменті «Той, що є втіленням вищих якостей», а саме: «святості»: *Жадаю віри в ту святую силу...* [8, с. 157]; «вічності»: *«Мені належить помста», – каже Вічний* [8, с. 154]; «вибраності»: *Нехай і так, нехай Отець єдиний / над нами буде ...* [8, с. 142].

Проте значно частіше у структурі концепту реалізуються смисли, що характеризують Бога як виконавця певних дій, на зразок: «Той, хто визволяє, обдаровує і якого за це прославляють»: *На небі слава Господу Христу, / що визволяє від земних кайданів ...* [8, с. 139]; «який терпить муки»: *Христос віддав і плоть, і кров свою / в поживу вірним ...* [8, с. 139]; «Той що асоціюється з найвищою силою, здатною карати»: *Бог є цар і пан / над усіма владиками земними, / вони в його руці, і він помститься / над ними за неправду, а не ми* [8, с. 154], а також «який рятує людські душі, «розподіляє блага», «закликає до покори і терпіння» та інші.

Деякі з концептуальних символів вербалізуються за допомогою таких номінацій Бога, як *слово, любов, сила, життя, початок, кінець*, напр.: *Бог єдиний / на світі є, Бог Слово, Бог Любов* [8, с. 153] або *Те слово – Бог. Він – альфа і омега, / початок і кінець.../ Він є слово, й сила, і життя* [8, с. 152]. Подібні смисли засвідчують рефлексію прадавніх уявлень про світ із нерозчленованою позицією перенесення, що формуються в зіставленнях, де Бог осмислюється як «початок», «кінець», «сила», «життя», «основа» і под.: *Ним все настало / і ним усе живе, і більш немає / богів на світі, окрім сього Бога...* [8, с. 152].

У структурі досліджуваного концепту здебільшого об'єктивуються смисли, типові для міфопоетичної та біблійної картин світу. Водночас у драмі Лесі Українки вони нерідко розгортаються, видозмінюються. Зокрема, Бог не просто «Той, хто все дає», а «Той, «хто дав і кесаря, і владу над рабами багатців» [8, с. 153]; не лише «Той, що справедливо судить», а «Той, що асоціюється з караючим мечем (сокирою)» («*Уже лежить при дереві сокира!.../ Я посічу його і вергну в полінь*», – / *сказав Господь* [8, с. 140]) і водночас «Той, ярмо якого є солодким»: *Сказав Христос: ярмо моє солодке, / тягар мій легкий. Розумієш?* [8, с. 140]. Подібні смисли демонструють авторське ставлення до створеного образу.

Лесине розуміння Господа складне і багатоаспектне. Це зумовлено прагненням одночасно зобразити його і християнсько-ортодоксальним, і

народно-християнським, і таким, яким його малювала авторська уява. З одного боку, Христове вчення передбачає рівність (*Невинні всі однакові у Бога* [8, с. 145]), сам Господь «*визволяє від земних кайданів*», а з іншого – він же закликає до покори і смирення (*Хто такі ми такі, / щоб волю Божу одміняти мали, / кому рабом, кому з нас вільним бути?* [8, с. 151]); з одного боку, Бог дає надію, а з другого – відбирає її, пор.: *і в царство Боже ввійдеш, в тее царство, / де вже немає пана, окрім Бога, / а він же нам Отець* [8, с. 141] та *А що я в вас найшов? Слова облудні / і марну мрію про небесне царство / та про царя єдиного в трьох лицях, / що над панами нашими панує, а їм дає над нами панувати* [8, с. 155].

У такий спосіб Леся Українка реалізує своє суперечливе ставлення до Бога. Вихована в релігійних традиціях, вона добре знала Святе Письмо і часто у своїх творах зверталася до біблійних сюжетів, але водночас упадала у відчай, коли дивилася на страждання рідного народу. З погляду часу щира релігійність письменниці не викликає сумнівів, як і її часте незадоволення духовенством, що нерідко прислужувало панівному класу.

В уста свого героя вона вкладає протест проти несправедливості, що дає змогу окреслити такі негативно забарвлені концептуальні смисли в структурі досліджуваного концепту, як: «Той, якому не довіряють», «якого не поважають», «проти якого готові боротися»: *Мені дарма, чи Бог один на небі, / чи два, чи триста, хоч і міриади. / За жодного не хочу помирать ...* [8, с. 159].

Помітно відчутні у творчості Лесі Українки відголоски двоєвір'я. Нерідко відчай, та ще при двоєвір'ї, зумовлював виступи проти Бога. Так було з Т. Шевченком, подібне спостерігаємо і в Лесі Українки. Хоча здебільшого в її творах об'єктивуються уявлення про єдиного християнського Бога, проте знаходимо згадки й про інших – поганських богів-ідолів (*А всі оті, що здавалися богами / в поганськiм світі, – ідоли бездушні / або злі духи, слуги князя тьми* [8, с. 152]) або грецьких богів (*За жодного не хочу помирать: / ні за царя в незнаному едемі, / ні за тиранів на горі Олімпі, / нікому з них не буду я рабом...* [8, с. 159]). Негативне ставлення до таких богів експлікується в синтагмі *боги неправі*. Авторка переконана, що жоден Бог не владний над людьми: *А мало нас погинуло даремне, / кривавих жертв усім богам неправим, ... / нікому з них не буду я рабом, / доволі з мене рабства на сім світі!* [8, с. 159].

Залишаючись вірною ідеї возвеличення людини, бажанню зміцнювати в людині Людину, Леся Українка віщує погибель богам і складає славу титану Прометею: *Я честь віддам титану Прометею, / що не творив своїх людей рабами, ... / віщуючи усім богам погибель* [8, с. 160]. Відомо, що за непослух і допомогу людям Прометей був жорстоко покараний, і те покарання прирівнюється своєю суттю до тернового вінця.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження показало, що концептуалізований образ Христа (Бога) в поетичній драматичній творчості Лесі Українки є семантично багатограним, представленим численними номінаціями. Різні референти Бога

експлікують його трансцендентні та іманентні якості на рівні архетипних, символічних, асоціативних виявів. Образ Христа природно увібрав у себе риси захисника, спасителя, мрія про якого завжди жила в народній свідомості. Водночас Леся Українка у драмі «В катакомбах» втілила своє бачення, що дозволяє тлумачити досліджену концептуальну одиницю також як індивідуально-авторський концепт. Проведений аналіз засвідчив, що письменниця плідно осмислювала обшир світової культури, а тому її спадщина належить всьому людству і становить науковий інтерес ще не для одного покоління дослідників.

Список використаної літератури

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.
2. Гаєвська І. Шлях розвитку української драматургії / І. Гаєвська // Університет. – 2005. – № 4. – С. 97–107.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. МакГрат А. Понимание Троицы / А. МакГрат; [пер. с англ.]. – Одесса : ОБС, 1995. – 160 с.
6. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: монографія / Т. В. Радзієвська. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
7. Срезневський И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание) / И. И. Срезневський. – М. : Книга. – Т. 2. – 851 с.
8. Українка Леся. Вибрані твори / Леся Українка. – Ужгород : Карпати, 1988. – 246 с.

Вильчинская Татьяна. Языковая концептуализация образа Христа в творчестве Леси Украинки (на материале драматической поэмы «В катакомбах»). Статья посвящена анализу концептуализированного образа Христа в украинском поэтическом драматическом творчестве Леси Украинки. Материалом для исследования послужила драма «В катакомбах». Были рассмотрены семантика концепта «Христос» и особенности его вербализации. Доказано, что в творчестве Леси Украинки преобладают представления о триедином христианском Боге, что в значительной степени определяет специфику его лингвализации. В то же время особенности концептуализации образа Господа в драматическом поэтическом наследии писательницы прослеживаются в экспликации языческих представлений о богах-идолах, а также греческих богах. Исследование показало, что проанализированная концептуальная единица в тезаурусе Леси Украинки является и концептом культуры, и индивидуально-авторским концептом.

Ключевые слова: образ Христа, концепт, семантика концепта, имя (название) концепта, концептуальный смысл, драматическая поэма.

Vilchynska Tetyana. Language Conceptualization of Christ's Image in the Works of Lesya Ukrainka (Based on the Dramatic Poem «V katakombah» («In the Catacombs»)). This article analyzes the conceptualized image of Christ in Ukrainian poetic drama works of Lesya Ukrainka. The material of the study was the drama «In the Catacombs». The semantics of concept «Christ» and the peculiarities of its verbalization were elucidated. It was defined that the idea of the triune Christian God was objectified in Lesya's works. At the

same time conceptualizing features of God's images in dramatic poetic heritage of the writer demonstrate explication of pagan beliefs in their gods and idols about Greek gods. The study showed that analyzed conceptual unit in Lesya Ukrainka's thesaurus reveals itself as a cultural concept as well as individual author's concept.

Key words: image of Christ, concept, semantics of the concept, name of the concept, conceptual sense, dramatic poem.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2014

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮКСТАПОЗИТІВ У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджено особливості традиційних та індивідуально-авторських складених найменувань у поезії Лесі Українки. Розглянуто критерії, згідно з якими юкстапозити, уживані в художніх текстах, кваліфікуються як авторські лексичні новотвори. Подано результати статистичного дослідження корпусу поетичних текстів письменниці в аспекті встановлення частотності вживання юкстапозитів. Виявлено найуживаніші в творах Лесі Українки традиційні прикладки, що характеризують різні за семантикою об'єкти, описано одиниці фольклорного походження, які поетеса використовує як стилетворчі засоби. Проаналізовано семантику авторських юкстапозитів у зіставленні зі складеними найменуваннями, засвідченими в поезії Т. Г. Шевченка. Доведено, що Леся Українка продовжувала й розвивала започатковану Т. Г. Шевченком традицію стилістичного використання юкстапозитів у художніх текстах. Зроблено висновок, що складені найменування виконували функції оригінальних рим, слугували емоційно-експресивним засобом образної словесної номінації.

Ключові слова: юкстапозит, складене найменування, авторський лексичний новотвір, фольклоризм, прикладка, українська поезія XIX сторіччя, Т. Г. Шевченко, Леся Українка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. У збагачення поетичного лексикону кінця XIX–початку XX сторіч вагомий внесок зробила Леся Українка. Мовотворчість поетеси (зокрема лексичні особливості її творів) була об'єктом багатьох наукових досліджень (праці С. Я. Єрмоленко, К. В. Ленець, П. Т. Тимошенко, С. К. Богдан, Н. О. Данилюк та ін.). Утім мова поетичних текстів у її часткових, однак важливих у художньо-образному відношенні аспектах усе ще вимагає детального вивчення. Спеціального комплексного дослідження потребують семантичні, словотворчі, стилістичні особливості оригінальних складених найменувань у лексиконі письменниці. **Метою статті** є семантико-стилістичний аналіз особливостей юкстапозитів у поетичному доробку Лесі Українки. Матеріалом дослідження слугували близько 200 одиниць, засвідчених у перших двох томах дванадцятитомного видання творів (К., 1975–1979 рр.) письменниці. Найчисленнішими в корпусі виявлених одиниць є іменникові найменування – понад 120 (близько 50 є назвами осіб), понад 70 одиниць припадає на дієслівні, прикметникові та прислівникові номінації. Такий частиномовний розподіл свідчить, що поетеса здійснювала активні словопошуки нових семантично містких номінацій предметів, насамперед – назв осіб. Це potwierджується й результатами аналізу епістолярної спадщини Лесі Українки: у текстах

зафіксовано чималу кількість саме іменникових індивідуально-авторських номінацій [9].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У сучасній неології активно дискутується питання про належність / неналежність складених найменувань (юкстапозитів) до авторської неологічної лексики. Аналіз багатого фактичного матеріалу, засвідченого в сучасній українській поезії [3, с. 51], дає підстави зробити висновок, що загалом будь-який свідомий носій мови в принципі може утворити юкстапозит за високопродуктивним словотвірним зразком “узуальне слово + узуальне слово”, однак автор як креативна мовна особистість конструює нову номінацію поєднанням лексичних компонентів, які раніше (до нього) не поєднувалися. Із погляду словотвірної норми такі юкстапозити є узуальними, із погляду лексичної норми – неузуальними утвореннями.

Зважаючи на те, що юкстапозитам, як і будь-яким лексичним інноваціям, притаманні утворюваність, ненормативність (насамперед із погляду лексичної сполучуваності твірних компонентів), функційна одноразовість, номінативна факультативність, індивідуальна належність (свідченням цього є зазвичай відсутність аналогічних номінацій у поетичних вокабулярах інших авторів), словотворча похідність [10, с. 11], є достатні підстави кваліфікувати складені найменування як авторські лексичні новотвори (далі – АЛН). У загальномовних словниках оригінальні юкстапозити, засвідчені в авторських вокабулярах, зазвичай не фіксуються.

Традиція використання складених найменувань у текстах різних жанрів, насамперед поетичних, сягає фольклорних джерел. У процесі укладання словників авторської неологічної лексики й формування електронного ресурсу авторських лексичних новотворів (АЛН) в українській поезії XIX–XXI сторіч, над чим із 2007 р. цілеспрямовано працюють неографічні лабораторії Рівненщини – «Острозький неограф» Національного університету «Острозька академія» та «NEOLEX-Рівне» Рівненського державного гуманітарного університету, виникла гостра проблема диференціації власне авторських та фольклорних складених найменувань. Під час формування реєстрів словників до списків АЛН нерідко потрапляли юкстапозити, які в процесі текстологічної експертизи були виявлені в народнописаних текстах, а відтак не могли кваліфікуватися як авторські номінації й закономірно вилучалися з реєстрів АЛН. Унаслідок аналізу значного за обсягом корпусу фольклорних текстів було укладено «Короткий словник юкстапозитів у народнописаних текстах (2877 одиниць)» [8]. Це унікальне лексикографічне джерело, що готується до друку, стане вагомим внеском у вітчизняне словництво, а в аспекті неографії значною мірою сприятиме уточненню реєстрів АЛН у процесі формування словників авторської неологічної лексики. Принагідно зауважимо, що в цьому напрямі словник був успішно апробований під час формування реєстру лексичних новотворів Т. Г. Шевченка [4].

У новий період розвитку української літературної мови активно використовував юкстапозити в ролі емоційно-експресивного засобу Т. Г. Шевченко. «У інших українських письменників тих часів такі утворення становлять дуже рідкісне явище» [7, с. 246]. Саме завдяки широкому вживанню складених найменувань Т. Г. Шевченко розширив традиційний словник української поезії, реалізував словотворчі потенції мови в царині предметної номінації, започаткував традицію стилістичного використання таких найменувань, яку згодом продовжили й творчо розвинули поети наступних поколінь [2, с. 216–233; 3, с. 144–149; 6, с. 140–141; 11, с. 39–40, 55], зокрема й насамперед – Леся Українка.

У поетичному словнику письменниці широко вживаються традиційні прикладки, що характеризують різні за семантикою об'єкти. Найчастотнішими є такі означувальні компоненти складених номінацій: **краса**: долина-краса, дівчина-краса, блискавка-краса; **чарівниця**: муза-чарівниця, весна-чарівниця, дівчина-чарівниця, думи-чарівниці; **мати**: мати-земля, мати-землиця; **ненька**: ненька-Україна, натура-ненька; **гори**: гори-могили, гори-хвилі та ін. Наведені означення (прикладки) характерні для народнопісенного мовлення, зустрічаються вони й у поезії Т. Г. Шевченка, напр.: *Нехай, кляті, бенкетують, / Поки сонце зайде, / А ніч-мати дасть пораду, Козак ляха знайде* («Тарасова ніч»); *А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, / Підняв гори-хвилі* («Гайдамаки»); ... *Дніпро, Україну згадаєм, / Великі селища в гаях, / Могили-гори на степах* («Чи не покинуть нам, небого...»); *Нащо мені коса-краса, / Очі голубині, / Стан мій гнучий... / Коли нема / Вірної дружини?* («Дівичії ночі»).

Леся Українка теж використовує номінації такого зразка в текстах, стилізованих під народнопоетичне мовлення, напр.: *Живії гори-хвилі, / А море гомонить...* («Поворіт додому. 13»); *Найгірша для мене ся люта година! / Не любить мене чарівниця-дівчина* («Поет під час облоги»); *Вирядили ми свого батенька в далеку дорогу, / А за його Україна-ненька помолиться богу.* («Жалібний марш»), пор. із Шевченковим: *Привітай же, моя ненько! Моя Україно! / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину* («Думи мої, думи мої...»).

У поетичному лексиконі Лесі Українки знаходимо різнотипні за семантикою загальновідомі фольклоризми, що використовуються як стилістичні засоби. Найчастотнішими є найменування: 1) утворені поєднанням синонімічних понять у межах однієї номінативної одиниці: *час-пора* («Русалка»), *час-година* («Ритми», «Ізоolda Білорука»), *жаль-туга* («Остання пісня Марії Стюарт», «Поворіт додому»), *туга-жаль* («Віла-посестра»); 2) найменування, у яких один компонент виконує атрибутивну роль щодо іншого: *весна-красна* («Поворіт додому»), *краса-дівчина* («На роковини»), *дівчина-рибчина* («Ліричні співанки»), *дівич-вечір*, *дівчинонька-рожа*, *серце-козак* («Русалка»), *турки-яничари* («Подорож до моря»), *Жарптиця*, *юнак-молодець* («Казка про Оха-чародія»), *зілля-ряст* («Перемога»), *сльози-перли* («Сльози-перли»).

Фольклорні юкстапозити, утворені поєднанням близьких за значенням компонентів (слів), передають єдине поняття: *отець-мати* («Русалка»), *щастя-доля* («Остання пісня Марії Стюарт»), *вишеньки-черешеньки* («Вишеньки»), *срібло-злото* («To be or not to be?»), *гори-долини* («Ой в раю, в раю, близько Дунаю...»); номінації, утворені поєднанням однокореневих слів: *лиман-лиманочок* («Подорож до моря»).

Складені номінації, безпосередньо взяті з фольклорної мови чи створені за словотвірними зразками (*жупани-лудани, стрільниці-бійниці, огонь-блискавиця, панство-багатство, даремщина-панщина*), забарвлюють поетичну мову Лесі Українки народнопісенним колоритом, надають їй емоційної та образної виразності [5, с. 152–153; 13, с. 86], нерідко виконують функції оригінальної рими, напр.: *Темно... Ох, мучать як думи-вампири! / Годі, лишть! Всею силою віри / я узброююсь тепер проти вас...* («Ось уночі пробудились думки...»); *Журих осінь-сухитниця сонечко, / Бо нема в ній весняних надій* («Осінні співи. Осінь»); *У чорную хмару зібралася туга моя, / Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився...* («У чорную хмару зібралася туга моя...»).

Серед індивідуально-авторських складених найменувань-іменників у поезії Лесі Українки одиничними прикладами представлені юкстапозити, утворені поєднанням назв синонімічних понять (*примари-омани, крик-голосіння, думки-гадки, думки-гадоньки*) та однокореневих слів (*родина-рідня*). Зі структурного погляду суттєво переважають номінації типу «означуване + означення (прикладка)»: *краса-блискавиця, казка-дивниця, невільники-народи, осінь-сухитниця, думи-вампири*. Іноді до структури таких утворень входить власна назва, зокрема географічна, напр.: *Євфрат-ріка, Стамбул-місто*; пор. у Т. Г. Шевченка: *горе-Запорожжя* («Іржавець», 1847 р.), *Україна-небога* («Буває, в неволі іноді згадаю...», 1850 р.).

Семантика індивідуально-авторських складених номінацій різнопланова. Найвагомішу щодо кількості групу формують, як уже зазначалося, найменування осіб, серед яких виокремлюються номінації з препозитивним означуванням компонентом – власною назвою: *Даліла-чарівниця, Самсон-борець* («Самсон»), *Геренський-візниця, Тразімедес-брат, Пріам-владар, Лаеркес-золотар* («Одіссея»), *Індра-стрілець* («Гімн про перемогу Індри над Агі»), *Ільза-принцеса* («Ільза»), *Христина-королева* («Атта Троль»). У ролі прикладок уживаються іменники, що характеризують осіб із погляду їхніх зовнішніх і/чи внутрішніх ознак. Майже всі зазначені номінації не є експресивними одиницями, що зумовлено характером поєднуваних компонентів.

У межах складених найменувань осіб виокремлюються підгрупи номінацій з означуваннями пре- чи постпозитивними компонентами, що характеризують денотати за такими диференційними ознаками: 1) за родинними стосунками – *мати-людина, мати-невільниця, батько-забивець, син-одинок, квіти-сестри, брат-борець*; 2) за статтю і віком – *юнак-побратим, хлоп'ятко-брат, чарівниця-дівчина*; 3) за національною (расовою)

належністю – *слов'яни-раби, дикун-якут, якути-дикуни, турки-людоджерці, скороходи-маври*; 4) за соціальним станом: *цар-екзарх, нащадки-королі, лев-цезар, графиня-жона, мурин-князь, князь-пацюк, кицька-княжна*; пор. у Т. Г. Шевченка: *цариця-небога, фельдфебель-цар, фон-барони-князі* (новотвір засвідчений у варіанті поеми Т. Г. Шевченка «[Царі]», 1848 р.), *цар-судія*; 5) за родом занять – *поет-співець, поет-нащадок, співці-лавреати*; 6) за ситуативним станом – *бранець-лицар, бранка-невільниця, вигнанець-пророк*. Одиничними прикладами в поетичному лексиконі Лесі України представлені найменування осіб за внутрішніми особливостями – *жалібниця-порадниця, серцевідець-кат*; за соціальними контактами – *зрадники-друзі*; за фізичними особливостями – *каліка-недоріка*.

У деяких номінаціях у ролі прикладки вживається компонент з анімалістичним значенням. У семантичній структурі таких одиниць наявна сема негативної або позитивної оцінки позначених осіб, що виражається аналітично за допомогою слів, яким притаманна традиційно закріплена мовною свідомістю негативна або позитивна конотація – *пацюк, лев*. В окремих випадках негативна конотація складеного найменування експлікується в контексті, напр.: *Я грання не перебив їм, / Бачив, як той закоханець, / Князь-пацюк, став на коліна / Перед кицькою-княжною* («Атта Троль»).

До назв осіб близькі за семантикою номінації міфічних істот, причому в ролі означуваного компонента Леся Українка використовує як загальні, так і власні назви: *богиня-мисливиця, віла-чарівниця, муза-чарівниця, матінка-фея, Бог-споглядач, Віла-посестра, Абунда-фея, Ох-чародій*; пор. у Т. Г. Шевченка: *кесар-Юпітер* («Неофіти. IX», 1857 р.).

У корпусі складених найменувань виокремлюються групи одиниць із характерними (частотними) для поетичного лексикону Лесі України означуваними пре- чи постпозитивними компонентами, напр.:

дума, думка – *думи-вампири* («Ось уночі пробудились думки...»), *думи-чарівниці* («Давня казка»), пор. у Т. Г. Шевченка: *думи-діти* («Заворожи мені, волхве...», 1844 р.); *думки-пташки* («Легенда»), *думки-гадки* («Безсонна ніч»); пор. із фольклоризмом: *...на качок поглядаю, / Думку-гадоньку гадаю...* [Цит. за: 8, с. 43]; пор. у Т. Г. Шевченка: *А калина з ялиною.. Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають.. Думки-гадоньки не мають...* [12, с. 213];

мрія – *жалібниця-мрія* («З пропавших років»), *картини-мрії* («Гірська ідилія»), *мрії-мари* («З подорожньої книжки»), *мрія-мана* («С. Я. Надсон»);

буря – *буря-негода* («Безсонна ніч»), *буря-хуртовина* («Роберт Брюс, король шотландський»), *буря-мла* («Сірома»); пор. із фольклоризмом: *...Чорне море вітер-буря колихає...* [14, с. 93];

натура – *натура-ненька, натура-матінка* («До натури»), *матінка-натура* («Подорож до моря»);

земля, землиця мати-земля («Орфееве чудо»), пор. у І. Багряного: *О, Мати-Земле, Альма Матер!* [1], *мати-землиця* («З подорожньої книжки»), пор. із фольклоризмами: *земля-мати, Земля-Мати, земля-матінка* [8, с. 58];

пісня – *пісня-отрута* («Пісні про волю»), *пісні-сироти* («З пропавших років»), *пташки-пісні* («Сім струн»);

кохання – *кохання-журба* («Поворот додому»), *жаль-кохання* («Ліричні співанки»);

уста, устонька – *уста-рубіни* («Ліричні співанки»), *устонька-рубіни* («На брокері»), *рожі-устонька* («Гірська ідилія»).

Означувані компоненти складених найменувань – *дума, мрія, пісня, натура, земля, буря, кохання* – ключові для творчості Лесі Українки, вони допомагають виразніше, точніше відтворити особливості внутрішнього стану ліричного героя, що нерідко буває співзвучним зі станом природи (натури). У контексті такі номінації зазвичай виконують роль смислового центру, активізують сприйняття адресатом поетичного тексту, напр.: *Серпанком чорним жалібниці-мрії / Мені покрили очі, змеркнув світ, / І залунали скарги жалібнії / Моїх покинутих пісень-сиріт* («З пропавших років»); *Хай процвіта ваша воля, як рута! / Нащо здалась вам та пісня-отрута?* («Пісні про волю»); *І, може, зустрінесться пісня моя самотная / У світі з пташками-піснями, / То швидко полине тоді тая гучная згря / Далеко шляхами-тернами* («Сім струн. До»); *Промчалась та буря-негода палка надо мною, / Але не зломилла мене, до землі не прибила...* («У чорную хмару зібралася туга моя...»).

У поезії Лесі Українки засвідчені також номінації такої семантики:

1) назви явищ природи – *огонь-блискавиця, краса-блискавиця, сніг-круп, вихор-велет, недосвіти-морози, сперечниця-хмара* та ін.; 2) назви емоцій – *буря-гнів, безодня-туга*; 3) назви фізіологічних / психоемоційних станів – *відьма-гарячка, крик-голосіння, примари-омани*; 4) назви тварин – *верблюд-дромадер*; 5) назви рослин – *дивниці-квіти, квітка-надія*; 6) назви споруд та їх елементів – *курінь-мінарет, стрільниці-бійниці, замчища-руїни*; 7) назви елементів інтелектуальної (поетичної) творчості – *рими-соколята*; 8) назви елементів ландшафту – *долина-краса, шляхи-терни*, пор. із фольклоризмами: *шлях-вулиця, шлях-доріженька* (*шлях-дороженька*), *шлях-доріжка*; *шлях-дорога, шлях-дорожечка, шлях-дорожка* [8, с. 306–307]; 9) назви одягу – *жупани-лудани*; 10) назви абстрактних понять – *панство-багатство, багатство-панство, даремщина-панщина* та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналізований матеріал свідчить, що Леся Українка активно використовувала в поетичних текстах складені іменникові найменування – як традиційні, характерні для народнопісенного мовлення, так і індивідуально-авторські, утворені переважно за фольклорними зразками. Поетеса творчо розвивала Шевченкові традиції стилістичного використання складених найменувань. Її індивідуально-авторським конструкціям здебільшого притаманні емоційно-експресивні властивості; складені найменування виконували

функції оригінальних рим, слугували емоційно-експресивним засобом образної словесної номінації. Перспективний, на наш погляд, лексикографічний аспект дослідження складених найменувань у поезії Лесі Українки: словникова фіксація юкстапозитів уможливить подальше системне вивчення цих загалом високочастотних номінативних одиниць, характерних для української поетичної мови XIX–XXI сторіч.

Список використаної літератури

1. Багрянний І. Золотий бумеранг [Електронний ресурс] / І. Багрянний. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/author/bagryaniy.html> (07.02.2015).
2. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во ХДУ, 1963. – 252 с.
3. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів XX століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Острог : НаУ «Острозька академія», 2008. – 536 с.
4. Вокальчук Г. М. Словник лексичних новотворів Т. Г. Шевченка / Г. М. Вокальчук. – Рівне : РДГУ, Неографічна лабораторія «NEOLEX-Рівне», 2014 (рукопис).
5. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
6. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок; відп. ред. Г. П. Півторак. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
7. Ільїн В. С. Мова творів Т. Г. Шевченка / В. С. Ільїн // Курс історії української літературної мови ; за ред. І. К. Білодіда. – К., 1958. – Т. 1 (дожовтневий період). – 1958. – С. 211–262.
8. Кирилюк О. В. Короткий словник юкстапозитів у народнописаних текстах / О. В. Кирилюк ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Рівне : РДГУ, Неографічна лабораторія «NEOLEX-Рівне», 2014 (рукопис).
9. Ленець К. В. Іменникові новотвори та їх функції в епістолярній спадщині Лесі Українки / К. В. Ленець // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 236–245.
10. Лыков А. Г. Современная русская лексикология: Русское окказиональное слово / А. Г. Лыков. – М. : Высшая школа, 1976. – 120 с.
11. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища шк., 1985. – 152 с.
12. Словник мови Шевченка : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 1. – 484 с.
13. Тимошенко П. Т. Мовна майстерність Лесі Українки / П. Т. Тимошенко // Мовознавство. – 1971. – № 1. – С. 85–89.
14. Українські народні пісні. Пісні соціально-побутові / упорядкув., підготовка текстів, вступна стаття та примітки О. М. Хмільовської. – К. : Музична Україна, 1967. – 736 с.

Вокальчук Галина. Семантико-стилистические особенности сложносоставных наименований в поэзии Леси Украинки. Рассмотрены особенности традиционных и индивидуально-авторских сложносоставных наименований в поэзии Леси Украинки. Определены критерии, согласно с которыми анализируемые единицы, употребляемые в художественных текстах, квалифицируются как авторские лексические новообразования. Представлены результаты статистического исследования корпуса поэтических текстов писательницы в аспекте определения частотности употребления сложносоставных наименований. Выявлены наиболее употребляемые в произведениях Леси Украинки традиционные приложения, характеризующие разные по семантике объекты, описаны единицы фольклорного происхождения, используемые поэтессой как стилиобразующие

средства. Проанализирована семантика авторских сложносоставных наименований в сопоставлении с соответствующими номинациями, зафиксированными в поэзии Т. Г. Шевченко. Доказано, что Леся Украинка продолжала и развивала заложенную Т. Г. Шевченко традицию стилистического употребления сложносоставных наименований в художественных текстах. Сделан вывод, что анализируемые единицы выполняли функцию оригинальных рифм, служили эмоционально-экспрессивным средством образной словесной номинации.

Ключевые слова: сложносоставное наименование, авторское лексическое новообразование, фольклоризм, приложение, украинская поэзия XIX века, Т. Г. Шевченко, Леся Украинка.

Vokalchuk Halyna. Semantic and Stylistic Peculiarities of Compound Words in Lesia Ukrainka's Poetry. The article is devoted to the analysis of traditional and individually-author compound words in Lesia Ukrainka's poetry. The criteria that qualify used in the artistic texts compound words as author lexical neologisms have been given. The results of statistic research of writer's poetic texts for ascertainment of frequency of compound words have been given. The most used traditional compound words characterizing different semantic objects in Lesia Ukrainka's texts have been researched; the folklore units that poetess use as the style created means have been described. The semantics of author compound words that fixed in Lesia Ukrainka's and Taras Shevchenko's poetries has been compared. Proved, that Lesia Ukrainka continues and develops beginning by T. Shevchenko tradition of stylistic using of compound words in the artistic texts. Concluded, that compound nominations functionate as original rhymes, emotion and expressive means of figurative word nomination.

Key words: compound word, author lexical neologism, folklore word, apposition, Ukrainian poetry of XIX century, T. G. Shevchenko, Lesia Ukrainka.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2014

УДК 811.161.2'22:821.161.2-2.09

Олександра Гандзюк

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗНАКИ В РЕМАРКАХ ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті йдеться про невербальні знаки в ремарках драматичних творів Лесі Українки. Показано, що невербальні знаки виступають системою немовних знаків, які використовують як засіб обміну інформацією між людьми. Люди живуть в оточенні невербальних знаків. Письменники вживають такі знаки в художніх творах. У драматичних творах невербальні знаки мають вигляд ремарок. Леся Українка дуже часто використовує ремарки. У драматичних творах письменниці наявна велика кількість їх уживання. У висновках підкреслено, що в цих творах багато прикладів такого невербального засобу спілкування, як жести. Дуже часто в п'єсах наявні жести, що мають різноманітні значення. У статті описано емоційні жести, жести-символи, вказівні жести, зображувальні жести. Емоційні жести допомагають найточніше описати почуття. Значення символічних жестів усім відоме. Ці дві групи жестів найпоширеніші у драматичних творах Лесі Українки. Широко вжито невербальні знаки зі значенням виразу очей і з вказівкою на загальний вигляд людини.

Ключові слова: комунікація, невербальні знаки, типи невербальних знаків, значення невербальних знаків, ремарка.

Постановка наукової проблеми та її значення. Невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну, але знакову природу і разом з засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень та можуть нести (а часто і несуть) різноманітну семантико-прагматичну інформацію у спілкуванні [1, с. 204]. Між вербальним і невербальними засобами спілкування наявний своєрідний розподіл функцій: словесними передається тільки інформація, а невербальними – ставлення до партнера. Бажано розвивати вміння читати (розуміти) невербальні сигнали, оскільки вони здебільшого спонтанні, несвідомі, а тому щирі. Вміння користуватися ними сприяє формуванню культури поведінки [5, с. 157]. Невербальні знаки оточують людину в повсякденному житті. Вони знаходять своє широке відображення також у художніх творах. У драматичних творах вони набувають вигляду ремарок. Ремарка – це авторська примітка в тексті п'єси, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб [2, с. 1024].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Автори драматичних творів широко і своєрідно використовують ремарки, оскільки вони слугують декодуванню невербальних знаків. Але цей феномен ще не був досліджений. Наявні тільки праці Ф. Бацевича [1] та С. Шевчук [5] з проблеми невербального спілкування. Аналізу невербальних знаків у

драматичних творах Лесі Українки присвячена стаття О. Гандзюк «Специфіка просодики в ремарках драматичних творів Лесі Українки» [3].

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у з'ясуванні системи невербальних знаків у драматичних творах Лесі Українки. Реалізація цієї мети передбачила виконання таких завдань, як виявлення невербальних знаків у текстах драматичних творів і їх віднесення до різних значеннєвих груп.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У ремарках драматичних творів Лесі Українки найчастіше виявляють себе такі засоби, як рухи головою, хода, погляд, відстань між спілкувальниками, зміна положення тіла, загальний вигляд, жести, посмішка.

Зокрема, рухи головою дозволяють відтворити докір: Лев. Дивись ти – «дядечку»! Знайшлась небога! А хто ж його призвів у пастку лізти? (*докірливо хитає головою*) («Лісова пісня»); заперечення: Річард (до себе) Отак... так буде краще... Ні, отак! Тепер гаразд!.. Стій, дівчино, не рушся. Втомилась, може? Дівчина *хитає головою, що ні*; журбу: Лісовик мовчки *журливо хитає головою* («Лісова пісня»); гнів: Лев іде в хату, *сердито струснувши головою* («Лісова пісня»).

Хода персонажа має у драмах такі значення: небажання бути виявленим завчасно: Деві (ледве жінка вийшла, схопився з лави, *крадькома підійшов* до Річарда, намагається звернути на себе його увагу, але той не чув) («У пущі»); зворушення: Поки Крістабель ладнає страву, Річард ходить по хаті *раптово, видно, зворушений*. О, Господи, яка біда на світі! («У пущі»); радість: Річард (*кидається і гаряче вітається* з Джонатаном) Ти звідки взявся? («У пущі»); збентеження: Крістабель. Хто?.. Я не знаю... Може... ні, ніхто! (*збентежена метушиться* по хаті, далі починає покривати статую рядом) («У пущі»); впевненість у собі: Молодиця йде *замашистою ходою*, аж стара ледве поспішає за нею («Лісова пісня»); обережність: Тим часом Аврелія збігає швидко та *обережно* в діл і полається до брами. На середині перестилі спиняється і подається до табліну, але, уперто труснувши головою, звертається знов до брами. По дорозі зриває листок агави, що колеться, але, стлумивши стогін болю, ховає листок під своє покривало і, не оглядаючись, вибігає крізь хвіртку за браму («Адвокат Мартіан»); втома: Мавка підводиться і тихою, наче *втомленою* походом іде до озера, сідає на похилу вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче («Лісова пісня»).

Важливе значення для характеристики дійових осіб має погляд. У драмах за його допомогою відтворено щирість: Деві (сідає долі коло його [Річарда] ніг і *щиро* дивиться йому в очі («У пущі»); страх: Жінка (з *боязким поглядом* то на Річарда, то на Годвінсона й Кембля) Та я пожду.. от тільки та біда з дитиною... коли б не вмерло («У пущі»); ворожість: Індіанка мовчить, *вороже дивиться* на Дженні, притулившись до п'єдесталу статуї («У пущі»); сум: Едіта застається над книжкою, але не читає, *дивиться поперед себе сумним, темним поглядом* («У пущі»); сполоханість: Джонатан. Я праведним його не називав... (Обриває, *глянувши похливно* на Калеба, що робить йому знак мовчати) («У пущі»); жалість: Джонатан,

жалісливо глянувши на Річарда, що відповідає йому іронічним усміхом, виходить («У пущі»); уважність: Довго і уважно дивиться на статую. Річард тривожно стежить за його підйомом («У пущі»); жах: Мартіан (з жахом дивиться на неї) Авреліє! Де ти взяла сі мрії? («Адвокат Мартіан»); ненависть: Аврелія мовчки метнула на батька *погляд, повний ненависті*, і швидко подалась по сходах нагору («Адвокат Мартіан»); здивування: Лукаш (*не так здивовано, як уважно придивляється до неї*) А, от ти хто! («Лісова пісня»); туга: Мавка, зачарована, тихо колишетесь, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз («Лісова пісня»); переляк: Перелесник здригнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі – Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її («Лісова пісня»); надія: Обличчя її відбиває смертельною блідістю проти яскравою одежі, *конаюча надія розширила її великі темні очі*, рухи в неї поривчасті й зникаючі, наче щось в ній обривається («Лісова пісня»); невдоволення: Мати... (*Прикро дивиться на Мавку*) Чого ти все розпалана така? («Лісова пісня»).

Відстань між спілкувальниками показує їх ставлення одне до одного. У тестах драматичних творів Лесі Українки в основному переважають два види дистанції між персонажами – інтимна і особиста. Тут також відтворено такі динамічні дотики, як обійми: Деві. Ні, чом не люблю, та тільки то вже видумати треба, куди мені... (*лащиться до Річарда*); Крістабель. Деві! Синку! Не йди! Не кидай! Я умру без тебе! Ой, Деві! Ой.. (Голос її спотворюється, вона заточується. Деві після моменту вагання вертається на її крик і *кидається в її обійми*). Деві. Я, мамо, тут, з тобою! Крістабель поривчасто *тулить до себе Деві* («У пущі»); Мати (вибігає з хати і *кидається в обійми до Лукаша*. Він холодно приймав те вітання) («Лісова пісня»); Русалка наближається до нього [*Того, що греблі рве*], він *круто відвертається* від неї, вилом закрутивши воду («Лісова пісня»).

Зміна положення тіла має дуже багато значень у драмах. Одне з них – вияв ввічливості: Годвінсон. Мир сьому дому! («У пущі»). Річард *встає мовчки, вклоняється*. («У пущі»); Річард (до жінки) Ну, ходім (Мовчки *вклоняється Годвінсону і Кемблю і виходить вкупі з Деві*) («У пущі»); показ покори: Джонатан *покірно вклоняється і, зітхнувши, сідає* («У пущі»); традиційне схиляння голови для прийняття благословення: Валент... Я, батьку, вже з тобою попрощаюсь. Благослови мене (*Склоняється перед батьком*) («Адвокат Мартіан»); вияв благання: Д. Жуан (*падає на коліна*) Я вас благаю, донно Анно! («Камінний господар»); показ суму і розпачу: Аврелія. Я замовкну, тату (*Похиляється сумно-покірливо опустивши руки*) («Адвокат Мартіан»); доказ подяки: Русалка польова *клониться низько перед Мавкою, дякуючи*, і никне в житі («Лісова пісня»); просьба пробачити: Валент (*падає на коліна перед батьком*) Батеньку, прости! Я бачу, ми розбили тобі серце! («Адвокат Мартіан»); вияв туги: Мартіан мовчки тяжко зітхає і *схиляє голову* («Адвокат Мартіан»); поклін-церемоніал: Анна мовчки *вклоняється командорові глибоким церемоніальним поклоном*

(«Камінний господар»); поклін як народний звичай: Дон Жуан *вклоняється по-східному*: прикладає правицю до серця, до уст і до чола, потім складає руки навхрест на грудях і схиляє голову («Камінний господар»).

Загальний вигляд у драмах теж дозволяє багато дізнатися про героя твору: Жінка все стоїть коло порога, *вигляд у неї принижений, прибитий* («У пущі»); Річард і Деві раптово *входять задихані* («У пущі»); Раптово скидає покривало з великої статуї. Німа сцена. Видно по обличчях громадян, як у них *побожна відраза* бореться з натуральним подивом. У Річарда *з'являється вираз тріумфу* («У пущі»); Річард (*одвернувся до статуї, щоб сховати свою ще не зовсім ущухлу стурбованість*) Добривечір, панове! («У пущі»); Антоніо (*придивляється до фігурки; обличчя його хутко приймає екстатичний вигляд*) («У пущі»); За лектикою йде поруч з Мартіаном Альбіна, *ще не стара, але дуже бліда, з сивуватим волоссям і сумними втомленими очима* («Адвокат Мартіан»); Крізь квартиру при мінливій смузі світла з ліхтарні видко *бліде, спотворене, скривавлене обличчя Ардента* («Адвокат Мартіан»).

Найширше у драматичних творах Лесі Українки представлені різноманітні рухи руками – жести. Вони поділяються на такі види:

1. Жести-пояснення: Річард... (*Показує на мигах, що руками не можна махати, і сам сміється...*) («У пущі»).

2. Жести-вияви почуттів: дружби: Джонатан (*задумався, далі подає Річардові руку*) Ні, Річарде, не ворога ти бачиш («У пущі»); досади: Калєб (*після читання б'є себе по лобі*) Гай-гай! стареча пам'ять! («У пущі»); щирості: Антоніо... Мій корабель до вашої послуги з господарем його (*Кладе собі руки до серця і вклоняється Річардові*) («У пущі»); запалу: В глибині хати зроблений альков: замість ліжка в нім маленька естрада; на естраді стоїть молода дівчина індіанка у своїм дикарським убранні. Річард ліпить з неї статую натуральної величини; він робить дуже ретельно, то підступає, то відступає від статуї, приглядається, поправляє то позу дівчини, то позу статуї. *Рухи швидкі, енергічні, а них видно запал, екстаз* («У пущі»); роздратування: Річард... Хай згине все і сліду не лишиться (*Замахується, щоб скинути статую з н'єдесталу, але опускає руки*) («У пущі»); задоволення: Куць (*вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється, побачивши Мавку*) («Лісова пісня»); прохання: Мартіан (*з раптовим поривом надії схопив Ізогена за руку*) дай, брате, дай пораду! («Адвокат Мартіан»); тривоги: Люцілла (*тривожно мацає в себе на грудях і шукає навколо. З одчаєм*) ой, мамо, лихо! Я згубила рибку («Адвокат Мартіан»); розпачу: Люцілла. Шнурочок певне перервався (*Ламає руки і здіймає їх угору*) («Адвокат Мартіан»); Мартіан. Пішла? Не попрощавшись? (*Закриває тогою обличчя*). («Адвокат Мартіан»); Юда стоїть хвилину, *стиснувши голову руками*, далі стукає собі кулаком по голові, хапає мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями («На полі крові»); гніву: Русалка. Зимові довгі ночі, а в дівки гарні очі, – не дарма паничі їй носять дукачі! (*Свариться пальцем на нього і дрібно сміється*)

(«Лісова пісня»); горя: Русалка Польова (*ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос*). Ой, горенько! Косо моя! («Лісова пісня»).

3. Жести для привернення уваги: Годвінсон (*робить рух до Едіти*) Ви чули, браття? («У пущі»); Збоку, з проходу, що поза тамбліном, виходить Мартіан, чоловік поважного віку, *торкає Міма за плече*; всміхається і подає рукою знак, що годі калатати) («Адвокат Мартіан»).

4. Жести-символи: заборона: Альбіна (*непомітно для Люціли зробила знак Мартіанові, що ні*) («Адвокат Мартіан»); Мім, проходить, бачить, що сонячний дзигар вже весь покритий тінню і здимає клевця, щоб ударити в дошку, але Мартіан *робить йому знак, що не треба*, і показує рукою на браму («Адвокат Мартіан»); передавання предметів: Мартіан Констанцію, а може, се до тебе? То вибачай за помилку (*Подає йому табличку*) («Адвокат Мартіан»); Чоловік. Яким там духом? Що ти знаєш, діду? Він був такий, як всі (*Завважає заперечливий рух прочанина*) Авжеж, як всі! («У пущі»); несприйняття: Крістabelle. Матусю, глянь на мене і на нього (*Едіта робить одвертаючий рух рукою і похиливши голову, виходить геть із хати*) («У пущі»); зупинення дії: Річард (*спиняє рукою його рух*). Візьміть собі, як хочете, на спомин («У пущі»).

5. Вказівні жести: Річард ... що ж до громади, я їй те даю, чого їй треба (*Показує на посуд*) («У пущі»); Годвінсон (встає, до громади) Судіте, браття, ви між ним і мною (*Показує на Річарда рукою*) («У пущі»); Годвінсон...Так само й те, що Річард не сам осе робив (*показує на свою подобизну роботи Деві*) («У пущі»); Мартіан. Мир і тобі (*Показує Ізогенові на крісло, той сідає. Мартіан – проти нього на дзиглику*) («Адвокат Мартіан»); Русалка. Я тобі сніданко гарне наготую, тільки не прогав (*Показує в далечінь на Лукаша*). Бачиш? Що? привик ти до таких потрав? («Лісова пісня»); Анна... Я вас, панове, позначу рукою, хай всяк свою чергу запам'ятає (*Швидко показує рукою на кожного панича по черзі, один панич зостається непозначеним*) («Камінний господар»).

6. Жести-накази: Мартіан (уже досадливо) Щось неподібне! (*Махає мімові рукою, той виходить*) («Адвокат Мартіан»); Центуріон *махає сторожі рукою, зловлених відпускають* («Адвокат Мартіан»); Центуріон *дає знак сторожі і виходить укупі з нею за браму* («Адвокат Мартіан»); Анна (сівши на кінці стола під портретом командора, проти чільного місця, заставленого порожнім, *подає знак слугам, щоб частували гостей, що вже позаймали свої місця*) («Камінний господар»).

7. Зображувальні жести: *На мигах питає Міма, чи буде він носити Люціллу на руках* («Адвокат Мартіан»); Мартіан, провівши Альбіну і Люціллу, зараз повертається і *дає Мімові на мигах розпорядок, щоб подав гостям вечерю, а сам іде в таблін працювати, але, завваживши, що там уже не видно, а в лампі немає олії, виходить знов у перистиль* («Адвокат Мартіан»).

8. Захисний жест: Д. Жуан. Такі випадки я благословляю! (Простягає до Анни руки, *вона борониться рухом*). Анна. Я вас прошу, ідіть, лишіть мене («Камінний господар»).

9. Жести, які відображають традиції: Один гість (сусід дон Жуана). Я пізнаю сей кубок. Нам годиться того згадати, хто з нього пив колись (*Простягає свого кубка до дон Жуана*) нехай же має дух його лицарський в сім домі вічну пам'ять («Камінний господар») Д. Жуан (*торкаючи гостевого кубка своїм*) Вічний спокій («Камінний господар»); Прочанин... Повинен я тебе благословити, як батько сина рідного (Подається до чоловіка, *підвівши руки для благословення*) («На полі крові»).

У творах Лесі Українки такий невербальний засіб спілкування, як посмішка, також служить засобом вияву емоцій дійових осіб: Кембель (*ховає мимовільний усміх*) («У пущі»); Дехто з громадян *не може вдержати сміху* і захиляється на сусіда («У пущі»); Русалка впливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні («Лісова пісня»); «Той, що греблі рве» (*з укритою усмішкою*). Тоді я в мірі, діду («Лісова пісня»); Русалка спустилася в воду по плечі і, *жалібно всміхаючись*, дивиться вгору на батька («Лісова пісня»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Використання ремарок у драматичних творах дало змогу Лесі Українці якнайточніше передати найтонші душевні порухи дійових осіб. У п'єсах письменниці через використання ремарок найчастіше послуговується такими засобами невербального спілкування, як рухи головою, хода, погляд, відстань між спілкувальниками, зміна положення тіла, загальний вигляд, жести, посмішка. Дослідження невербальних засобів у ремарках Лесі Українки можна продовжити, характеризуючи в ремарках драматичних творів Лесі Українки ритміко-інтонаційні невербальні засоби.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Гандзюк О.М. Специфіка просодики в ремарках драматичних творів Лесі Українки /О.М. Гандзюк // Наукові записки. Вип. 138. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: КДПУ, 2015. – С. 548-550.
4. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1949. – 484 с.
5. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. – 3-тє вид. виправ. і доповнен. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

Гандзюк Александра. Невербальные знаки в ремарках драматических произведений Леси Украинки. В статье речь идет о невербальных знаках, использованных в ремарках драматических произведений Леси Украинки, ведь эти знаки составляют целую систему неязыковых знаков, которые используются как средство обмена информацией между людьми. Люди живут в окружении невербальных знаков. Писатели используют невербальные знаки в художественных произведениях. В драматических произведениях невербальные знаки имеют вид ремарок. Леся Украинка использует ремарки очень часто. В драматических произведениях писательницы очень

много примеров их использования. В выводах подчеркиваем, что в этих произведениях много примеров такого невербального средства общения, как жесты. В статье описаны эмоциональные жесты, жесты-символы, указательные жесты, изобразительные жесты. Эмоциональные жесты помогают очень точно описать чувства. Значение символических жестов всем понятно. Эти две группы жестов самые распространенные в драматических произведениях. Широко использованы невербальные знаки со значением выражения глаз и с указанием на общий вид человека.

Ключевые слова: коммуникация, невербальные знаки, типы невербальных знаков, значение невербальных знаков, ремарка.

Handziuk Oleksandra. Non-verbal Sings in the Remarks in Drams by Lesya Ukrainka. The article deals with the nonverbal sings in the stage direction in drams by Lesya Ukrainka. Nonverbal sings are the system nonverbal meaning which are used as the means of exchange of information among people are shown. People living among non-verbal sing. The writers use such sins in literature. In the dramatic works nonverbal signs turn into remarks. Lesya Ukrainka uses remarks very often. I this survey there are more examples such using. In the conclusions are underlined that there are many examples such nonverbal sings like gestures. Gestures in this works are used very often and have more meaning. Emotional gestures, symbolic gestures, gestures-indicative, gestures-images are described in this article. Emotional gestures help describes the feeling very clearly. Meaning of the symbolic gestures are know for all. This two groups of the gestures are most used in this drams. The nonverbal markers with denotes the expressions of eyes person and such things that show the persons are there.

Key words: communication, nonverbal sings, types of the nonverbal sings, meaning of the nonverbal sings, remark.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2014

ДОМІНАНТИ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті висвітлено формально-граматичні та стилістичні параметри поетичного синтаксису Лесі Українки, зокрема стилістичні фігури, порядок слів та особливості розташування членів речення. Поетична мова Лесі Українки фіксує художній прийом ампліфікації, яка формує конкретно-зорові картини. Ампліфікація пестливих словотворчих одиниць створює інтимно-ліричну тональність мовлення. Важлива ознака ідіостилю Лесі Українки – розгорнені, багатослівні синтаксичні конструкції з градацією. Поетичний синтаксис Лесі Українки активізує анафору з рядовими та суміжними елементами. Зафіксовано однослівні повтори, повтори синтагматичних одиниць, кільцеві повтори, полісиндетон. У поетичній мові Лесі Українки експресивно-емоційне виділення слова в реченні пов'язане інверсією означень.

Індивідуальна синтаксична норма Лесі Українки – лінійно-динамічні структури із дистанційним розташуванням означення й підмета. Зміна місця узгодженого означення, віддалення його від означуваного підмета сприяє його увиразненню в тексті, впливає на семантичні домінанти висловленої думки.

Ключові слова: поетичний синтаксис, поетичний текст, ідіостиль, фігура експресивного синтаксису.

Постановка наукової проблеми та її значення. Один із пріоритетних напрямів сучасної лінгвостилістики – визначення лінгвостилістичних функцій синтаксичних одиниць у художньому тексті. Синтаксичний рівень твору охоплює мовні одиниці, найбільші за обсягом і найскладніші за структурою, а отже, важливі за комунікативними, естетичними та ідіостилістичними властивостями. Це відкриває широкі можливості для лінгвостилістичних досліджень і висновків, в основі яких – синтаксичні домінанти мови письменників. У зв'язку з цим у сучасній стилістиці активізувалися дослідження конотативного навантаження різних видів речення, конструкцій, співвідносних із реченнями (пряма мова, невласне пряма мова, період), стилістичних фігур, лінійних-динамічних структур, побудов із відхиленням від усталеного словопорядку тощо.

На думку В. І. Кононенка, «стилістична характеристика синтаксичних конструкцій ускладнюється самою сутністю таких одиниць: адже на відміну від слів, семантика яких може безпосередньо передавати те чи інше стилістичне явище, синтаксичні побудови виражають його завдяки своїм внутрішнім формально-семантичним відношенням» [2, с. 28]. Серед елементів структури поетичного твору синтаксичні одиниці мають значне стилістичне навантаження в аспекті художньо-образної конкретизації світу, характерної для мови поезії. У зв'язку з цим дослідження синтаксичної організації поетичної мови Лесі Українки актуальне в плані

встановлення індивідуальних ознак мови письменниці, які формують її мовно-естетичну особистість.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Формально-граматичні, семантичні, комунікативні аспекти синтаксису перебували в центрі уваги С. П. Бевзенка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Грищенка, М. А. Жовтобрюха, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, М. У. Каранської, А. Г. Квашука, В. М. Русанівського, К. Ф. Шульжука та ін.

Стилістичне функціонування синтаксичних одиниць висвітлено в дослідженнях Д. Х. Баранника, В. С. Ващенко, Н. Я. Дзюбишиної-Мельник, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітка, В. І. Кононенка, М. М. Пилинського та ін.

У контексті проблем сучасної лінгвостилістики привертає увагу синтаксична організація мови поетичних творів Лесі Українки, яка не була предметом окремого дослідження.

Мета і завдання статті. Мета статті – здійснити ідіостилістичний і текстовий аналіз домінантних синтаксичних засобів у поезіях Лесі Українки.

Досягнення поставленої мети передбачає такі завдання:

- виявити домінантні синтаксичні побудови поетичних текстів Лесі Українки;
- з'ясувати стилістичну роль фігур експресивного синтаксису: ампліфікації, градації, анафори, повтору і полісиндетону;
- розкрити стилістичні функції синтаксичних структур зі словопорядком, притаманним ідіостилю Лесі Українки;
- простежити текстотворчі функції інверсії як найбільш частотного засобу ритмомелодики поезій Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У поетичних текстах Лесі Українки синтаксичні одиниці виступають важливим структурним і змістовим компонентом. Різні синтаксичні форми стають засобом художнього зображення, виконують естетичну функцію. У комплексі виразових засобів художньо-образної конкретизації, характерної для ідіостилу письменниці, значне стилістичне навантаження мають структури з ампліфікованими однорідними членами речення, які є синтаксичною формою створення образно-зорових картин, деталізації подій або вчинки персонажів, внутрішнього світу ліричного героя, наприклад: ***Хоче** море човна **розламати, трощить, ломить, піском засипає*** [3, с. 104]. Однорідність забезпечує економність вислову, увиразнення художнього образу.

Синтаксична організація поетичних текстів Лесі Українки тісно пов'язана з лексичним наповненням граматичних конструкцій. Однорідність забезпечує кілька ознак абстрактного поняття, наприклад: *Що тільки раз він має гук подати, / **страшний** той гук, **потужний і величний**...* [3, с. 75]. Характерною ознакою ідіостилу письменниці є дієслівна однорідність, наприклад: ***Вигострю, виточу** зброю іскристу, / **Скільки** достане снаги мені й хисту* [3, с. 144]; *Хай серце **плаче, б'ється**,*

рветься з туги [3, с. 74]. Посиленню однорідності сприяють сполучники, якими поєднуються однорідні елементи, наприклад: *Фелахи, парії щасливіші від нас, / Бо в них **і розум, і думки** сповиті* [3, с. 130].

Вербалізація ключових понять мовного світу письменниці *зорі, квіти, весна* тощо реалізується через домінантні одиниці поетичного синтаксису. Особливо виразне компактне вживання семантично й синтаксично однотипних однорідних підметів. Таким уживанням однорідності забезпечено неповторний лад мови поетеси, бо при цьому нагромаджено одноплановість деяких елементів висловлюваного, увага читача певним чином привертається до однотипних реалій – осіб, явищ, дій, ознак, обставин, ситуацій, наприклад: *Там ясні **зорі** і тихі **квіти** / єднаються в дивній розмові* [3, с. 49]; *Знов **весна** і знов **надії** / В серці хворім оживають* [3, с. 118]. У поетичній мові Лесі Українки частотні речення з трьома однорідними підметами, наприклад: ***Гомін, стогін, квиління** пташині* [3, с. 104]; *Їм милі **тріумфи, і лаври, і квіти*** [3, с. 129].

Виступаючи засобом лаконічного висловлення, однорідні підмети – синтаксичний засіб компактного зображення картини подій і явищ. Привертають увагу контексти з рядами однорідних підметів і присудків, які сприяють економії мовних засобів, відтворенню зорових картин за допомогою мінімальної кількості мовних засобів, наприклад: *Сі **круглії вежі** й **високії мури** – / **Страшні та суворі, високі, понурі*** [2, с. 96]. Жанрові особливості ліричної поезії зумовлюють вживання лінійно-динамічних конструкцій з однорідними членами речення, які деталізують, конкретизують авторську оповідь, надаючи їй індивідуальних ознак.

Поєднання назв конкретних і абстрактних понять у парадигмі ампліфікованих однорідних підметів створює конкретно-зорові картини, урізноманітнює образну мову, наприклад: *І вам згадається **садок, високий ганок**, / **Високі зорі, тиха літня ніч**, / **Розмови** наші, **співи** й наостанок / Уривчаста, палка, завзята **річ*** [3, с. 130].

Ампліфікацією пестливих словотворчих одиниць оформлюється інтимно-ліричний тон мовлення. Звертання, ампліфікуючись, формують змістові комплекси, які передають психологічно напружені моменти мовлення, наприклад: ***Зорі, очі весняної ночі!** / **Зорі, темряви погляди ясні!*** [3, с. 50]; ***О люде мій бідний, моя ти родино, / Брати мої вбогі, закуті в кайдани!** / **Палають страшні, незагойнії рани** / **На лоні у тебе, моя Україно!*** [3, с. 73]; ***Сторононько рідна! Коханий мій краю!*** [3, с. 73];

Поетичні тексти Лесі Українки найбільш насичені ампліфікованими означеннями, які надають контексту додаткової експресивності, наприклад: ***Глибока, тиха, нерозважна туга** / **Вникає в серце, каменем лягає*** [3, с. 76]; ***Вільні співи, гучні, голосні** / **В вільнім краї я чути бажая*** [3, с. 48]; ***Горда, ясна, огнистая мова!*** [3, с. 50]. Важлива ознака ідіостилу Лесі Українки – розгорнені, багатослівні синтаксичні конструкції, що містять кілька ампліфікованих прикметникових епітетів, які перебувають у синонімічних відношеннях.

Поетичний синтаксис Лесі Українки активізує значну кількість стилістичних фігур, серед яких вагоме місце займає градація. Мовній манері Лесі Українки притаманне вживання синтаксичних конструкцій, в яких градації присудків – дієслів на позначення руху, дій, динамічних ознак вмотивовує логічне завершення образу, наприклад: *Білі хвилі **здіймались** високо, / І **знялися** од вітру ще вище, / **Загукали**, як військо вороже, / **Заглушили** вони буйний вітер* [3, с. 145].

Стилістична семантика градації присудків пов'язана з зображенням внутрішнього стану персонажа, емоцій, відчуттів, наприклад: *Хай **серце плаче, б'ється, рветься** з туги* [3, с. 74].

Градація найповніше виявлена в синтаксичних побудовах слів, словосполучень чи ширших утворень, пов'язаних однорідністю. Найчастіше градаційні присудки експресивно увиразнюють абстрактні поняття, наприклад: *Та іскра **тліла, не згасала**, / І **розгорілася** багаттям ясним, / І **освітила** темну темноту* [3, с. 58].

Ідіостилістичні ознаки мови письменниці пов'язані з різними фігурами експресивного синтаксису, серед яких високу частотність мають анафори з рядовими та суміжними елементами, віддаленими, перерваними в своєму розташуванні, анафори з простими й складними елементами, з чергувальним та симетричним розташуванням, зі згущеними й розрідженими елементами та ін., наприклад: ***Там** яснії зорі і тихії квіти / Єднаються в дивній розмові, / **Там** стиха шепочуть зеленії віти, / **Там** гімни лунають любові* [3, с. 49].

Особливе значення для змісту і ритміки вірша має вибір найбільш виразних, ключових анафоричних дієслів. При цьому часто письменниця називає одну дію, яка позначається виразним, містким дієсловом, що відображає не лише дії, а й внутрішній стан людини. Стилістика дієслова фокусує увагу на категорії часу, яка служить для зв'язку реальної дійсності та її художнього відтворення. На такій анафорі побудований вірш «Напровесні»: ***Не дивуйтесь, що** квітом прекрасним / Розцвіла ся дівчина несміла, – / Так під промінням сонечка ясним / Розцвітає первісточка біла. / **Не дивуйтесь, що** думи глибокі / Будять речі та сльози пекучі, – / Так напровесні дзвінки потоки / Прудко, гучно збігають із кручі. / **Не дивуйтесь, що** серце так рв'яно, / Щиро прагне і волі, і діла, – / Чули ви, як напровесні рано / Жайворонкова пісня бриніла?* [3, с. 55].

Поетична мова Лесі Українки фіксує повтор як важливий засіб мовної експресії. За допомогою повтору увиразнено і підкреслено різні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту. Синтаксична організація мови Лесі Українки активізує значну кількість однослівних повторів, наприклад: ***Море, море!** Без краю просторе* [3, с. 95]; ***Зорі, очі** весняної ночі! / **Зорі**, темряви погляди ясні!* [3, с. 50]; ***Кров'ю** обкипіла вся наша давнина! / **Кров'ю** затопила долю Україна* [3, с. 96]; ***Осінь** холодна, **осінь** вільготна / панує у нас* [3, с. 62]; *Так, **вільна, вільна** пісня* [3, с. 194]; *Була я **щаслива**, безмірно **щаслива*** [3, с. 78].

Актуалізація мовного образу, його додаткова експресія досягається через повтор синтагматичних одиниць, наприклад: *Плине білий човник, хвилечку колише, / Хвилечка гойдає; / Плине білий човник, вітер ледве дише, / Ледве повіває* [3, с. 102]; *Час, моя пісне, у світ погуляти, / Розправити крильця, пошарпані горем, / Час, моя пісне, по волі буяти, / Послухатъ, як вітер заграв понад морем* [3, с. 101]; *З вітром весняним сосна розмовляла. / Вічно зелена сосна. / Там я ходила і все наслухала, / Що говорила вона. / Ох, не «зеленого шума» співала / Вічно смутная сосна* [3, с. 65].

Поетичний синтаксис Лесі Українки актуалізує повтор, який сприяє відображенню внутрішнього світу ліричного героя, стану збудження, підвищеної емоційної реакції. Здебільшого повтор супроводжується підвищеним інтонуванням, зокрема вигуківим, наприклад: *Великий буде жах, велике визволення!* [1, с. 74].

Повтор посилює образне змалювання тривалості, багаторазовості та послідовності дії, наприклад: *Річка плине, берег рвучи, / Далі, далі, попід кручі* [3, с. 93]; *Ще за годину, і ще за хвилину / Будуть далеко, далеко вони* [3, с. 92]; *Полине за синєє море, полине за гори* [3, с. 45].

Приєм актуалізації, увиразнення словесно-образної теми досягається особливим видом повтору – це так званий кільцевий повтор, який починає певну синтаксичну одиницю й закінчує її, замикає. Наприклад, у вірші «До мого фортепіано» повторюються звертання в першому і останньому рядку: *Мій давній друже! Мушу я з тобою / Розстатися надовго... Жаль мені! / [...] / Прощай же, давній, любий друже мій!* [3, с. 68].

Оригінальну стилістичну фігуру в поезіях Лесі Українки творить інший вид повтору – полісиндетон, який є повторенням службових слів із певним стилістичним завданням. Найчастіше в поезіях Лесі Українки трапляється полісиндетон із повторюваними єднальними сполучниками, які сприяють формальному і змістовому об'єднанню образно-лексичного ряду, наприклад: *Спинилася богиня, і за руку / Взяла мене, і словом говорила* [3, с. 75]; *Для інших і доля, і щастя хай буде* [3, с. 78]; *Крізь плач, і стогін, і ридання, / Несмілі поклики слабі* [3, с. 81]; *І квіти, і зорі, й зеленії віти / Провадять розмови кохані* [3, с. 49]. Полісиндетон виступає засобом логічної і формальної зв'язності твору, формуючи змістовий комплекс, наприклад: *Чи тільки терни на шляху знайду, / Чи стріну, може, де і квіт барвистий? / Чи до мети я певної дійду, / Чи без пори скінчу свій шлях тернистий?* [3, с. 59].

Елементи повтору та полісиндетону підкреслюють і увиразнюють окремі контексти поезії, надають поетичному синтаксису Лесі Українки індивідуальних характеристик.

Вагомий чинник поетичного синтаксису Лесі Українки – порядок слів. Крім власне стилістичної функції, порядок слів виступає однією зі стильових ознак індивідуальної манери мовлення, яку можна визначити, розмежувати за наявністю, кількісною перевагою певного типу

словорозташування. У поетичних текстах Лесі Українки експресивно-емоційне виділення слова в реченні пов'язане з явищем інверсії. Інверсія, що має експресивно-стилістичне значення, супроводжується особливим наголошенням назви ознаки, яка формально перебуває в постпозиції стосовно назви явища, особи тощо. Такий словопорядок створює специфічну тональність поетичного стилю Лесі Українки і перетвореної на його тлі схвильованої усно-розмовної інтонації, наприклад: *Тихо спускається нічка **осіння*** [3, с. 62]; *Пугача **віщого** крик* [3, с. 62].

Розмовні типи конструкцій з інверсованими означеннями відтворюють спонтанність усного мовлення: виникнення спочатку основного предмета думки, а пізніше – його атрибутів, що деталізують цей предмет, наприклад: *На весіллі музика **гучна*** [3, с. 64]; *Так, дітки! Світ наш **красний, вільний*** [3, с. 57]. На думку С. Я. Єрмоленко, характерно, що більшість експресивно-стилістичних типів словорозташування розподіляються між полюсами поетичності й розмовності, тобто стилістична маркованість порядку слів стає джерелом виникнення додаткових колоритів мовлення [1, с. 121].

Ідіостиль Лесі Українки активізує постпозитивні означення – займенники з прикметниками або порядковими числівниками. Їх постпозиція в поетичному мовленні пов'язана з увиразненням явищ, ознак понять, наприклад: *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, / Струна **моя перша** озветься* [3, с. 45]; *І, може, зустрінеться пісня **моя самотная** / У світі з пташками-піснями* [3, с. 45].

Постпозитивні інверсійні означення, в ролі яких виступають займенники, прикметники, дієприкметники, часто вживаються в емоційних звертаннях, створюючи своєрідний ритміко-інтонаційний зачин поетичного твору.

У поетичній мові Лесі Українки зафіксовано різні типи лінійно-динамічних експресивних структур із дистанційним розташуванням означення й означуваного, наприклад: *І ледве **струмки** задзвеніли **співочі**, / **Пташки** заспівали **дрібні*** [3, с. 70]; *Зашарілось **обличчя** дівчини **бліде*** [3, с. 71]; *В великому місті в розкішну теплицю / **Дівчина** прийшла **молода*** [3, с. 70]; *Місяць **холоднее** кида **проміння*** [1, с. 62].

Зміна місця узгодженого означення, віддалення його від означуваного іменника сприяє його увиразненню в тексті, впливає на семантичні домінанти висловленої думки. Другий, стилістичний план охоплює і конструкції з предикативним означенням і структури, в яких означення і означуване відокремлені одне від одного з метою експресивно-стилістичного увиразнення змісту речення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поетичний синтаксис Лесі Українки представлений різними граматичними і стилістичними одиницями, серед яких найбільш виразні такі стилістичні фігури: ампліфікація, градація, повтор, полісиндетон, а також лінійно-динамічні структури з особливим словорозташуванням: інверсія,

віддалення узгодженого означення від означуваного іменника та ін. У контексті дослідження синтаксичних домінант ідіостилю Лесі Українки варто розглянути й інші одиниці поетичного синтаксису: побудови, співвідносні з реченням, односкладні речення тощо.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
2. Кононенко В. І. Проблеми стилістичного синтаксису / В. І. Кононенко // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 4. – С. 25–36.
3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. I. – 447 с.

Голоух Лариса. Доминанты поэтического синтаксиса Леси Украинки. В статье рассмотрены формально-грамматические и стилистические параметры поэтического синтаксиса Леси Украинки, в частности стилистические фигуры, порядок слов и особенности размещения членов предложения. Поэтический язык Леси Украинки фиксирует художественный прием амплификации, который формирует конкретно-зрительные образы. Амплификация уменьшительно-ласкательных форм слов создает интимно-лирическую тональность высказывания. Важной особенностью идиостиля Леси Украинки являются развернутые синтаксические конструкции с градацией. Поэтический синтаксис Леси Украинки активизирует анафору с рядовыми и смежными элементами. Зафиксировано повторы отдельных слов, повторы синтагматических единиц, кольцевые повторы, полисиндетон. В поэтическом языке Леси Украинки экспрессивно-эмоциональное выделение слова в предложении связано с инверсией определений.

Индивидуальная синтаксическая норма Леси Украинки – линейно-динамические структуры с дистанционным размещением подлежащего и определения. Изменение позиции согласованного определения, его отдаленность от подлежащего способствует смысловому выделению в тексте, влияет на семантические доминанты высказывания.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, поэтический текст, идиостиль, фигура экспрессивного синтаксиса.

Goloyukh Larysa. The Dominants of Lesia Ukrainka's Poetic Syntax. The article shows the formal-grammatical and stylistic factors of Lesia Ukrainka's poetic syntax, especially stylistic devices, word order and placement peculiarities of the parts of the sentence. Lesia Ukrainka's poetic language verbalizes amplification artistic device. Amplification helps to create visual images. Amplification of affectionate word-forming units creates an intimate-lyrical tone of narration. Extended syntactical constructions with gradation are important features of Lesia Ukrainka idiostyle. Lesia Ukrainka's poetic syntax focuses on anaphora with common and adjoining elements. There is not only anaphora, there are different kinds of repetition: framing, epiphora, chain repetition, root repetition, polysyndeton. Emotional highlighting of the word in Lesia Ukrainka's language is closely connected with the inversion of the attribute.

A place of the attribute in the sentence affects on its expressiveness. The farther it is from the subject the more significant it is.

Key words: poetic syntax, poetry, idiostyle, expressive syntax figure.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014

ЛЕКСИКА ЗІ СТИЛІСТИЧНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ЗБІРЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ» (1893 Р.)

У статті розглянуто лексику зі стилістичним значенням, яке об'єднує функційно-стильове значення (художній стиль), власне стилістичне значення як показник належності до стилістичної системи мови (стилістичні ресурси різних мовних рівнів), а також додаткове стилістичне значення, що виникає у поетичних контекстах (контекстуальне значення). Стилiстичне значення простежено на таких мовних рівнях, як морфолого-словотвірний, лексичний та синтаксичний. Звернуто увагу на кілька груп слів: архаїзми, авторські неологізми та екзотизми.

Ключові слова: лексика зі стилістичним значенням, функційно-стильове значення, власне стилістичне значення, контекстуальне стилістичне значення, архаїзми, авторські неологізми, екзотизми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Ідіолект Лесі Українки привертав увагу істориків української літературної мови, діалектологів, дослідників сучасної української мови. Серед них назвемо аспекти вивчення таких учених, як І. К. Білодід, П. П. Плющ, П. Д. Тимошенко, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, Н. О. Данилюк, С. К. Богдан (мова і стиль письменниці, зв'язок із книжними та фольклорним джерелами), І. С. Олійник, Н. Д. Давиденко (синонімія), Т. І. Панько, В. М. Заханевич (суспільно-політична лексика), К. В. Ленець, Л. А. Лисиченко, Л. В. Шулінова (словотворення), І. І. Дацюк, Н. Л. Іваницька, М. Я. Плющ, М. В. Мірченко (синтаксичні одиниці), В. Ф. Покальчук, Й. О. Дзендзелівський (діалектизми, волинізми) та ін. Хоч про мову Лесі Українки написано чимало праць, однак мусимо визнати, що на сьогодні ще немає узагальнювальних лінгвістичних студій, у яких би було докладно розглянуто авторський стиль письменниці у всіх його жанрово-текстових різновидах (поезія, проза, драматургія), визначено б її внесок у становлення нової української літературної мови, розвиток стилістичних ресурсів. *Актуальність* нашої статті зумовлена потребою докладного аналізу мовної специфіки текстів українського класика. *Об'єкт* вивчення – лексика поезії зі збірки «На крилах пісень» (1893 р.), а *предмет* – стилістично забарвлені слова у поетичних текстах.

Мета роботи – з'ясування специфіки мовних одиниць за функційно-стильовою належністю і колоритно-експресивним забарвленням. Для її здійснення виконано такі *завдання*: виокремлено виразові засоби зі стилістичним значенням, об'єднано їх у групи за стилістичними маркерами у конкретних текстових реалізаціях. *Новизна* статті полягає в

тому, що для опрацювання одиниць зі стилістичним навантаженням (стилістем) використано укладену авторським колективом працю «Словник мови поезії Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень» (Луцьк, 2012))» [14]. Оскільки в першій та другій частині, що знаходиться у друці, представлено лише іменники, то саме вони й стали безпосереднім об'єктом вивчення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, Леся Українка була геніальним стилістом у сфері поезії, прози, драматургії, публіцистики, літературної критики, епістолярію. Л. В. Костенко слушно писала: «Колись російське суспільство, після «Горя з розуму», заговорило мовою Грибоєдова. Незмірний жаль для нашого суспільства, що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелегента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [7, с. 54]. Додамо, – а ще більший жаль, що й донині українські науковці недостатньо осмислили й належно не оцінили унікальний стилістичний дар письменниці у всьому її мистецькому здобутку.

Розглядаючи стилістично марковану лексику, зауважимо, що до її кваліфікації у сучасній науці ще не вироблено єдиного підходу. Традиційно зі стилістичного погляду лексику поділяють на стилістично нейтральну і стилістично забарвлену (І. Г. Чередниченко, А. П. Коваль, Л. І. Мацько, С. Я. Єрмоленко, А. П. Грищенко, О. Д. Пономарів та ін.), що й відбито в підручниках, лінгвістичних словниках та енциклопедіях. Зокрема, за лінгвістичним словником української мови, *стилістично забарвлена лексика* – це «слова, що несуть на собі відбиток різних функціональних та експресивних стилів» [5, с. 175]. Поділ на лексику усного мовлення і книжну за виділеними стилями здійснено у підручниках І. Г. Чередниченка (К., 1962) й А. П. Коваль (К., 1987). В академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» (К., 1973) розрізнено слова наукового викладу, офіційно-ділового, публіцистичного, художньо-белетристичного та усного мовлення за експресивними, соціально-професійними й територіальними ознаками (автор розділу – Д. Х. Баранник). У колективній монографії «Мова і час. Розвиток функціональних стилів» (К., 1977) простежено активні процеси в стилістичній системі української мови, підтверджені текстами із видання «Стиль і час. Хрестоматія» (К., 1983). Звернуто увагу на «багатостильовий» характер виразових одиниць у художньому стилі, на зв'язок стилістичних засобів автора і родо-жанрового різновиду тексту, його літературного напрямку, творчої манери.

А. П. Грищенко об'єднав стилістично забарвлену лексику у дві великі групи: лексика усного мовлення (слова розмовно-побутового стилю) і лексика писемного мовлення (одиниці офіційно-ділового, публіцистичного та наукового стилів) [16, с. 222–225]. О. Д. Пономарів стилістичну кваліфікацію здійснював за основними функційними стилями,

зазначивши, що до «слів вужчого стилістичного призначення» належать книжна, розмовна, просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, діалектизми» [12, с. 71]. Учені зазначають, що виокремлення стилістично забарвлених одиниць стає можливим, оскільки кожному стилю властива стильова (стилістична) норма, що регулює використання мовних одиниць [5, с. 176].

Категорійними ознаками функційного стилю сучасні дослідники (С. Я. Єрмоленко, С. Гайда та ін.) вважають тип мовомислення і принципи організації мовних одиниць [4, с. 11], а індивідуального – специфіку мовної особистості творця (див.: монографію Л. П. Гнатюк «Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції» (К., 2010)). Хоч параметри мовної особистості Лесі Українки ще повністю не досліджено, однак можемо стверджувати, що її підвалини насамперед заклали: 1) художня література: давня класична (грецька, латинська, індійська), європейська (написана німецькою, французькою, італійською, англійською, польською та іншими мовами), українська і російська література середніх та нових віків; 2) публіцистика; 3) усна поезія (не лише українська, а й сербська); 4) окремі говори північного, південно-західного та південно-східного наріччя; 5) історія України і народів світу; 6) музика, образотворче мистецтво і театр тощо. Усе це позначилося на доборі лексики у поетичних текстах і стилістичних значеннях слів, що ускладнює роботу дослідника.

Отже, при розгляді творів письменниці, що належать до одного функційного стилю (у нашому випадку Лесі Українки, – до поетичного різновиду художнього стилю), виокремлення стилістично забарвлених слів можливе з урахуванням їхнього стилістичного значення. Як сказано в енциклопедії, «стилістичним значенням» називають «дод.[аткове] значення (один із видів *конотації*) мовної одиниці, яке нашаровується на її предметно-поняттєвий або грамат.[ичний] зміст. У ширшому розумінні С. з. (стилістичне значення. – Н. Д.) об'єднує стильове і власне С. з. Стильове значення вказує на усталене вживання мовних одиниць у певних функц.[ійних] різновидах мови. Власне С. з. існує як компонент заг.[альної] семантики мовної одиниці, як її оцінний, емоц.[ійно] -експресив.[ний] зміст, що виявляється на тлі стилістично нейтр.[альних] мовних засобів» [13, с. 434]. Фактично, йдеться про аналіз семантичної (семної) структури слів та елементи конотативних значень. Однак учені неоднаково тлумачать також поняття «семантична структура слова» і «конотація». Одні дослідники (В. Г. Гак, М. Г. Комлев, Ж. П. Соколовська й ін.) семантичну структуру слова (ССС) розуміють як сукупність окремих лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), в межах яких існують основні (прямі) та похідні (переносні, спеціалізовані) значення [15]. Інші семантичною структурою слова називають єдність денотативно-сигніфікативного і прагматичного (конотативного) значень, тобто структуру лексичного значення, притаманну кожному лексико-

семантичному варіантові (А. А. Уфимцева) [20]. Вважаємо за доцільне розмежувати терміни «семантична структура слова» як сукупність ЛСВ і «семна структура слова» як поєднання предметно-логічних і конотативних елементів у лексичному значенні слова.

Варто сказати, що й трактування конотації також неусталене. В. Н. Телія у межах лінгвістичного напрямку вивчення конотації, започаткованого ще Ш. Баллі, виділила три його аспекти: а) стилістичний (конотація – додаткові стилістичні відтінки значень); б) лексикологічний (додаткове значення мовних одиниць); в) культурологічний («семантична частинка значення», яка доповнює відомості про національну специфіку реалії) [18, с. 3 та ін.]. За О. О. Селівановою, *конотація* – «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації» [13, с. 249]. Підтримуємо широке розуміння конотації, за яким вона поєднує «додаткові семантичні і прагматичні особливості («співзначення») лексичного значення та значень інших мовних рівнів» (О. О. Тараненко) [19, с. 278]. Уважаємо, що до конотативного шару поетичного слова, крім емоційних, оцінних, образних, стилістичних сем, варто віднести також національно-культурні елементи значення, що виникають внаслідок відбиття певних рис етнічної ментальності [2, с. 8]. Типи лексичної експресивності докладно описала Н. І. Бойко [1].

Зауважимо, що замість нейтральності, на думку С. Гайди, варто говорити про потенційну конотаційну багатозначність мовних одиниць: у тексті реалізується лише одне (або кілька) значень [21, с. 11–52]. Паралелі знаходимо у «Стилістиці української мови» за ред. Л. І. Мацько (К., 2005), в якій запропоновано розмежовувати конотацію і стилістичне значення, оскільки «конотація – це ознака, властивість, здатність мовної одиниці, а стилістичне значення – уже породжений цією здатністю результат, значення» [8, с. 194].

Враховуючи сказане, аналізуючи стилістично забарвлену лексику в поезії Лесі Українки, беремо до уваги стилістичне значення слова у тексті, що об'єднує: 1) функційно-стильове значення; 2) власне стилістичне значення як показник належності до стилістичної системи мови; 3) додаткове стилістичне значення як наслідок авторського опрацювання мовної форми. «Перше (стильове) і два другі (стилістичні) значення об'єднуються в загальному стилістичному значенні, що вирізняє мовну одиницю з ряду подібних засобів виразності» [3, с. 279]. Функційно-стильові – це значення *книжності* (*офіційності*, *науковості*, *публіцистичності*) та *розмовності*, до яких, з нашого погляду, варто було б додати ще й значення *поетичності* (*народнопоетичності*) та *конфесійності*. Вони в СУМі мають ремарки «книжне», «розмовне»,

«поетичне», «народнопоетичне», «церковнослов'янське». На власне стилістичні елементи вказують спеціальні позначки «жартівливе», «зневажливе», «іронічне», «фамільярне», «урочисте», «застаріле», «спеціальне» та ін. (див.: [10, с. 9–10]).

Розглядаючи й оцінюючи ідіолект письменника загалом і Лесі Українки зокрема, важливо враховувати, що художній стиль забезпечує загальну «рівновагу» усіх стилів української мови в нормативному відношенні. Першочергове значення для утвердження певних мовно-літературних і стилістичних канонів мають такі фактори творчості автора, як кількість і тематична різноманітність його текстів, висока якість і популярність. Проектуючи це на здобуток Лесі Українки, відзначимо, що вона була не лише оригінальним співцем рідної землі, а й завдяки своїм перекладам і переспівам розширила тематику і проблематику української літератури, увівши до неї по-новому потрактовані біблійні, античні, давньоєгипетські, європейські теми і сюжети. Серед її текстів – гімни, пісні, заспіви, сонети, елегії, мелодії, веснянки, колискові, казки, легенди, феєрії, відгуки, імпровізації, драми, фантазії, нотатки, оповідання, нариси, образки, спогади, легенди, статті, огляди, рецензії та інше. Як припускають дослідники, такої кількості жанрових різновидів творів не тільки до Лесі Українки, але й після неї в українській літературі не було ні в кого, за винятком, хіба що, в Івана Франка.

С. Я. Єрмоленко, Л. Т. Масенко, Л. І. Мацько, Л. О. Ставицька та інші вчені звертали увагу на стилістично навантажені ключові слова-образи у творчості письменниці. Серед них насамперед назвемо *вітер*, *воля*, *дитина*, *дівчина*, *доля*, *думка*, *зірка*, *калина*, *квітка*, *козак*, *край*, *мова*, *море*, *пісня*, *поет*, *річка*, *садок*, *слово*, *співець*, *Україна*, *хата* й інші, що стали у збірці «На крилах пісень» домінантними лінгвостилістемами, напр.: *Твоя, Самсоне, лиш єдина воля – Для мене завжди наймиліша буде!* («Самсон»); *Час, моя пісне, у світ погуляти, Розправити крильця, пошарпані горем, Час, моя пісне, по волі* буяти, *Послухать, як вітер заграв понад морем* («Граї, моя пісне!.. »); *Коло річки, у садочку Маленька хатина, – У хатині* чорнобрива *Молода дівчина* («Русалка»); *Хай же думка* моя вільно лине, – *Я не буду на ранок чекати* («Безсонна ніч»); *В довгу, темную нічку невидну Не стулю ні на хвилю очей, Все шукатиму зірку* провідну, *Ясну владарку темних ночей* («Contra spem spero»); *Наче квітка*, *росою умита, Так мій скарб від тих слів* розцвітав, *Мов калинонька, сонцем пригріта, Від палкого жалю виростав* («Місячна легенда»); *Любий козаче, йди ж ти до мене!* («Русалка»); *Красо України, Подолля! Розкинулось мило, недбало!* («Красо України, Подолля!»).

Як свідчать дослідження, Леся Українка розширила семантичний обсяг багатьох концептуальних лексем української мови, зокрема таких, як *мова*, *слово*, *думка*, *дума*, *пісня* [9, с. 122–159]. Нові контекстні значення названих слів-образів виявлено у тропеїчних одиницях на зразок: *Він промовля мені слова, страшні й великі, В руках палає меч осяйний,*

огневий («Ангел помсти»); *То не **мої слова** – то **дух** лукавий...* («Легенди»); *Гетьте, **думи**, Ви, хмари осінні!* («Гетьте, думи ... »); *Найкращі **думи** мої **вінцем золотим** тобі **стали*** («Ave Regina! »); *Ти, моя **щира, гартована мова**, Я тебе видобуть з піхви готова...* («Невільничі пісні»).

Добре знаючи український фольклор, а також дитяче мовлення, поетеса широко послуговувалася демінутивами із суфіксами -к-, -ок-, -очок-, -оньк-, -иц- та ін. Лише у поодиноких випадках ці суфікси мають значення власне зменшення, як-от: *На чорнявій сміливій голі**вці** Червоніє шап**очка** мал**енька**, Вид смуглявий ледве прикриває Шовком шитая чадра біл**енька*** («Татарочка»). У більшості ж слів вони передають семантику пестливості, голубливості, ніжності, викликану залюбленістю поетеси у людей і природу, напр.: *Тож виходить сама з хати У ясн**ую** ніч**ку**, – А тим часом козач**енько** Переплине річку; Як приверне к береж**ечку**, Човно**чок** прив'яже, – Уклонитьс**я** дівчино**ньці**, «Добри**вечір**» скаже* («Русалка»); *Он яр**очки** зелен**енькі**, Стеж**ечки** по них мал**енькі**, Перевиті, мов стріч**ечки**, Збігаютьс**я** до річ**ечки**...* («Красо України, Подолля!»).

Крім демінутивів, у подібних контекстах виявлено постійні епітетні сполуки, що мають форму типових художніх означень, в яких нерідко прикметники і прислівники також містять пестливо-зменшені суфікси (н**енька** рідн**енька**, яр**очки** зелен**енькі**, співа весел**енько**), як-от: *Він згадав, як в сій самій хатині З ним була його н**енька** рідн**енька*** («Місячна легенда»); *Спів пташині потіха одна, – Хоч голодна, співа весел**енько**, Розважає пташине серд**енько**, Жде, що знову прилине весна!* («Мамо, іде вже зима...»). До складу таких текстів часто входять усталені порівняння (ст**ежечки**,... мов стріч**ечки**; оч**иці**, наче блиск**авиці** і под.), метафори, семантико-синтаксичні паралелізми, напр.: *А оч**иці**, наче блиск**авиці**, Так і грають з попід брів**ок темних**!* («Татарочка»); *Сон**ечко** встало, прокинулось ясн**е**, Грає вогнем, променіє, І по ст**епу розлива своє світл**онько** красн**е**, Ст**еп** від його червоніє*** («Сонечко встало, прокинулось ясн**е**...»); *Он яр**очки** зелен**енькі**, Стеж**ечки** по них мал**енькі**, Перевиті, мов стріч**ечки**, Збігаютьс**я** до річ**ечки** ...* («Красо України, Подолля! »); *Править хтось малим човен**цем**, – В'єтьс**я** ст**ежечка** злотиста* («Тиша морська»). С. Я. Єрмоленко писала: «Разом із здрібніло-пестливими формами типу дівчино**нька**, калино**нька**, човен**це**, розмово**нька**, а також типовими для народнопісенного синтаксису семантико-стилістичними паралелізмами, звертаннями ліричного характеру, акцентуаційними варіантами слів, зумовленими часто пісенною традицією, асоціативні комплекси забарвлюють поетичну мову Лесі Українки народнопісенним колоритом» [6, с. 153].

У текстах, включених до аналізованої збірки, поряд із пестливо-зменшеними формами, зафіксовано юкстапозити-іменники, прикметники, дієслова, утворені за фольклорними моделями на зразок шляхи-терни, стрільниці-бойниці, красне-ясне (проміння), цілюща-живуща (росиця), реве-гуде (негодонька), тавтологічні вислови (лимане-лиманочку, темнії темниці), напр.: *То швидко полине тоді тая гучная згряя Далеко **шляхами***

тернами («До (Гімн)»); *Його сонечко пестить кохано, **Красним-ясним** промінням вітає* («Далі, далі від душного міста!»); *І як приступить журба невсипуща Та до серденька твого, – Тая росиця **цілюща-живуща** Буде жити його* («Тішся, дитино, поки ще маленька...»); ***Реве-гуде** негодонька, Негодоньки не боюся...* («Пісня. Briosio»); *При вежах тих сумні **«темнії темниці»*** («Подорож до моря»). Розглядаючи подібні утворення, П. Д. Тимошенко зауважував: «Значне експресивне навантаження у творах Лесі Українки несуть тісні синонімічні або близькі до них дієслівні, іменникові та прислівникові пари, взяті з фольклорної мови чи створені на їх зразок» [19, с. 86].

При аналізі текстів помічено, що афіксація і творення юкстапозитів – найпродуктивніші моделі, за якими формуються авторські неолексеми *первісночка, скелина, пташки-пісні, натуро-ненько, розважать-гадати*, як-от: *Не дивуйте, що квітом прекрасним Розцвілася дівчина несміла, – Так під промінням сонечка ясным Розцвітає **первісночка** біла* («Напровесні»); *Дивлюся: брама, сиві дві **скелини** ...* («Байдари»); *В самотині Я зостаюся **розважать-гадати**, Як визволить той гук, що замкнутий в **скелині**, Що має гучно в світі залунати?* («Сон»); ***Натуро-ненько**, Прийми моє знебулеє серденько, І проміння нове нехай йому засяє!* («До натури»). Частина одиниць виникає внаслідок додавання до нормативних на сьогодні форм префіксів *по-, с-, о-*, суфіксів *-анн-, -енн-, -ість* (окраса – **покраса**, гуляння – **погуляння**, конання – **сконання**, послух – **послухання**, рух – **рушення**, спів – **співання**, оплески – **плескання**, прийдеши – **прийдешність**, люті – **лютість**); *І підняла з волоссям руку білу, Після на діл **покраса** пишна впала, – Тож гордую, непереможну силу Рука підступна жінки подолала* («Самсон»); *Подались ми на море хутенько І по хвилях морських **погуляння** Почали ми в неділю раненько* («Далі, далі від душного міста!»); *Не довго втримувать вам **лютість** серця свого!* («Остання пісня Марії Стюарт»). В аналізованій збірці виявлено також семантичний неологізм згуба, вжитий у значенні 'загибель', напр.: *За теє дякуєш ти Бога сеї днини, Що він послав твоєму люду **згубу**?* («Самсон»).

Поряд із авторськими неолексемами співіснують застарілі та розмовні одиниці, що свідчить про органічну єдність традиційного і новаторського у мові поезії Лесі Українки. Серед застарілих найменувань зафіксовано фонетичні та морфолого-словотвірні архаїзми (злото, мистець, мислоньки, Подолля), напр.: *В мене віночок з чистого **злата**, З перлів дрібних та коралю* («Русалка»); *Бідний **мистець**!* («Місячна легенда»); *Чи таночок з русалками При місяцю водить, То все їй той козаченько **З мислоньків** не сходить* («Русалка»). Крім названих уже юкстапозитів, поетеса часто використовувала застарілі нестягнені форми прикметників та дієприкметників на зразок *лани золотії, стобарвніі нитки, темнії луги*, напр.: *То ж **матінка-натура чарівниця** Розмотує свої **стобарвніі** нитки* («Подорож до моря»). Частина слів – це лексичні архаїзми, що мають відповідники у сучасній мові (границя – межа, дворець –

палац, лоно – груди, мисль – думка, краска – фарба, красний – гарний, натура – природа та ін.), як-от: *Мов невидимая рука тут положила **Границею** оці дві гори, Що високо до неба поздіймались, Один зелений бескид, другий – темний («Байдари»); Бахчисарайський **дворець** («Бахчисарайський дворець»); Славуті **красної** бори соснові І Случі рідної веселі береги («Сторононько рідна, коханий мій краю! »); Палають страшні, незагойні рани **На лоні** у тебе, моя Україно! (Там само).*

Описуючи реалії південносхідної культури, Леся Українка вдавалася до екзотизмів – назв рослин, тварин, культових та інших об'єктів (азалія, гіацинт, кипарис, лавр; газель; мінарет, гарем тощо), напр.: *Тут можна набуті всього: Ось є **гіацинти**, нарциси і рожі, **Азалії** є запашні, Конвалії свіжі, фіалочки гожі ... («В магазині квіток»); Стали в саду **кипариси** стіною Оберігати в оселі спокою, **Лаври** – неначе зсушила журба, Тихо, журливо кива головою Віттям плакучим верба («Надсонова домівка в Ялті»); Стрункий, високий стан, мов пальма в гаю, Мов у **газелі**, ясні очі чорні У філістимлянки («Самсон»); Скрізь **мінарети** й дерева сріблисті Мов стережуть сей тихий сонний рай («Бахчисарайський дворець»).*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, лексика зі стилістичним значенням у збірці Лесі Українки «На крилах пісень» – це низка одиниць, у яких поєднано функційно-стильове значення (художній стиль), власне стилістичне значення як показник належності до стилістичної системи мови (стилістичні ресурси різних мовних рівнів), а також додаткове стилістичне значення, що виникає в поетичних контекстах (контекстуальне значення). Стилiстичне значення в синтагматичному аспекті простежено на таких мовних рівнях, як морфолого-словотвірний, лексичний та синтаксичний, а в парадигматичному аспекті – насамперед у кількох групах слів – архаїзмах, авторських неологізмах та екзотизмах. Подальше вивчення одиниць зі стилістичним значенням полягатиме в докладнішому опрацюванні специфіки стилістичних значень з погляду семантичної (семної) структури слова.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. І. Бойко // Мовознавство. – 2002. – № 2–3. – С. 10–18.
2. Данилюк Н. О. Слово як одиниця мови. Основні типи лексичних значень : метод. рекомендації для студ. / Н. О. Данилюк. – Луцьк : Вид-во ЛДПІ, 1990. – 17 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : Стилiстика та культура мови / С. Я. Єрмоленко [навч. посіб. для студ. гуманітар. спец. вищих закл. України; відп. ред. Л. О. Пустовіт]. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Єрмоленко С. Я. Українська лінгвостилістика : основні поняття, напрямки й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Грамота, 2007. – С. 5–17.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

6. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
7. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів / Ліна Костенко // Леся Українка. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1989. – С. 3–54.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; ред. Л.І. Мацько. – [2-е вид., виправ.]. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
9. Мех Н. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Мех – К. : НАН України. Інститут української мови. – 2001. – 181 с.
10. Обсяг і будова словника // Словник української мови / [ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1. – с. VII–XXVIII.
11. Стилї і час. Хрестоматія / відп. ред. М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1983. – 250 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Українська мова : енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (голова), О. О. Тараненко (співголова)]. – [3-є вид., зі змінами і доповн.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
14. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.
15. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). – Частина 1 (А – М) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхїмчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 236 с.
16. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике (Анализ семантической структуры слова) / Ж. П. Соколовская. – К. : Вища школа, 1979. – 188 с.
17. Сучасна українська літературна мова / [Грищенко А. П. та ін.; ред. А. П. Грищенко] : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 1997. – 494 с.
18. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
19. Тимошенко П. Д. Мовна майстерність Лесі Українки / П. Д. Тимошенко // Мовознавство. – 1971. – № 1. – С. 84–87.
20. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принцип семасиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
21. Gajda S. Styl i stylistyka. Zagadnienia ogólne / S. Gajda // Przewodnik po stylistyce polskiej. – Opole, 1995. – S. 11–52.

Данилюк Нина. Лексика со стилистическим значением в сборнике Леси Украинки «На крыльях песен» (1893 г.). В статье проанализирована лексика со стилистическим значением, объединяющая функционально-стилевое значение, обусловленное спецификой поэтической разновидности художественного стиля, собственно стилистическое значение как показатель принадлежности к стилистической системе украинского языка, которую формируют стилистические ресурсы разных языковых уровней, а также добавочное стилистическое значение, возникающее в конкретных поэтических контекстах (контекстуальное стилистическое значение). Стилистические значения прослежены на таких языковых уровнях, как морфолого-словообразователь, лексический и синтаксический. Особое внимание уделено нескольким показательным для идиолекта Леси Украинки группам слов: архаизмам, авторским неологизмам и экзотизмам.

Ключевые слова: лексика со стилистическим значением, функционально-стилевое значение, собственно стилистическое значение, контекстуальное стилистическое значение, архаизмы, авторские неологизмы, экзотизмы.

Danylyuk Nina. Words with Stylistic Meaning in the Collection of Poetry «Na Krylah Pisen (On the Wings of Songs)» by Lesya Ukrainka (1893). The article deals with the study of words with stylistic meaning that combine the functional stylistic meaning caused by the specificity of a poetic variety of the fiction style; a stylistic meaning is seen as a marker of the stylistic system of the Ukrainian language that is formed by the stylistic resources of various language levels. A special attention has been paid to the additional stylistic meaning that appears in the concrete poetic contexts (contextual stylistic meaning). The stylistic meanings have been studied on such language levels as morphological and word-building, lexical and syntactical. A few significative groups of words that are typical for the idiolect of Lesya Ukrainka have been pointed out: archaic words, author's neologisms and exotisms.

Key words: words with stylistic meaning, fuctional stylistic meaning, context-free stylistic meaning, contextual stylistic meaning, archaic words, author's neologisms and exotysms.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2014

МОВНІ ЗАСОБИ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ У ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті проаналізовано мовні засоби волевиявлення, вжиті в поезії Лесі Українки. З'ясовано, що модальність волевиявлення є одною з основних у віршованій творчості поетеси. Найчастіше спонування передають різні форми імператива, також еліптичні речення та непрямі спонукальні конструкції, у яких волевиявлення маркують граматичні засоби адресованого мовлення – вокатив та займенники другої особи, у поєднанні з лексемами відповідного значення. Ще однією особливістю віршованої творчості Лесі Українки є наявність великої кількості конструкцій самоспонування, що засвідчує ту боротьбу за життя і здоров'я, яку поетеса вела впродовж життя. Цей фактор є ще одним показником поєднання у ліричному герої «я – автора», «ти – адресата» і «він/вона – слухача». Також охарактеризовано мовні засоби волевиявлення у драматичному творі «Бояриня», всі спонукальні конструкції якого є ілюстраціями не лише художнього мовлення, а й звичайної комунікативної ситуації, що доповнюють ремарки з описом невербальної поведінки героїв.

Ключові слова: волевиявлення, адресант, адресат, імператив, комунікативна ситуація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Призначення поетичного твору, як і будь-якого художнього, – вплинути на почуття реципієнта, викликати певну реакцію, сформувати відповідне бачення світу, ситуації, явища, причому вплив цей здійснюється насамперед через емоційне сприйняття із залученням естетичної функції мови. Вербальна інформація, викладена поетичними рядками, значно швидше збуджує уяву читача, а тому є більш ефективною для досягнення комунікативної мети. Цьому сприяють різні мовні фактори: нагромадження лексико-стилістичних засобів, створення мелодико-акцентуаційної палітри твору, римування тексту, побудова стилістичних фігур – все це діє на свідомість та підсвідомість адресата, впливає на нього через створення складних асоціативних зв'язків та нашарування (навіть через внутрішнє мовлення) ритміко-інтонаційного звучання тексту.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Зрозуміло, що така дієвість поетичних рядків не могла залишитися поза увагою лінгвістів, причому предметом вивчення стають не лише лексико-стилістичні засоби, а й синтаксис віршованої мови (напр., С. Я. Єрмоленко [3], А. П. Загнітко [4] та інші), роль граматичних категорій у побудові поетичного тексту (напр. Н. М. Костусяк [6], А. В. Мединська [7], О. В. Нарушевич [8] та інші) тощо.

Функціонування різних мовних одиниць для передання однієї комунікативної мети є предметом вивчення різних мовозначих напрямів: прагматики, комунікативної лінгвістики, функційної граматики,

лінгвістики тексту тощо. Залучення до розгляду творів різного жанрово-стилістичного спрямування дозволяє відстежити особливість вибору тих чи тих мовних засобів залежно від мети комунікації, ситуації та адресата, а також врахувати потенційну успішність чи поразку в результаті використання аналізованих конструкцій як підсумок вербального впливу. Робота з поетичними текстами дає інформацію про більш акумулятивні мовні засоби, які є ощадними з погляду лексичного наповнення і доволі місткими з погляду семантики та граматики. Адже поетичний текст становить собою чіткий поділ на чергування наголошених / ненаголошених складів, римування закінчень рядків, створення внутрішньої мелодики, у зв'язку з чим, як влучно зазначив А. П. Загнітко, «у поезії слово перебуває у більш напруженій формі...» [4, с. 799], а тому підбирається автором ретельніше. Так само добирає мовець і граматичні засоби для реалізації комунікативної мети. Тому віршована мова передає не лише індивідуальний стиль, манеру письма автора, а й засвідчує ефективність вирішення комунікативних завдань тими мовними засобами, які пропонує мовна система і які є найбільш прийнятними у певній комунікативній ситуації (на останній фактор великий вплив має соціум). Це стосується і тих мовних одиниць, які реалізують функцію волевиявлення.

Мета і завдання статті. Волевиявлення мовця подекуди виокремлюють у самостійну мовну функцію (напр., волюнтативна функція мови у М. П. Кочергана, дослідження синтаксичних моделей, які передають цю функцію, – Л. П. Копейцева [5]), вивчають як одну з модальностей, формують на основі мовних засобів передання вольового впливу функційно-семантичне поле. Мета статті – проаналізувати текстову та смислову роль цих мовних одиниць у поетичних текстах, визначити, які мовні засоби передають волевиявлення у віршованих творах та драмі, надати функційно-семантичну та прагмалінгвістичну характеристику різним виявам спонукання до дії. Джерелом фактичного матеріалу стала поезія Лесі Українки, а також драма «Бояриня». Сама творчість Лесі Українки покликана «розворушити темні і пасивні маси, підняти до боротьби пригнічену націю» [10, с. 107], а тому конструкцій з переданням волевиявлення в її поезії дуже багато, так само, як і мовних засобів маркування цієї функції мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Мовленнєвий акт волевиявлення – це здійснення вольового впливу адресанта мовлення на адресата з метою спонукати останнього до (не) виконання певних дій / (не) набуття стану, необхідних мовцеві / реципієнтові. З погляду прагмалінгвістики, волевиявлення – різновекторна мовна величина, оскільки передбачає врахування багатьох компонентів комунікативної ситуації, що знаходить відображення в мовних засобах передання каузації. Одним із факторів вибору способу спонукання є сам характер волевиявлення: чи це суто спонукання

(семантична градація від мольби до категоричного наказу), чи це самоспонування (до цього способу волевого впливу не належить конструкція *нехай я*, якою прихильники повноцінної парадигми дієслова наказового способу заповнюють позицію першої особи однини), чи це побажання. Маркером волевиявлення вважаємо наявність другоособовості, яку передає насамперед закінчення дієслова, що називає спонукувану дію, а також вокатив, який називає адресата – потенційного виконавця казуації, другоособові займенники. Мовні одиниці зі значенням волевиявлення, але з граматичними показниками першої особи (однини) / третьої особи (однини і множини) вважаємо засобами передання бажальної модальності, яка формує периферію модальності волевиявлення.

Важливим чинником вибору мовних засобів волевиявлення є фактор адресата, де враховують статуси учасників комунікації, а також бенафективність казуації (у чийх інтересах лежить реалізація спонукуваної дії). У поезії адресатом є здебільшого ліричний герой, у якому автор акумулює риси ідеального співрозмовника, співвідносячи його зі своїм внутрішнім «я» – уявним співрозмовником – уявним адресатом, з урахуванням я – слухач, який не бере участі в розмові. На думку І. О. Безкровної, «адресатне поле у поезії складається з таких компонентів: адресат, тотожний адресантові; безпосередній адресат; метонімічний адресат; зовнішній адресат на позиції внутрішнього; зовнішній об'єкт на позиції внутрішнього адресата» [1, с. 68]. Така багатогранність адресата поетичного тексту відображається і в мовних засобах волевиявлення.

Найуживаніший засіб передання волевиявлення в аналізованих поетичних текстах – конструкція 'імператив + вокатив': **Озовися, мій друже**, до мене, Твого слова не чула я з літа, Бо я прагну від тебе привіта, Як дощу деревце те зелене («Шлю до тебе малий сей листочок»); Непевна путь, **мій друже**, в нас обох, – **Ходи!** Шлях певний швидше знайдем вдвох («Мій шлях»). Імператив може бути як в однині, так і в множині: **Ждіте, ждіте, любі діти!** Літо знов прилине... («Літо краснее минуло...»); **Не всихайте, пишні квіти, Цвітійть** хоч до літа! **Пождіть літа**, доля прийде, **Не тікайте з світа!** («Пісня»). Також автор передає волевиявлення через форми першої особи множини, залучаючи до спільної дії: Скажу я: «Разом **плачмо, брате мій!**» З його плачем я спів з'єднаю свій... («Мій шлях»); **Ходім** же турецький замок оглядати, Щоб нашу славу, і лихо згадати, – Згадати давню славу, козацьку волю, І тяжку недолю, турецьку неволю... («Ой високо сонце в яснім небі стало»).

У поезіях Лесі Українки зафіксовано випадки самоспонування, передані перформативами *жадаю, бажаю*: Я **жадаю** на час, на годину, Щоб не бачить нічого на світі, Тільки бачить осяйну долину І губитись в прозорій блакиті!.. («Далі, далі від душного міста...»); **Бажаю** так скінчити я свій шлях, Як починала: з співом на устах! («Мій шлях»), а також через еліптичні конструкції: Далі, далі від душного міста! Серце прагне буять на просторі!... («Далі, далі від душного міста...»). Про наявність семантики

самоспонування в останньому прикладі свідчить продовження вірша: *Тож сповнилось мені те бажання, – Подались ми на море хуленько...* Пропустивши імператив, автор наголошує на способі дії і знову ж таки не прямо, замість 'швидше, швидше' маємо 'далі, далі', тобто сам рух, його стрімкість передано зорово – зосередивши увагу на відстані, підсиливши відчуття швидкості редуплікацією. Звичайно, що ці речення лежать на периферії волевиявлення, перетинаючись із бажальною модальністю, хоча, на відміну від оптативних конструкцій, волевиявлення зі значенням самоспонування спрямовані на реалізацію в майбутньому. Порівняймо з суто бажальною конструкцією: *Як би я тепер хотіла У мале човенце сісти І далеко на схід сонця Золотим шляхом поплисти!* («Тиша морська»). Частка би вносить у текст значення умовності, не подолавши якої, мовець бажаного не досягне.

У фактичному матеріалі наявні також приклади спонування через вигуки: «*Гетьте, думи, ви хмари осінні! То ж тепера весна золота!..*» («*Contra spem spero*»). Наявність такої форми, як *гетьте*, є ще одним доказом аглютинативної природи закінчень імперативних форм. Окрім того, у цій поезії натрапляємо на приклад самоспонування: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні!* Варто звернути увагу на останнє речення: відсутність аглютинативної кінцівки *-те* знівелювало адресованість мовлення і речення, не маючи адресата – потенційного виконавця дії, – стало риторичним.

Присутнє між прикладами мовних засобів волевиявлення в поезії Лесі Українки і непряме спонування, коли автор здійснює каузацію дії через весь контекст: *Ні, думко! Даремне в світовім просторі Притулку шукати, В безодню дарма поринати; Любов і надія не в зорі, не в морі, Між людьми поради питати!* («Великеє місто. Будинки високі...»). Значення волевиявлення граматично тут передає вокатив, фіксуючи другоособовою формою момент адресованого мовлення, а семантично прислівник **даремне** (значення – *безпідставно, марно, непотрібно*) ... *шукати, в безодню дарма поринати... між людьми поради питати*, причому редуплікація семантично стрижневого слова надає спонукальній конструкції відтінку заборони. І для виправдання непрямої заборони вірш закінчують рядки із модальним словом директивного значення у поєднанні з інфінітивом: *Де правди не згас промінь пишний, Там треба шукати любові та миру* («Великеє місто. Будинки високі...»). Особливість віршованих творів Лесі Українки: практично завжди після заборони, поради 'не робити' йде настанова, як варто чинити у схожій ситуації, що надає творам відтінку моралізаторської настанови.

Короткий аналіз мовних засобів волевиявлення в текстах віршів Лесі Українки засвідчив, що така модальність є однією з домінантних у її поетичній творчості, причому вольовий вплив фіксують і різні форми імператива, який є основною одиницею передання каузації у системі мови;

еліптичні конструкції, в яких пропущено сам імператив, що дозволяє фіксувати увагу на способах досягнення комунікативної мети; вигуки; непряме спонукання, де знову ж таки основне смислове навантаження падає на граматичні маркери адресованості мовлення та лексичне значення причини виконання / невиконання спонукуваної дії. Особливе місце у творчості Лесі Українки займають синтаксичні конструкції з переданням самоспонукування, яких є доволі багато, що засвідчує силу волі поетеси, прагнення до змін попри різні зовнішні та внутрішні негаразди. Мабуть, саме насиченість її творів мовними засобами волевиявлення і надає їм ореол енергетичної поезії, поезії-дії, поезії-спротиву.

Розгляд мовних засобів волевиявлення у драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки дозволить провести порівняльний аналіз між мовними засобами поезії та драми. У драматичному творі відсутній ліричний герой, якого замінили персонажі, тому автор говоритиме з читачами не напругу, не розкриватиме повністю свій внутрішній світ через спілкування з адресатом, у якому поєднано частинку «я» автора, реального співрозмовника (більшість анонімних адресатів поезії Лесі Українки мають реальні імена, які можна дізнатися з досліджень біографів письменниці) та уявного слухача. До вербальної інформації у драмі долучається й опис рухів героїв, інтонації мовлення, що полегшує авторові комунікативне завдання – здійснити вольовий вплив на персонажа і повідомити про це глядача (читача): *Степан (робить рух рукою, мов хоче гостеві затулити вуста): Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?*

Порівняно із поезією, у «Боярині» частіше вольовий вплив передають через поєднання модального слова з інфінітивом: *Не **треба** стільки говорити...; Що ж, сину, завезли чужу дитину, то **треба** ж якось їй **давати** раду; Справді, **полити слід**, – зовсім посох на сонці, – вживання яких фіксує мовленнєву ситуацію залежності мовця від адресата (в проаналізованих прикладах це різний вік та родинне становище комунікантів). Конструкції з перформативом: *І я **прошу** тебе... **прости** мене... що я... тебе відмовив від родини...; Боярине, **прошу, зажити** з нами хліба-солі. **Мушу** я **просити**, щоб ти його у нас тут не приймала*, які дозволяють передати благальну семантику спонукання, чим пом'якшують сам момент волевиявлення, підкреслюють залежність реалізації спонукуваної дії від волі адресата.*

Імператив представлено в різних його формах: другоособові форми однини / множини (пошанної): ***Подивись**, Оксано, чого ми накупили! А ти **підди** між челядь, **погуляй**; **Не здивуйте** ж, як ми відкинемось до Дорошенка!* форми першої особи множини (спонукання до спільної дії): ***Ходім** хоч зараз; **Тікаймо**, дочко! (Підводиться й падається до дверей).* Для передання спонукання до спільної дії вжито також форму з дієсловом *давай*: ***Давай утнем** санжарівки, Ганнусю!*

Оскільки текст драми – це суцільний діалог, то й засоби волевиявлення у ньому відтворюють комунікативні ситуації, в яких можливе поєднання різних способів волевиявлення: *Оксано, **заспокойся**,*

поговорім ладом; Вийди, доню, голубонько! І я тебе прошу! Не дай мені, старій, на очі бачить Степанової згуби!; Я хочу попрохати, щоб ти... пішла зо мною у садок... В останньому прикладі маємо перформатив, який поєднано з підрядним реченням мети (ще один спосіб передачі волевиявлення). Для підсилення волевиявлення (заборони чи наказу) вживають модальне присудкове слово *годі*: *Ні, годі, не кажи! Оксано! Годі вже там поливати!* або часткою -но: *Слухай-но, Оксано, ця страва вже простигла, принеси свіжішої*. Прохання пом'якшують за допомогою етикетних висловів: *Боярине, будь ласка, призволяйся*.

Подекуди в тексті волевиявлення передають за допомогою інших способових форм дієслова, найчастіше умовного: *Хоч би щось, Оксано, розказала, а то сумно, голова забита усяким лихом; Ти знаєш, любя, поки що, то й краще б не озиватись, надто до Івана, бо він в непевні справи устряває...; Послав би цар з українців кого, в Москві ж тут є такі, от хоч би й ти, що здавна і цареві служать вірне, і рідний звичай вміють шанувати*. Такі синтаксичні конструкції передають пом'якшене спонукання: створення умови, яку може подолати лише адресат чи третя особа, надають реципієнтові право вибору, чим уменшують вплив на ситуацію самого мовця, зменшують значущість адресанта.

Цікавими для порівняння є приклади спонукання до третіх осіб: *Службешка зараз прийде, то й накажи їй* (спосіб волевиявлення до рівноправного адресата) і *Ви, матусю, наказали б ліжко перенести в діл, бо вам сутужно лазити по сходах* (до адресата, вищого за статусом і старшого за віком). Це ще раз засвідчує, що конструкції з трансформованим умовним способом вживають для пом'якшеного спонукання. Практично відсутні випадки передачі мовного волевиявлення через конструкції з частками *нехай / хай*: *Я джурі накажу, нехай перенесе твоє манаття до нас, та й заберу тебе в полон, поки не визволять бояри*. У наведеному реченні бажальна конструкція з часткою *нехай* набуває значення спонукання до дії третьої особи через перформатив *накажу*, причому саме слово-дія підсилено займенником *я*.

Наявні також приклади, де волевиявлення передають конструкції з предикатом – дієсловом дійсного способу першої особи множини майбутнього часу, саме такі структури позначають спонукання до спільної дії в російській мові: *Ну, в Київ подамося, помолимося, нехай нас Бог простить, нехай тобі здоров'я верне! Ось тута поговорим, пане-брате, бо знаєш, там... тут буде захисніше*. Інколи таке волевиявлення пом'якшують формою вокатива або перформативом: *Оксаночко! Поїдем на Вкраїну! На, я тебе прошу!* Хоча такий спосіб спонукання все ж таки сприймається, як категорична форма, наприклад, заборона, виражена дійсним способом: *Степан (затримує її за руку) Ні, ти не підеш так...* Цікавий факт: такі способи волевиявлення, які не притаманні українському мовленнєвому етикету, вживає у своєму мовленні Степан, який, за сценарієм, тривалий час живе в Московії.

Наявні приклади передання вольового впливу через еліптичні речення: *Степан (утримує її. Пристрасно): Ще хвилиночку!.. Хвилинку!*

Трапляються у творах Лесі Українки й випадки способової трансформації імператива: *Он все поле сніг засіяв, Хоч не йди із хати. У замкнуті дивись вікна, Ніде погуляти! («Літо краснее минуло...»); Ет, знаю я ту розвагу! Частуй та кланяйся: «Не обезсудьте...» («Бояриня»).* У наведених прикладах імператив не передає волевиявлення, а називає дію, як інфінітив, щоправда, форма наказового способу надає цим дієсловом відтінок примусу, змушеної дії.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як бачимо, твори Лесі Українки – багатий матеріал для вивчення функціонування мовної системи як у поетичному мовленні, так і в прозовому, повсякденному. Щодо вживання мовних засобів волевиявлення, то віршована мова більш багата на імператив, оскільки саме ця одиниця пристосована мовною системою до передання спонукання, а сам поетичний текст не вимагає від автора дотримуватися комунікативних формальностей (врахування статусів адресант – адресат, ситуації мовлення тощо), тому очікувана дія входить у структуру тексту під формулою 'назва + каузація'. Драматичний твір – це скарбничка українського комунікативного етикету, засоби волевиявлення тут різноманітні: від імператива (в ситуаціях, де мовець стоїть за соціальним статусом чи ситуативною позицією вище) до трансформованих конструкцій умовного способу (в ситуаціях, де адресант залежить від адресата) та дійсного (де вольовий вплив підкріплює суто бажання мовця).

Список використаної літератури

1. Безкровна І. О. Поетичний текст як комунікативний акт: типи адресатів / І. О. Безкровна // Мовознавство. – 1998. – № 4–5. – С. 67–72.
2. Дедухо А. В. До проблематики дослідження екзерситивних перформативних мовленнєвих актів / А. В. Дедухо // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – № 59. – С. 197–202.
3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис поетичного мовлення Миколи Бажана / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 76 – 81.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] : [сучас. вітчизн. посіб.] / А. П. Загнітко. – Донецьк : БАО, 2011. – 991 с. – (Ефективне навчання).
5. Копейцева Л. П. Синтаксичні міні-структури в системі виразно-зображальних засобів сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. П. Копейцева. – Запоріжжя, 2008. – 17 с. [1].
6. Костусяк Н. Комунікативні ознаки категорії відмінка (на матеріалі поезії Лесі Українки) / Н. Костусяк // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, Волин. н.-д. центр вивчення творчості Лесі Українки, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Луцьк, 2006. – Т. 3. – С. 220–234.
7. Мединська А. В. Зображальна функція кличних комунікативів у поетичному мовленні Лесі Українки / А. В. Мединська // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – № 6. – С. 165–168.

8. Нарушевич О. В. Засоби вираження спонукання в епістолярії та художній творчості Лесі Українки (прагмалінгвістичний аспект) [Електронний ресурс] / О. В. Нарушевич. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1988/1/%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%201%202001.52-58%2B.pdf>. – Дата звернення: 25.01.15.

9. Омеляненко В. Маргінальні типи волевиявлення та їх експліцитні перформативні індикатори [Електронний ресурс] / Вікторія Омеляненко. – Режим доступу: <http://revistas.ucm.es/index.php/ESLC/article/viewFile/44750/42186>. – Дата звернення: 27.01.15.

10. Филипович П. П. Літературно-критичні статті / П. П. Филипович ; передм., упор. і прим. С. С. Гречанюк. – К. : Дніпро, 1991. – 274 с. – (Серія «Українська літературна думка»).

Даскалюк Оксана. Языковые средства передачи волеизъявления в произведениях Леси Украинки. В статті проаналізовані мовні засоби волеизъявлення, які використані в поезії Лесі Українки. Вияснено, що модальність волеизъявлення є однією з основних в поетическому творчестві поетеси, найчастішим способом передачі побудження служать різні форми імператива, а також еліптичні пропозиції та непрямі побудительні конструкції, в яких волеизъявление передають граматичні засоби адресованої мови – вокатив та місцеимення другого лиця, доповнюючі лексеми з відповідним значенням. Ще однією особливістю поетического творчества Лесі Українки є конструкції самопобудження, які свідчать про боротьбу за життя та здоров'я, продовжавшуся всю свідоме життя письменниці. Цей фактор служить ще одним показником єдності в ліричному герої «я – автора», «ти – адресата» та «он/она – слухача». Також дана характеристика мовних засобів волеизъявление в драматическому творчестві «Боярыня», всі побудительні конструкції якого є ілюстраціями звичайної комунікативної ситуації з ремарками, де описано невербальне поведіння героїв.

Ключевые слова: волеизъявление, адресант, адресат, імператив, комунікативна ситуація.

Daskalyuk Oksana. The Means of Will Expression in the Poetry of Lesya Ukrainka. The article analyses the linguistic means of will expression used in the poetry of Lesya Ukrainka. It was found that the will expression is one of the major modalities in her poetry. Most often the prompting was conveyed by various forms of the imperative. Also there are elliptical sentences and indirect prompting structures, where the will expressions were marked by the grammatical means of addressed language and second person pronouns, combined with the corresponding lexical content. Another feature of the poetry of Lesya Ukrainka is the large number of grammatical patterns of self-prompting reflecting the struggle against the terminal illness which the poet carried throughout all her life. This is another indication of a main character of her poetry being a combination of the speaker, a recipient and a member of the audience. The paper also describes verbal means of will expression in the play «The Boyar's Wife», where all priming structures are illustrations not only of poetic speech, but also of ordinary communicative situations that reinforce remarks describing the nonverbal behaviour of characters.

Key words: will expression, sender, recipient, imperative, communicative situation.

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2014

**«ТАМ ЯСНІЙ ЗОРІ І ТИХІЙ КВІТИ ЄДНАЮТЬСЯ В ДИВНІЙ РОЗМОВІ»
(ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ТИША» У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

У статті проаналізовано лексичні, семантичні, стилістичні одиниці в творчості Лесі Українки у зв'язку з тенденціями літературного процесу другої половини XIX століття. Особливу увагу звернено на функціонування синонімів, епітетів та інших стилістичних засобів для опису природного стану – тиші. Проаналізовано іменникові, прикметникові, займенникові дієслівні засоби, які передають звуки природи і які контрастують з ними. Розкрито мовну майстерність автора в розбудові лексико-семантичних полів сонця, неба, землі, вітру, зірок, а також експресивний потенціал назв предметів і явищ природи, назв місця дії, назв абстрактних понять. Визначено функції однорідних членів, синтаксичних і стилістичних одиниць у змалюванні тиші. Узагальнено основні напрями розвитку лексико-семантичного поля «тиша» в українській мові. Розглянуто постать поета в контексті літературного процесу й історії літературної мови. Наголошено на індивідуально-авторських особливостях у зображенні природного стану тиші. Наведено думки дослідників про місце творчості Лесі Українки в історії української літератури і культури загалом.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, синоніми, епітети, метафори, порівняння, мова письменника.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожна доба вносить свої корективи і в життя суспільства, і в життя мови. Епоха кінця XIX – початку XX століть принесла в українську літературу нові цінності, нові ідеї та їх нові реалізації. Мовотворчість письменників цього періоду залишається живим джерелом глибинного пізнання художнього слова, його багатогранності й вишуканої образності. Кожне загальновживане, загальновідоме слово нашої мови в поетичному словнику Лесі Українки набувало особливих відтінків значення. Вона ввійшла в історію української літературної мови як поет-лірик, а її творчість і сьогодні є уособленням світлого і гуманного начала в житті людини. Мова письменниці зберігає живу естетику і глибинність слова.

Аналіз досліджень цієї проблеми. С. Єфремов писав, що «Леся Українка була чи не найбільш сучасним з усіх поетів наших і найповніше одбила в собі ознаки свого часу з усіма його запитами, поривами до високої мети й нидіння серед дрібних та мізерних обставин, з високими замірами та малими вчинками» [3, с. 128]. Поетеса втілює свої думки та ідеї в конкретно-чуттєві образи найрізноманітніших явищ навколишнього світу і відтворює словесними формами їх зорове та слухове сприйняття людиною. Аналізуючи літературну творчість Лесі Українки, Ліна Костенко стверджує: «Колись російське суспільство, після «Лиха з розуму», заговорило мовою Грибоєдова. Незмірний жаль для нашого суспільства,

що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелігента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [2, с. 85]. Справді, мова поетеси позначена вишуканістю тропів, риторичних фігур, семантичною місткістю, багатством асоціацій, актуальністю в усі часи. Л. І. Мацько пише, що «мовотворчість Лесі Українки вмістила у собі все: від дитинної ніжності, блакитних легкокрилих мрій, родинної ласки й закоханості, святої віри в ідеали визволення нації, чистої моралі, від гарту волі й нестримного пориву до діяльності, до тернових вінців, страшною й неблаганною борні...» [4, с. 10].

Мета дослідження – проаналізувати лексико-семантичні особливості називання явища тиші в мові Лесі Українки. Серед завдань дослідження найважливішими є систематизація словника поетеси, розкриття стилістичного потенціалу поетичного тексту, визначення індивідуально-авторського внеску в історію літературної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Контрастом руху, пошуків і водночас гармонійним поєднанням з ними виступають явища природи. Мовна майстерність автора полягає в розбудові семантичних полів сонця, неба, землі, вітру, зірок.

Мікрополе 'тиша' у поезії Лесі Українки охоплює назви реалій переважно світу природи. Тут переважають найменування предметів і явищ навколишнього середовища: *сонце, місяць, ніч, вечір, весна, осінь, вода, земля, ліс, повітря, небо*.

Традиційна в художніх описах увага до конкретних реалій актуалізує образи, побудовані саме на звукових відчуттях:

*То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким*

Лебідь сплескував білим крилом [Тут і далі цитуємо за виданням Українка Леся. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1986].

Тиша – це спокій, відсутність метушні. Але тишу можна сприймати лише за наявності звукових подразників:

*Тихо спускається нічка осіння, –
Година сумна:
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна
Пугача віщого крик, – гук єдиний.
Діброва німа.*

У мікрополі 'тиша' помітне місце займає лексема *ніч*. Все живе і рухається вдень, а вночі над землею панує тиша:

*Тихі, тихі й спокійні в ту нічку були
Ліс і поля на цілім просторі,*

*І здавалось, неначе ми чути могли,
Як спадали летючії зорі.*

Спокій настає із заходом сонця, тобто ввечері – у цей час все притихає, замовкає, вгамовується. Леся Українка називає ніч «міцною чарівниченькою божою», яка приносить тишу у світ природи і вжиття людини:

*Поснули усі до спочивку охочі,
Здрімалася навіть обачна сторожа;
Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божа, –
Кориться їй все під кінець...*

Тишу постійно супроводжує сон, який бере у царство тиші не лише людину, а й увесь навколишній світ. Поетеса прагне побачити *спокій*, а отже, і певну гармонію скрізь:

*Схилялися б над сонною водою
Берез плакучих нерухомі віти;
У тихий захист вітер би не віяв;
Спускався б тільки з неба на лілеї
І на квітки, що я безумно рвала, спокій, спокій...*

Уночі спить усе, навіть *горе, журба, лихо* – і тоді відпочиває душа людини, заспокоюється *серце*, настає щаслива мить життя:

*Люди сплять, спить і людське лихо, –
Лихо сили не має в сю ніч.
Тихо скрізь, і на серденьку тихо,
Деся журба з нього згинула пріч.*

Нічна тиша навіює страх і богобоязливість на людину. Тому тут частотними є слова на позначення абстрактних понять: *сум, лихо, журба*. Леся Українка порівнює тишу з порожнечою, німим світом, смертю і вживає епітети виразним негативнооцінним значенням: *мертвий, тьмянний, мовчазний, німий, смутний, блідий*.

Тиша панує в *рідному краї, землі, сторононьці*, що персоніфікується:

*Сторононько рідна! Коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...*

Поряд із прикметником *тихий* часто вживані однорідні означення *німий, глухий*, які увиразнюють емоційно-оцінні характеристики мікротексту.

Лексико-семантичне поле 'тиша' об'єднує не тільки іменники та прикметники. До належать також назви на означення певних процесів та станів зовнішнього світу й життєдіяльності людини. Це дієслова теперішнього і минулого часів на зразок *сплять, спить, поснули, стихли, стихло, затихло, замовкло, заніміло, спочиває*.

Образ світу природи, що входить у царство тиші, часто персоніфікується:

*Тихо. Повітря стоїть нерухоме, як води стоячі;
Закам'янів на бананах широкий порепаний лист,
Ніжні мімози і ті розгорнули листочки гарячі,
Мліють без мрії...*

Тиша оволодіває світом природи і входить у внутрішнє єство людини лише за відсутності звукових подразників. Такий стан у природі змальовано дієсловами, емоційно-оцінний ефект яких підсилюється заперечною часткою **не**: *не шумить, не колишуться, не співає, не війне, не ворухнеться*. Такі словоформи, як правило, автор вживає, описуючи цілковиту тишу, тишу мертву, яка лякає і водночас приносить спокій і в природу, і в душу людини:

*Я поведу тебе в далекий край, незнаний край,
де тихі, темні води
Спокійно сплять, як мертві тьмяні очі,
Мовчазні скелі там стоять над ними німими свідками
подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля не шелестить, не
навіває мрій,
Зрадливих мрій, що не дають заснути...*

Для досягнення контрасту поетеса часто «пробуджує» сонне царство тиші, наповнює природу рухом, звуками, життям. Природа оживає і душа людини заспокоюється:

*...або пісню утни [пташино – Т. К.] голосну, не смутну,
Щоб, мовляв, засміялося лихо,
проженеш тоді, певне, потвору страшну,
І на серденьку знов стане тихо...*

Для відтворення різних відтінків тиші, неоднакової її інтенсивності слугують дієслова на означення руху, шумових процесів, семантику яких конкретизує, доповнює і увиразнює прислівник *тихо*: *тихо іде, тихо пливе, тихо співає, тихо плаче, тихо шелестить*.

Експресивну функцію у поезії Лесі Українки виконують іменники, що поєднуються з прикметником *тихий* або з його нестягненою формою:

1) назви предметів і явищ природи: *тиха ніч, тихий шелест, тихе проміння, тихії квіти, тихая вода*:

*Там яснії зорі і тихії квіти
Єднаються в дивній розмові,
Де стиха шепочуть зеленії віти,
Де гімни лунають любові;*

2) назви місця дії: *тиха хатина, тихе місто, тиха сторононька, тихе море, тихий луг*; 3) назви абстрактних понять: *тихі сльози, тихі жалі, тихі мрії, тихе зітхання, тихі струни душі*:

...Вже очі ті, що так були привикли

*Спускати погляд, тихі сльози лити,
Тепер метаять іскри, блискавиці...*

Як синонім до прикметника *тихий* функціонує слово *німий*: *німий ліс, німе поле, німа пташина, німа діброва*.

Емоційно-оцінний відтінок в описі тиші досягнуто вживанням народно розмовних та індивідуальних порівнянь: «...спить ціле місто, мов залятий край», «...тихі, темні води спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі», «...тихо, як в могилі».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Лексико-семантичне поле 'тиша' – характерна ознака індивідуального стилю Лесі Українки. Поетична творчість письменниці залишається глибинним джерелом лірико-психологічного осмислення природної і душевної тиші, їх справжньої гармонії.

Література

1. Бирик С. Епітетний портрет у драмах Лесі Українки / С. Бирик // Культура слова. – Вип. 59. – К., 2001. – С. 33–39.
2. Брюховецький Р. С. Ліна Костенко: Нарис творчості / Р. С. Брюховецький. – К. : Наук. думка, 1986. – 146 с.
3. Єфремов С. Статті, наукові розвідки, монографії / С. Єфремов. – К. : Наук. думка, 2002. – 706 с.
4. Мацько Л. «Що за дивна сила слова!» / Л. Мацько, О. Сидоренко // Культура слова. – Вип. 59. – К., 2001. – С. 5–10.
5. Українка Леся. Твори : в 2 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1986.

Коць Татьяна. Лексико-семантическое поле «тишина» в творчестве Леси Украинки. В статье осуществлен анализ лексических, семантических, стилистических единиц в творчестве Леси Украинки в связи с тенденциями литературного процесса второй половины XX столетия. Проанализированы имена существительные, имена прилагательные, местоимения, глаголы, передающие звуки природы и контрастирующие с ними. Раскрыто языковое мастерство автора в построении лексико-семантических полей солнца, неба, земли, ветра, звезд, а также экспрессивный потенциал названий предметов и явлений природы, названий места действия, абстрактных понятий. Определены функции однородных членов предложения, синтаксических и стилистических единиц в описании тишины. Особое внимание обращено на функционирование синонимов, эпитетов, других стилистических единиц для описания природного состояния тишины. Обобщены основные направления развития лексико-семантического поля «тишина» в украинском языке. Рассмотрена личность поэта в контексте литературного процесса и истории литературного языка. Акцентируется внимание на индивидуально-авторских особенностях в изображении природного состояния тишины. Приведены цитаты исследователей о творчестве Леси Украинки в истории украинской литературы и культуры в целом.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, синонимы, эпитеты, метафоры, сравнения, язык писателя.

Kots Tetyana. Lexical-semantic Fields is Silence in Work of Lesia Ukrainka. The research present an analysis of lexical, morphological, syntactical, stylistical processes in prescription used in the end 19-th – early 20-th century in the context of literary Ukraine.

Analyzed nouns, adjectives, pronouns verb means to convey the sounds of nature and are contrasted with them. Solved language skills of the author in the development of lexical-semantic fields sun, sky, earth, wind, stars and expressive potential of names of objects and phenomena of nature, names scene, names of abstract concepts. The functions of homogeneous members, syntactic and stylistic units in the depiction of silence. Special attention is paid to the functioning of variants. The main changes in the system Ukraine are generalized as well. The figure of poet is considered in the context of history of literary language and literary process. It is marked individually-authorial features in the image of the depiction of silence. Opinions over of researches are brought of place of work of Lesia Ukrainka in history of Ukrainian literature and culture.

Key words: literary norm, prescription norm, variant, language practice.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2014

МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ ВИЯВ АВТОРСЬКОГО «Я» В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ПРАЦЯХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглянуто специфіку мовностилістичного вияву авторського «я» в літературно-критичних працях Лесі Українки. Проаналізовано дві форми вираження авторської присутності: експліцитну та імпліцитну, зокрема встановлено домінування непрямих засобів. З'ясовано, що з-поміж відкритих форм мовностилістичного вияву «я» автора перевагу надано займенникам 1-ої особи однини та множини, які зумовлюють публіцистичність та емоційність викладу. Зосереджено увагу на метатекстових одиницях, що передають оцінку інформації, як найуживанішому серед непрямих способів вираження авторської присутності. Досліджено, що вибір форм вираження авторського «я» зумовлено не лише жанром, а й загальноприйнятими в певній сфері спілкування вимогами для забезпечення ефективного комунікативного акту в площині «читач – автор».

Ключові слова: комунікативний акт, комунікативна поведінка, авторське «я», метатекстові одиниці, експліцитний / імпліцитний засіб вираження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження міжособистісного спілкування, моделювання поведінки мовної особистості, встановлення умов ефективного комунікативного акту, зокрема в площині «читач – автор» наукового тексту. Щоправда, О. О. Селіванова звертає увагу на ще один важливий складник досліджень, зазначаючи, що «у різних напрямках сучасної комунікативної лінгвістики автор також розглядається у відповідних аспектах: особистісному, соціальному, культурному, етнічному тощо. Автор має певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, керується певними мотивами, інтенціями, установками, програмує власну комунікативну діяльність на підставі стратегій, реалізує їх у тактиках проведення, корекції спілкування та контролю над ним» [10, с. 15].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Українська лінгвістика, як відомо, має кілька розвідок, присвячених вивченню специфіки авторського коментаря в науковому тексті, як-от праці Л. А. Алексієнко [1], С. К. Богдан [3]. Особливості вияву авторського «я» та його функційно-стильове навантаження розглядає також у статтях Н. Г. Гнатюк [4; 5], однак аналізує передусім англійські наукові тексти XVI–XIX ст. Ґрунтовне дослідження рис типологічної моделі образу автора та образу читача на матеріалі англійської наукової прози здійснено в монографії «Текст як одиниця наукової та художньої комунікації» І. М. Колегаєвої [7]. Привертають увагу праці Н. Ф. Непийводи щодо використання метатекстових одиниць у науковому стилі як нейролінгвістичному коді та відтворення

психологічного портрета автора наукового тексту [8; 9]. Проте специфіку комунікативної поведінки автора – суб'єкта наукового повідомлення, зіставляючи тексти різних культурних традицій, уперше розглянула І. Л. Баріш у статті «Етнолінгвістичні аспекти наукової комунікації» [2].

Мета і завдання статті. На нашу думку, важливим завданням є аналіз мовностилістичних форм вираження авторського «я» в діяхронії, зокрема в текстах XIX–поч. XX ст., періоду активного розвитку українського наукового стилю. Зауважимо, об'єктом дослідження слугують літературно-критичні статті Лесі Українки, написані в другій половині 90-х і на початку 900-х років XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Авторська присутність у проаналізованих текстах репрезентована за допомогою експліцитних та імпліцитних форм, однак приховані форми переважають. Як слушно зауважує О. Н. Ємельянова, усі різноманітні форми присутності автора в тексті залежать від його родової та жанрової специфіки. Зокрема, на мовному рівні «участь автора позначається на вживанні егоцентричних слів (інколи, напр., О. В. Падучева, їх називають «дейктичними словами»): займенників (я, ти, цей), прислівників (тут, зараз, там), часток (он, той), а також показників суб'єктивної модальності (за В. В. Виноградовим) – вставних слів і словосполучень, модальних слів і т. ін., які вказують на мовця» [6, с. 14].

Варто зазначити, що поширеним способом прямого, безпосереднього вияву авторського «я» в літературно-критичних працях Лесі Українки є використання особового займенника 1-ої особи однини. Наприклад: «...*я* дозволю собі підкреслити тут одну дрібницю, що, зрештою, може мати і не дрібне значення в публіцистичній практиці» [11, с. 245]. Ефект присутності автора в тексті посилено завдяки оцінній інформації, зокрема використання «критичних» конструкцій. Проте Леся Українка наголошує при цьому на некатегоричності своїх міркувань, залишаючи тим самим читачеві можливість погодитись із висловленими аргументами чи заперечити їх. Наприклад: «***Я не маю претензії на авторитетність в історико-політичних справах, та, може, се не біда, бо варто часом знати, що думають про живі питання нашого часу не тільки наукові авторитети або політичні провідники, але й звичайні, середні люди «з юрби», що, зрештою, в останньому рахунку найбільше платять не раз і за помилки і за геройства авторитетів та провідників. Нехай мій голос буде просто «голосом з народу», – на більше значення я не вaju»*** [11, с. 234].

Однак здебільшого авторська присутність у тексті підкреслена займенником 1-ої особи множини. Цей стилістичний засіб дозволяє авторові не тільки висловлювати свої думки, погляди, висновки з певної проблеми, а й залучати читачів до участі в обговоренні, напр.: «*Вже в найдавніших пам'ятниках людської творчості **ми** стрічаємо елементи літературної утопії*» [11, с. 134].

Унікаючи надмірної суб'єктивності, Леся Українка у критичних статтях активно послуговувалася імпліцитними формами вираження авторського «я». Зокрема, дослідниця використовує займенники 1-ої особи в непрямих відмінках з узагальненим або неозначено-особовим значенням. Наприклад: *«Учений скаже **нам**, чи певні ті шляхи, чи справді доведуть вони до визначеної мети; публіцист оцінить, чи справедливі вони та чи корисна й сама мета; але тільки белетрист і поет можуть **нам** розказати про терни та квітки нових шляхів, про світло й плями нових світачів»* [11, с. 181].

Почасти авторська присутність виражена за допомогою форм дієслів, зокрема в односкладних реченнях, напр.: *«...отже, **обмежуюся** нарисом тільки одного, досі найпродуктивнішого напрямку, а власне соціальної драми...»* [11, с. 264].

Зауважимо, крім займенників 1-ої особи та інших лексико-граматичних засобів персоніфікації автора, Леся Українка послуговувалася також метатекстовими одиницями. Особливу увагу привертають вставні конструкції, семантична та структурна відокремленість яких робить їх ще більш комунікативно важливими. Такі метатекстові одиниці допомагають передати авторську оцінку інформації (**правда, дійсно, певне, цікаво, справді, зрештою, на щастя, на жаль**), а головне – структурно організовують частини тексту (**як відомо, як уже сказано, таким способом, отже, врешті, нарешті** та ін.). Уживаючи їх, авторка заздалегідь регулює сприймання тексту – наголошує на стрижневих елементах, змушує читача робити паузи, щоб осмислити й підсумувати окремі «порції» інформації, висловлює власне ставлення до повідомлюваного. Наприклад: *«Хоча, **звісно**, кому дорогий ідеал, той мусить тим більше дбати про чистоту і боронити його від профанування через людську «практичність»* [11, с. 171]; *«**Можже**, наш український гумор обійшовся б без тої нетовченої солі, що пересипає грубо всі наші часописи...»* [11, с. 245]; *«**Отже**, початок буковинської літератури був зовсім вільний від впливу тогочасних галицьких та українських авторитетів і єдиними взірцями для народного буковинського писателя були тільки – буковинська природа та народна поезія»* [11, с. 253].

Варто зазначити, що специфіка науково-публіцистичного викладу, прагнення донести інформацію до читача дозволяють зробити вставні конструкції емоційно й експресивно насиченими. Зокрема, індивідуальність автора, його ставлення до предмета обговорення передають у тексті конструкції, змістом яких є суб'єктивні почуття, враження дослідника. Наприклад: *«Ми готові цьому вірити, але **шкода**, що нам це тільки розказано, а не показано, як годилось би в белетристичному оповіданні»;* *«Раз тільки, на закінчення, автор спробував дати живу сценку, та й та вийшла, **на жаль**, непевного смаку»* [11, с. 178]; *«**На щастя**, є ще дорога твердого переконання, оснований на критиці, та гаряча, ненаситна жадоба пізнання дальшої правди»* [11, с. 236–237]. Зрозуміло, що

суб'єктивність викладу посилена не лише відповідними метатекстовими одиницями, а й авторською модально-експресивною оцінністю.

Особливої ваги Леся Українка надавала обґрунтуванню висловлених нею зауважень, тому часто в статтях знаходимо своєрідні відступи, що пояснюють ставлення авторки до критики, праці науковця, письменника тощо. Наприклад: *«Ніхто не повинен одхрещуватися від щирої, хоч і суворої критики, та тільки всякий, хто уважає себе дорослим, не може мовчки приймати проповіді – «научки» а la Толстой, і ставлення собі в приклад зовсім неавторитетних людей»* [11, с. 18]. Зауважимо, переважають розмовні, емоційно забарвлені конструкції, пов'язані з авторською лінією.

Роздуми Лесі Українки про діяльність науковця, письменника сповнені поваги та співчуття (!) до колег, напр.: *«Справжній учений чоловік тяжко працює, доходячи розумом до правди, скільки книжок мусить він перечитати, скільки розумних речей переслухати, скільки чужих мов навчитися, щоб розуміти усі книжки, які потрібні для його науки. Часто губить він своє здоров'я, ночей не досипляючи за наукою, трудячи очі над писанням та читанням або над розгляданням дрібнесеньких звірят, рослин та порохів (бо й вони для науки потрібні!)»* [11, с. 191]. Очевидно, такі відступи посилюють ефект присутності автора в тексті літературно-критичної статті, створюючи певне емоційно-експресивне забарвлення, зокрема за допомогою морфемних, лексичних, граматичних і синтаксичних засобів.

Поширений спосіб імпліцитного вираження авторського «я» в досліджуваних текстах – використання питально-риторичних конструкцій. Наприклад: *«Та й чи не смішно було б, якби одна мавпа мала претензію навчити інших мавп розуміти людську мову, сама її не тямлячи, а дикун або варвар узявся б «популяризувати» яке-небудь «остатнє слово» нашої науки?»* [11, с. 158]; *«Коли ж розвіється отой кошмар? Коли з'явиться щирий мистець і покаже нам «на незмінному ґрунті» нові, справжні картини, повні художньої правди і нерозлучної з нею краси?»* [11, с. 179].

Варто зауважити, що літературно-критичні статті Лесі Українки вирізняються також активним функціонуванням форми запитань і відповідей, які створюють діалогічність викладу. Наприклад: *«Що ж тут зостається мистецтву? Стати декорацією, стилізувати форми створінь природи, наслідувати світляні ефекти, бавити погляд і слух ситих, спокійних, загоджених людей»* [11, с. 169]. Такі конструкції не лише імітують діалог автора з читачем, забезпечуючи максимальну ефективність комунікації, а й приховано виражають присутність автора в тексті.

Досліджувані тексти відзначаються ще й тим, що містять значну кількість фразеологічних конструкцій. Зокрема, Леся Українка почасти використовує прислів'я та приказки, а також їх трансформації, напр.: *«Чия сила, того й воля. На чиему возі їдеш, того й пісню співай»* [11, с. 12]; *«Вашими б ... устами та мед пити!»* [11, с. 20]; *«...що з воза впало – пропало!»* [11, с. 23]; *«Не такий чорт страшний, як його малюють...»* [11,

с. 235]. За допомогою фразеологізмів науково-публіцистичний текст наповнюється емоційністю й оцінністю, що посилює вияв авторського «я».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, авторська присутність у літературно-критичних працях Лесі Українки виражена двома формами: експліцитно та імпліцитно, проте домінують непрямі форми. Із-поміж відкритих форм мовностилістичного вияву «я» автора перевагу надано займенникам 1-ої особи однини та множини, що зумовлюють публіцистичність та емоційність викладу. Серед непрямих способів вираження авторської присутності найуживаніші метатекстові одиниці, що передають оцінку інформації. Вибір форм вираження авторського «я» зумовлено не лише жанром, а й загальноприйнятими в певній сфері спілкування вимогами для забезпечення ефективного комунікативного акту в площині «читач – автор».

У подальших дослідженнях варто простежити динаміку форм вираження авторського «я» в сучасних текстах різних стилів.

Список використаної літератури

1. Алексієнко Л. А. Науковий текст і його автор / Алексієнко Л. А. // Українське мовознавство. – К., 1985. – Вип. 13. – С. 122–126.
2. Бариш І. Л. Етнолінгвістичні аспекти наукової комунікації / Бариш І. Л. // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 21–31.
3. Богдан С. К. Языковые средства выражения авторского комментария в научном тексте : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / С. К. Богдан. – К., 1988. – 24 с.
4. Гнатюк Н. Г. Структурно-семантичні особливості авторської передмови в англійській науковій літературі XVIII ст. / Н. Г. Гнатюк // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 64–67.
5. Гнатюк Н. Г. Емоційна функція авторського «я» у передмовах до наукових трактатів / Н. Г. Гнатюк // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 51–55.
6. Емельянова О. Н. Авторская речь / О. Н. Емельянова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной ; члены редколлегии : Е. А. Баженова, М. П. Котюрова, А. П. Сковородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. С. 13–14.
7. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса, 1991. – 122 с.
8. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 39–44.
9. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору : Спроба психологічного портрета / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11–23.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
11. Українка Леся. Твори : в 10 т. / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 8. – 382 с.

Левчук Ирина. Лингвостилистическое проявление авторского «я» в литературно-критических работах Леси Украинки. В статье рассматривается специфика лингвостилистического проявления авторского «я» в литературно-критических работах Леси Украинки. Проанализированы две формы выражения авторского присутствия: эксплицитная и имплицитная, в частности, установлено доминирование косвенных средств. Было установлено, что среди открытых форм

лингвостилистического проявления «я» автора преимущество предоставляется местоимениям 1-го лица единственного и множественного числа, которые обуславливают публицистичность и эмоциональность изложения. Особое внимание сосредоточивается на метатекстовых единицах, которые передают оценку информации, как наиболее употребляемых среди косвенных способов выражения авторского присутствия. Доказано, что выбор форм выражения авторского «я» обуславливается не только жанром, но и общепринятыми в определенной сфере общения требованиями для обеспечения эффективного коммуникативного акта в плоскости «читатель – автор».

Ключевые слова: коммуникативный акт, коммуникативное поведение, авторское «я», метатекстовые единицы, эксплицитное / имплицитное средство выражения.

Levchuk Iryna. Stylistic Manifestation of Author's «I» in Lesya Ukrainka's Literary and Critical Works. This article deals with the peculiarities of stylistic manifestation of author's «I» in Lesya Ukrainka's literary and critical works. Two forms of author's presence expression explicit and implicit have been analyzed. The dominance of indirect means have been identified. It has been revealed that among the open forms of stylistic representation of «I» prevail the pronouns of the first person singular and plural. They predetermine the publicist and emotionality of content. Great attention is devoted to the metatextual units which convey the evaluation of the information. Metatextual units are the most frequently used elements which demonstrate the expression of author's «I». It has been investigated that the choice of expression of author's «I» is predetermined not only by the genre but also by commonly accepted demands in definite spheres of communication. It provides the effective communicative act between the author and the reader.

Key words: communicative act, communicative behavior, author's «I», metatextual units, explicit and implicit means of expression.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2014

УДК 811.161.2'282.2'373:821.161.2-1.09

Світлана Локайчук

НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА В МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ)

У статті проаналізовано народнорозмовні та фольклорні елементи в поезіях Лесі Українки різних років. Народнорозмовну лексику в словнику поетичної мови письменниці розглянуто не лише як діалектну, а ширше – як загальноновживану на той час. Встановлено, що критерієм для розмежування діалектних і народнорозмовних лексичних та лексико-фразеологічних фактів є територія поширення останніх за межі діалектного масиву. З'ясовано, що залучення народнорозмовної лексики відбувалося в результаті безпосереднього спілкування з людьми – носіями різних говірок, через фольклор; важливим фактором було і «сімейне койне» родини Косачів. Досліджено особливості літературного опрацювання лексичних одиниць живої народної мови в поезіях поетеси.

Ключові слова: народнорозмовні/фольклорні лексичні елементи, розмовна мова, поетичні твори, народні говірки, юкстапозит.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мова поетичних творів Лесі Українки значною мірою відбиває стан української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. Майстри слова традиційно зверталися до живої мови як основного джерела мовотворчості. Значна частина народнорозмовної лексики, увійшовши до творів художньої літератури, стала набутком літературної мови. У цей період спостерігаються певні тенденції добору народної лексики в художніх та публіцистичних творах.

Мова творів Лесі Українки впродовж тривалого часу привертає увагу дослідників, зокрема актуальним залишається питання відображення у творах письменниці словника тієї мовної дійсності, за якої вона жила. Індивідуально-авторська манера поетеси заслуговує на увагу переважно в плані літературного опрацювання народнорозмовних і фольклорних елементів, адже народна мова «завсіди править для літературної за найперше джерело, є для неї найміцнішою основою, найважливішим ґрунтом» [8, с. 75]. Крім того, народнорозмовна лексика має виразні конотативні семи, вивчення яких і сьогодні є актуальним.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Досліджуючи становлення лексичних літературних норм у кінці XIX ст., Н. Я. Дзюбишина-Мельник звертає увагу на взаємодію книжних і народнорозмовних елементів у тексті книги Лесі Українки «Стародавня історія східних народів» [4]. Народнорозмовну лексику в епістолярії письменниці аналізувала Л. В. Бублейник [2]. Проблемі вживання «волинізмів» у творах Лесі

Українки присвятили свої праці В. Ф. Покальчук [9], Н. Дмитренко [5] та інші дослідники.

Мета і завдання статті. Мета статті – проаналізувати народно-розмовні лексичні елементи в поезіях Лесі Українки різних років. Завдання зумовлені необхідністю зосередити увагу на диференціації народнорозмовної та діалектної лексики, характеристиці слів та зворотів народної мови, залучених поетесою до поетичного словника.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Розмовні слова входять до літературної мови як досить рельєфно окреслений, широкий за обсягом та складний шар лексики. Д. Х. Баранник у статті «Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови» підкреслює, що «у розвиненій національній мові існує потужний масив лексичних і словосполучних (фразеологізованих) номенів народнорозмовного характеру» [1, с. 18]. Проте однозначного підходу до визначення понять *народнорозмовна мова*, *народнорозмовна лексика* у сучасній лінгвістиці не спостерігаємо. С. Я. Єрмоленко зазначає, що розмовна мова – важливий засіб створення національно-мовного колориту в оригінальній та перекладній літературі, а розмовна лексика – це слова, що протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним, часто зниженим забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням [6, с. 320–321]. Розмовна лексика – невід’ємний складник національної мови, вагоме джерело поповнення літературної мови, незважаючи на певну зниженість, порівняно з нейтральною. В енциклопедії «Українська мова» подано таку дефініцію: *розмовна мова* – це особливий різновид *літературної мови*, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні. Зазначено, що розмовній мові властиві наддіалектні, загальнонаціональні ознаки і водночас вона має регіональні особливості [12, с. 560].

Розмовна лексика належить до сфери усного побутового мовлення. У лексикографічних джерелах такі слова фіксують непослідовно, часто з ремарками *розмовне*, *місцеве*, *просторічне*, інколи *діалектне*, *застаріле*, *емоційно-експресивне* і под. Цим підкреслено, що лексичні одиниці цього типу винесені за межі літературно-нормативних явищ.

На принципову відмінність народнорозмовного сегмента загальнонаціональної мови від її територіально-діалектних варіантів звертає увагу Д. Х. Баранник. Як зазначає автор, діалектна диференціація мотивована насамперед факторами історичного й територіального характеру і кожному наступному поколінню користувачів мови дається як закономірний природний факт. Регіональна ж зорієнтованість народнорозмовної лексики – поняття досить розмите: від одного населеного пункту до більшого або меншого географічного масиву [1, с. 19]. На наш погляд, таке пояснення містить у собі певну суперечність, оскільки письменник не відсторонений від мовного середовища своєї сім’ї,

населеного пункту, регіону, зрештою він є носієм говірки. Вважаємо, що більш надійним критерієм для розмежування діалектних і народнорозмовних лексичних та лексико-фразеологічних фактів є все-таки територія поширення їх за межі діалектного масиву – територіально окресленої системи. У тлумачних словниках підтвердженням цього може бути ілюстративний матеріал, дібраний із творів авторів, котрі представляють різні регіони України. Наприклад, у поезії «Перемога» привертає увагу слово **осторога**:

Тихо думка шепоче: «Не вір тій весні!»

*Та даремна вже та **осторога**, –*

Вже прокинулись мрії і співи в мені... [11, I, с. 120].

Щоб з'ясувати, народнорозмовним (наддіалектним) чи говірковим воно є, звертаємося до одинадцятитомного «Словника української мови». Тут ця лексична одиниця маркована як *рідковживана* [10, V, с. 788]. Зважаючи на ілюстративний матеріал, слово **осторога** відоме на всій українській території. Зі значенням «застереження, попередження» воно зафіксоване у «Словарі української мови» Б. Д. Грінченка.

У лексичному складі української мови до народнорозмовних слів наявні стилістично нейтральні відповідники. З ремаркою *розмовне* у СУМі подано і дієслово **спогадувати/спогадати** «згадувати» [10, IX, с. 554]:

Я, може, навіки іду в чужий край...

*Прощай, – добрим словом мене **спогадай**! [11, I, с. 90].*

...

***Спогадаймо** давню давнину,*

***Спогадаймо** повість незабутню*

Про далеку вільну країну,

Про стару Шотландію славутню [11, 2, с. 41].

Н. Я. Дзюбишина-Мельник припускає, що Леся Українка віддавала перевагу тим словам, які були більш звичні для родини Косачів. Зокрема, у листах письменниці трапляються слова *гоїться* (вересень 1889 р. до брата Михайла), *розбирається* (від 25 лютого 1891 р. до брата Михайла) – у значенні «роздягається» – (пор. *перебиратися* – у значенні «переодягатися»), *слабості* (від 18 грудня 1890 р. до М. Драгоманова) [4, с. 26]. До таких слів можна віднести і **розтроюдити** – роз'ятрити, **тямити** – розуміти, **осібно** – окремо, **забутливий** – який не пам'ятає, швидко забуває та інші. До речі, слово **розтроюдити** «спричинити, викликати у чому-небудь запалення, біль, подразнення чимось» [10, VIII, с. 873] у поезіях засвідчено лише у складі фразеологізму **розтроюдити рани**:

Нехай же дзвонять голосно кайдани,

Не буду заглушать. Коли б могли

*Вони збудить луни і **розтроюдить рани***

В серцях людей, що мохом поросли [11, I, с. 172].

...

*Ті сльози **розтроюдять рани**,*

Загоїтись їм не дадуть [11, I, с. 81].

Частина цих народнорозмовних слів мала синонімічні відповідники, зафіксовані у «Словарі» Б. Д. Грінченка. Наприклад: **справдешній** – справжній, **нестямитись** – не усвідомлювати себе, **пожалитися** – зжалитися (над кимось), **тямити** – розуміти, усвідомлювати, **боронити** – захищати:

*Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину **справдешні** байки править* [11, I, с. 58].

...
*Дивилась я на тебе і в ту мить
нестямилась, як руки самохіть
для тебе почали вінок сплітати* [11, I, с. 255].

...
*Боже, **пожалось** тої крові,
що марно колючки напоїть!* [11, I, с. 189].

...
*Путь на Голгофу велична тоді,
коли **тямить** людина,
нащо й куди вона йде,
не прагнучи інших тріумфів* [11, I, с. 190].

З народної лексики Леся Українка вибирає номінації предметів, процесів, ознак, осіб, явищ: **хідник** – прохід, тунель, **добуватися** – досягати, **розточитись** – розтектися, **заслонити** – затулити, **славутні** – славні, **бачний** – обережний, **гніткий** – гнітючий, **необоримий** – незборимий, нездоланий, наприклад:

*Мене примушує за нею простувати
По темних, тісних **хідниках*** [11, I, с. 75].

...
*І скаже: «Он земля твого народу!
Борись і **добувайся** Батьківщини,
Бо прийдеться загинуть у вигнанні* [11, I, с. 190].

...
*Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?
Чи то вони всі вже, мов літні дощі, **розточились**?* [11, I, с. 261].

...
*Упоєні на бенкетах кривавих
невільники-народи спали довго
у спільній віковій своїй темниці,
і снились їм **гніткі** та дикі сні* [11, I, с. 324].

До народнорозмовних належать також дієслова **втеряти**, **стеряти** «втратити кого-, що-небудь» (лише останнє зафіксоване у «Словарі» Б. Д. Грінченка) та дієприкметники: **зложений** – складений, **подоланий** – переможений, **згубливий** – небезпечний, загрозовий:

*Я буду гірко плакати, що навіки
Тебе **втеряла**, – раптом я побачу,*

Що ти воскрес і просіяв від слави [11, I, с. 263].

...
*І холоне серце в грудях,
 Мов воно всю кров **стеряло** [11, I, с. 154].*

...
*Хто ж без одваги й без волі
 на путь заблукався **згубливу**,
 плачучи гірко від болю [11, I, с. 189].*

Письменниця завжди вважала себе волинянкою, добре знала місцеві говірки. І. Матвіяс зазначає, що діалектизми Леся Українка найчастіше використовувала у прозових творах, де зображала життя на Волині [7]. Проте і в поезіях діалектні слова трапляються не так вже й рідко, наприклад:

*Не раз було мені так прикро, непривітно,
 Як у безлистім гаю під дощем,
 Мов у глухую ніч, і **жаско**, й **неохвітно**,
 І серце знов заходилося плачем [11, I, с. 178].*

Основним діалектним джерелом для Лесі Українки, як підкреслює Н. Дмитренко, були відомі і близькі їй волинські говірки, точніше, ковельські, з їх своєрідною лексикою, фразеологією, синтаксисом, так би мовити, мішаним стилем, характерним для перехідної смуги поліського, або північного діалекту [5]. Своєрідність цього стилю письменниця добре уявляла; називала його «нашим», «волинським», «народним». Вона використала в поезіях кращі надбання словника волинсько-поліських говірок, показавши невичерпні багатства народної мови. Зокрема, діалектне волинське **знебулий** – який виснажився, знесилився, стомившись від чого-небудь, зафіксоване в різних поезіях:

*І я стою, неначе скам'яніла.
Знебула думка вже не розважає... [11, I, с. 77].*

...
*Та на хустині замість поту й сліз
 Зостався образ у вінці терновім
 Того, хто впав **знебулий** під хрестом [11, I, с. 262].*

...
*Прийми моє **знебулеє** серденько,
 І проміння нове нехай йому засяє! [11, I, с. 82].*

Володіючи тонким чуттям мови, Леся Українка із синонімічного ряду *виснажений, знесилений, стомлений* вибирає саме слово **знебулий**, можливо, орієнтуючись на його внутрішню форму. До речі, ця словотвірна модель достатньо продуктивна, пор.: *знесилений, зневірений, знеохочений, знебарвлений, знедолений, знекровлений, знелюднілий* тощо.

Варто звернути увагу, що в мові Лесі Українки гармонійно переплелися елементи західнополіських та полтавських говірок. Цьому сприяли доволі тісні взаємні контакти сім'ї Косачів з родичами по матері, котрі мешкали на Полтавщині. Ймовірно, можна стверджувати, що в сім'ї

Косачів виробилося своєрідне мовне койне. Наприклад, уживане поетесою діалектне слово **краска** в значенні «рум'янець» [10, IV, с. 327] більше характерне для полтавських чи слобожанських говірок (зафіксоване також у творах Г. Квітки-Основ'яненка):

*Ліпше б вона на обличчі
краскою втіхи заграла,
очі комусь звеселяючи
десь на невинному святі* [11, I, с. 190].

Залучаючи до літературної мови говіркові елементи, Леся Українка загалом продовжувала практику попередніх класиків української літератури. Водночас вона глибоко усвідомлювала роль народних говорів у розвитку української літературної мови: «...літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жодного насильства, сварки й колотнечі», – писала Леся Українка в листі до О. Маковея 28.01.1894 р. [11, X, с. 209]. Леся підкреслює, що народна, селянська, діалектна забарвленість мовного стилю в художньому творі не адекватна реальному мовленню народу поза художнім твором, бо якщо в житті це – мовлення як таке (просторіччя, територіальна говірка), то у творчості письменника воно стає фактом мистецтва, наслідком спеціального творчого акту – стилізації.

Усе життя як дорогоцінний скарб збирала Леся народнопоетичні твори, особливо пісні. Фольклорні образи пронизують її поезію, з народнопісенного словника добирала поетеса слова і звороти, які можна назвати «маркерами фольклорного мовлення» [3, с. 172]. Це передусім фольклоризми-юктапозити: **світ-сонце, бранка-невільниця, бранець-лицар** та ін.:

*Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи **світа-сонця** не видав* [11, I, с. 131].

....
*Ти, горда цариця, мене повела за собою,
Мов **бранку-невільницю** в ході твоїм тріумфальні* [11, I, с. 147].

...
*Чи то стогне **бранець-лицар**,
Знемагаючи на рани* [11, I, с. 160].

З народної поезії походить і тавтологія **чужа-чужениця**:

*Бо прийдеться загинуть у вигнанні
Чужою-чуженицею в неслав'ї* («І ти колись боролась,

мов Ізраїль»).

Леся Українка майстерно використала складені назви фольклорного походження для номінації явищ природи: **буря-негода, огонь-блискавиця**, які в контекстному використанні покликані відобразити градус переживань ліричного героя:

*У чорную хмару зібралася туга моя,
Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився...,
Промчалась та **буря-негода** палка надо мною...* [11, I, с. 121].

За аналогією до фольклорних складених номінацій утворено також юкстапозит **краса-блискавиця**, що є, мабуть, авторським новотвором поетеси:

*... Сее лихо моє, мов туман восени,
Без **краси-блискавиці**, без грому... [11, I, с. 152].*

У вірші «Я знаю, так, се хворії примари...» на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв'язків «за рахунок структурно-семантичної трансформації традиційних народнопоетичних конструкцій» [3, с. 89] утворено такі складені назви, як **жалібниця-порадниця**, **жалібниця-мрія**, як наслідок переосмислення поняття **сестра-жалібниця**. Тут компонент **жалібниця** винесено у препозицію, а **сестра** замінено контекстуальними синонімами **порадниця**, **мрія**:

*Де поділась моя чарівниця,
Молода моя муза, і горда, й смутна,
Жалібниця-порадниця тиха? ...
Серпанком чорним **жалібниці-мрії**
Мені покрили очі, змеркнув світ [11, I, с. 151].*

Відгомонам народних мотивів є юкстапозити **жаль-туга**, **щастя-доля** у сонеті «Остання пісня Марії Стюар»:

*Тінь марна я, мене **жаль-туга** обійма,
Самої смерті прагну, більше вже нічого...
Що я без **щастя-долі** у житті сьому
Нічого доброго зробить не мала сили [11, I, с. 91].*

Слова **туга**, **тужити** є компонентами й інших складних слів народнопоетичного походження, які можемо спостерігати у віршах збірки «На крилах пісень»: **туга-журба**, **жалкувати-тужити**:

*Погляд лагідний він мав, але в погляді смуток глибокий:
Жаль і благаання, надія і **туга-журба** одбивались [11, I, с. 84].*

*...
Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час [11, I, с. 81].*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, на формуванні неповторного Лесиного стилю позначився вплив живого народного мовлення. Залучення народнорозмовної лексики відбувалося, по-перше, через фольклор (як відомо, Леся Українка багато записувала народних пісень), по-друге, в результаті безпосереднього спілкування з людьми – носіями різних говірок. Важливим фактором була і «сімейна» мова національно свідомої родини Косачів. Маючи розвинене естетичне чуття, чуття слова, Леся Українка знаходила прекрасне в народній мовній скарбниці. Але поетеса використала не лише діалектну лексику певної території; «українську народну мову вона черпнула набагато глибше, захопивши й говори знайомого і дорогого їй Волинського Полісся і взагалі Волині» [9, с. 61], які до неї в літературній мові майже не вживали, і наддніпрянські говірки. Перспективний, на наш погляд, аналіз конотацій,

емоційно-оцінних характеристик народнорозмовної лексики в поетичних текстах Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Баранник Д. Х. Народнорозмовний складник лексичної та фразеологічної систем національної мови / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 18–31.
2. Бублейник Л. В. Народна мовна стихія в листуванні Лесі Українки / Л. В. Бублейник // Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури : наук. зб. / упоряд. А. Силюк; ред. Г. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – С. 22–23.
3. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Становлення лексичних літературних норм у кінці XIX ст. (за книжкою Лесі Українки «Стародавня історія східних народів») [Електронний ресурс] / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки НаУКМА. – К., 2004. – Т. 34. Філологічні науки – С. 26–31. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/naukma (24.02.2015).
5. Дмитренко Н. Волинізм у творчості Лесі Українки [Електронний ресурс] / Наталія Дмитренко. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua> (19.12.2014).
6. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 432 с.
7. Матвіяс І. Діалектна основа мови у творах Лесі Українки [Електронний ресурс] / І. Матвіяс. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs> (04.01.2015).
8. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко (митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. прим. М. Тимошик]. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
9. Покальчук В. Ф. «Волинізм» у творах Лесі Українки / В. Ф. Покальчук // Леся Українка : зб. ст. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1957. – С. 57–76.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
11. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. [Електронний ресурс] / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1978. – Т. 1, 10. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/19247052> (27.01.2015).
12. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Локайчук Светлана. Народная разговорная лексика в речетворчестве Леси Украинки (на материале поэзии). В статье анализируются народно-разговорные и фольклорные элементы в поэзии Леси Украинки разных лет. Народная разговорная лексика в словаре поэтического языка писательницы рассматривается не только как диалектная, а шире – как общеупотребительная в то время. Установлено, что критерием для разграничения диалектных и народно-разговорных лексических и лексико-фразеологических фактов является территория распространения последних за пределы диалектного массива. Выяснено, что привлечение народно-разговорной лексики происходило в результате непосредственного общения с людьми – носителями разных говоров, через фольклор; важным фактором было и «семейное койне» семьи Косачей. Исследованы особенности литературной обработки лексических единиц живого народного языка в речетворчестве поэтессы.

Ключевые слова: народно-разговорные / фольклорные лексические элементы, поэтические произведения, разговорный язык, народные говоры, юкстапозит.

Lokaychuk Svitlana. People Colloquial Vocabulary in Linguistic Creativity was Ukrainian Lesia (on the Material of Poetry). The paper analyzes the popular spoken and folk elements in the poetry of Lesya Ukrainka in different years. Colloquial vocabulary in the dictionary of poetic language of the writer is not only seen as a dialect, and more – as commonly used at the time. It was found that the criterion for distinguishing between dialect and folk spoken lexical and lexical and phrase logical facts is the territory of the latter spread beyond the dialect of the array. It was found that the involvement of popular spoken language occurred as a result of direct contact with people – speakers of different dialects, through folklore; an important factor was the «family koine» family Kosachev. The features of the literary treatment of lexical units living national language in linguistic creativity poetess.

Key words: popular spoken / folk lexical elements, poetry, spoken language, folk says, yukstapozyt.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2014

УДК 811.161.2'373'27:821.161.2-2.09

Ольга Маленицька

ЛІНГВОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ МОВИ ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті проаналізовано використання національно маркованої лексики в текстах драматичних поем «Одержима», «Кассандра», «У пущі», «На полі крові», «Адвокат Мартіан» та «Оргія» як характерної особливості ідіостилю Лесі Українки. На основі аналізу текстів встановлено тематичну різноманітність лексичних одиниць з національною символікою, що їх письменниця використовує в ролі мовно-естетичних знаків національної культури. Встановлено, що назви житла, предметів побуту, елементів зовнішності, одягу і прикрас, харчування, трудових процесів і традиційних для українців видів рукоділля, а також назви, що представляють звичаєво-обрядову культуру, виконують функцію декодера національної ментальності й пов'язаної з ним почуттєвості.

Використанням національно маркованої лексики Леся Українка розв'язує проблему скорочення часово-просторової дистанції між представленими в текстах драматичних поем подіями і читачем-глядачем, а також безперешкодної інтеграції складних філософських проблем його ментально-мисленнєвий простір.

Ключові слова: індивідуальний стиль, мовна картина світу, ментальний простір, семантичне поле, засоби презентації ментальності, мовні знаки національної культури.

Постановка наукової проблеми та її значення. Леся Українка, яка увійшла до когорти найвидатніших представників української літератури, стала послідовною подвижницею українськості не тільки через сміливе в часи тотального зросійщення літературне ім'я Українки, але й послідовну презентацію української ментальності та культурної традиції в поезії. Дух українства присутній навіть у тих її творах, проблематика яких, на перший погляд, далека від сучасної авторці України, однак посередництвом мови вона робить співучасником описаних подій кожного, хто звертається до створених нею текстів. Пізнання цього аспекту індивідуального стилю письменниці є однією з важливих проблем лесезнавства.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Творчий феномен Лесі Українки закономірно привертає увагу численних мовознавців. Прагнення якнайповніше представити мовний портрет письменниці спонукає науковців до нових і нових студій її творчості. Тільки в останні роки до вивчення різних аспектів мови Лесі Українки долучилися Н. Д. Бабич, С. К. Богдан, Л. В. Бублейник, Г. М. Вокальчук, Л. В. Голоух, Н. О. Данилюк, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, С. Я. Єрмоленко, В. С. Іващенко, Г. О. Козачук, Н. М. Костусяк, С. М. Локайчук, Т. Є. Масицька, Л. І. Мацько, М. В. Мірченко, О. М. Сидоренко, Л. П. Павленко та ін. Намагаючись осмислити мовну особистість Лесі Українки, вчені всебічно аналізують лексику й

словотворчість, морфологічні, синтаксичні та стилістичні особливості поетичних, епістолярних текстів і публіцистики.

Мета і завдання статті. «Непересічні мовні особистості, – за висловом С. Я. Єрмоленко, – володіють талантом, інтуїцією відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й трансформувати його в такі мовні форми, які і за природою творення і за характером сприймання (саме в єдності цих двох процесів!) постають як мовно-естетичні знаки національної культури» [2, с. 358–359]. Висвітленню граней непересічного таланту Лесі Українки сприятиме аналіз національно маркованої лексики у драматичних поемах «Одержима», «Кассандра», «У пущі», «На полі крові», «Адвокат Мартіан» та «Оргія».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Драматичні поеми Лесі Українки, що, на думку літературознавців, є виявом її найвищого генія, безперечно, поставили її в ряд найвизначніших європейських письменників, оскільки призначені не тільки для читання, але й розраховані на їх сценічне втілення. Прагнення зруйнувати характерну тогочасному українському театрові самозамкнутість у колі фольклорно-історичних тем і образів, який, на думку поетеси, «в своєму зрості не встигає за зростом потреб і вподобань нашої громади», спонукало до пошуку способів розширити межі національної культури, «щоб театр у нас, як у інших народів, розширював наш розумовий виднокруг, освітлював ті питання, що турбують душу інтелігента наших часів» [8, с. 268]. Неоромантичні пошуки шляхів гармонізації світу й особистості в драматургії Лесі Українки тісно переплітаються з неокласичними темами й образами, які вже не поміщалися в тісні межі відомих літературі жанрів і спричинили, зрештою, з'яву нового жанрового різновиду – драматичної поеми. Виводячи на сцену світові образи Касандри й Паріса, Антея й Мецената, Міріам, Месії, Іуди та ін., авторка надає їм нового змісту і творить новаторський поетичний театр для українського глядача, не відступаючи при цьому від національного ґрунту. «Суб'єктно-мовленнєва організація драматичного твору, в центрі якого – світобачення, внутрішній світ героїв, – зазначає Л. В. Бублейник, – пов'язує драми Лесі Українки з поетичними текстами, споріднюючи драматургію з драматичними текстами інших українських авторів» [1, с. 517]. Засобом втілення актуальних, на думку Лесі Українки, тем та ідей в мислительний простір українців стає лексика, пов'язана з родинністю та свояцтвом, побутом і звичаєвістю, традиційними для українців видами занять.

Аналіз лексики текстів драматичних поем Лесі Українки свідчить, що найчастіше в ролі таких національних маркерів слугують назви осіб родинного кола. Поряд із загальнопоширеними назвами *родина*, *мати*, *батько*, *сестра*, *брат* у мові героїв виразно проступають і лексеми, які в українців викликають особливі асоціації: *кревна родина* (найближчий, найрідніший), *доня*, *сестричка* (любов, ніжність), *свекор* (суворість,

кривда), *невістка* (безправність, терпіння), *вітчим* (жорстокість, несправедливість) *сирота*, *сиротятко* (страждання, беззахисність, співчуття). Наприклад, еллінський шпигун Сінон звертаючись до Кассандри, яка занесла над його головою меч, намагається розчулити її саме за допомогою таких слів:

*Ще, може, горе **кривної родини***

тобі, як і богам, святе здається,

*та я, нещасний, **без родини** в світі,*

*я **сирота, без матері, без батька...***[9, I, с. 524] (тут і

далі, покликаючись на це джерело, зазначатимемо лише том і сторінку; вирізнення в тексті наші).

Розгортаючи події в Трої часів еллінської війни чи в доісторичному Коринфі, у давній Іудеї, Римській імперії пори переслідування християн або в Північній Америці XVII ст., Леся Українка вводить свого читача-глядача в складну атмосферу зображеного. Його комфортне перебування в чужих краях і далеких часах значною мірою забезпечує використання лексики на позначення житла і предметів побуту. Наприклад, у ремарці до першої дії драматичної поеми «Оргія» читаємо, що дія відбувається в *оселі* співця-поета Антея, де «в глибині садка **домок з повіткою** на чотирьох стовпах». І хоч із *повітки*, тобто покрівлі на чотирьох стовпах, призначеної захищати від сонця, одні *двері* ведуть в андроніт (чоловічу частину), а інші – в гінекей (жіночу частину), це не заважає уяві творити аналогію ідилічного шевченківського «садка вишневого», навіть перенесеного в інший час. Алюзивність створеного образу підсилює присутність «старої матері Антея, що сидить на *порозі* і пряде вовну» [II, с. 570].

Визначаючи місце дії, Леся Українка використовує лексеми *господа*, *хижка* у значенні невелике убоге житло («Збирались ми все по таких *господах*, як-от моя...» [II, с. 583], «Та хата є, що чоловік стулив якусь там *хижку*...» [II, с. 227]). Найчастіше, однак, письменниця іменує помешкання саме *хатою*, розуміючи, що хата для українців – це не просто житло, а символ щастя, сімейного затишку, єдності роду й навіть вітчизни. Саме тому слова *наша хата*, *рідна хата* в устах Антея («Ми маєм щастя, а ти що маєш тут у *рідній хаті*?» [II, с. 579]; «Хіба ж то мало бути в *нашій хаті* укритим скарбом, але дорогим, таким, що й цезар ліпшого не має?» [II, с. 587]) так контрастують з цією ж лексемою в мовленні Неріси, що сповідує інші цінності, зіставляючи хату з гробницею («Я собі гадаю, що скільки ще ся *хата* поховає в собі укритих скарбів, *мов гробниця*» [II, с. 588]). Зорового відтворення в уяві читача усіх деталей зображуваного авторка драматичних поем досягає використанням таких національно маркованих номінів *хвіртка*, *квартирка*, *брама*, *засув*, *поріг*, *світлиця* («чиста, світла парадна кімната в будинку; покій, горниця, вітальня» [4, IV, с. 165]), *ванькир* («бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати» [4, I, с. 224]), *комин*, *коминок* («кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом» [4, II, с. 301]), *коцюба*, *ослін*, *дзиглик*.

Наприклад, у ремарках читаємо, що Річард («У пущі»): «*сідає на **ослін** перед **коминком***», «*лишає роботу на **дзигликові** перед **коминком** і йде в **ванькир***», [II, с. 208, 258], «*на **ослоні** під деревом*» сідає Антей («Оргія» [II, с. 571]), Констанцій «*дістає з полиці кодекс, сідає на **дзиглик** і переглядає параграфи*», а Мім «*зачиняє **хвіртку**, засуває важким **засувом** **браму**... і наливає **кухликом** воду в клесидру*» («Адвокат Мартіан») [II, с. 432, 467].

Аналізуючи мовно-естетичні знаки національної культури, С. Я. Єрмоленко, зокрема, звертає увагу на таку їх особливість, як упізнаваність: «Упізнаваність слова – це й упізнаваність відтинку часу та реальності, це відповідний зліпок із психічного сприймання, настрою, зафіксований у почуттєвій, емоційній пам'яті» [2, с. 359]. Мовними знаками національного культурного простору в текстах драматичних поем виступають назви, пов'язані зі щоденним буттям героїв – їх зовнішністю, харчуванням, працею тощо. Наприклад, Поліксена («Кассандра») просить Кассандру:

*Сестричко, **розчеши** мені **волосся**.*

*Мені казала мати **розчесатись**,*

та бачиш, як заплуталось воно,

та ще сі квітки ніяк не вийму

*(Виймає з-за пояса **золотий гребінець** і маленьке кругле **свічадо**)*

*Ось маєш **гребінець**.*

*(Подає **гребінець** Кассандрі, тая бере слухняно, починає **розв'язувати стрічки**, виймати **квітки з волосся**. Поліксена **дивиться в свічадо**)* [I, с. 473–474].

Через мовні одиниці *розчесати волосся, гребінець, дивитися у свічадо, розв'язувати стрічки, квітки в волоссі* Леся Українка перетворює ситуацію, яка за умовами твору відбувається в доісторичні часи і в далекій від України Трої, на впізнавану. Завдяки поняттям-декодерам чепуріння античної героїні стає подібним до поведінки кожної української дівчини, адже в народній культурі коса – «це символічна ознака внутрішнього єства, природної потреби краси і честі» [5, с. 130]. Коса – оберіг дівчини: традиційно українки її сплітали з трьох пучків волосся на знак Святої Трійці («дівуваннячко – дрібнесеньке заплітаннячко») й елемент естетики («руса коса – дівоча краса»), звідси й *закосичувати*, тобто «заквітчувати, прикрашати волосся або головний убір квітами, стрічками і т. ін.» [4, II, с. 68]. Коса – символ моральності й дівочої цноти, що відображений у весільному обряді «корони» – розплітання коси молодої під вінець і «коронування», тобто величання її чесного дівування. Втратити косу для дівчини – означало втратити честь і гідність, викликати осуд і зневагу. От чому епізод, в якому Кассандра «*бере з тринога ножиці і обрізує коси Поліксені*» сприймається як трагічний кінець щасливого життя Поліксени.

Оспівана у фольклорі «руса коса до пояса, в косі *стрічка голуба*» й пов'язана з нею національна символіка активізована й у драматичній поемі «Оргія» при розмові Антея з матір'ю про сестру, яка й «*без посагу цінніша за всіх багацьких дочок*». І хоч скрушне зітхання Герміони, що

«Неріса все чепуриться якомсь, а Евфрозіні то немає й **стрічки**», донька намагається спростувати словами «Навіщо ті **стрічки**? Як є краса, то нащо їй покраси? А як нема, то й **стрічка** не допоможе!» (зіставмо народне: «гарній дівці гарно й в ганчірці»), біль матері за дочку-безприданницю озивається в душі читача-глядача особливим щемом.

Функцію декодера національної ментальності виконують назви одягу й прикрас. Дженні, що «мне рубчик від **фартушка**», Річард «при **фартуху** з мулярським приладдям», його обіцянка ошчасливити дівчину-індіанку **намистом** (намистечком), рядно, що ним герой закриває скульптуру («У пущі») так само відтворюють у свідомості добре знайомі й ментально близькі картини, як і лексема *хуст* в драматичній поемі «Одержима». На Голгофі самотня Міріам роздумує про те, що завтра розп'ятого Месію «здіймуть з хреста,...покроплять млявими слізьми й лагідно спов'ють у **хуст**». Звернімо увагу, замість звичних, здавалося б, у такій мовній ситуації слів «са́ван» (тобто поховальне убрання з білої тканини [4, IV, с. 133.]) або «плащаниця» (поширена в християнстві назва предмета культу із зображенням на полотні покладеного в гріб Спасителя [7, III, с. 193]), Леся Українка віддає перевагу давньому українському – *хуста*, тобто хустка [7, IV, с. 421]. Припустити, що ці слова не були їй відомі, аж ніяк не можемо, зважаючи на широку ерудицію, знання мов і надзвичайно серйозне вивчення історичного матеріалу, до якого зверталася письменниця. «Я не наважусь назвати іншого письменника, який би з такою відповідальністю ставився до своєї праці, як Леся Українка», – стверджував А. Кримський і згадував, як Леся, готуючись до написання драм «Адвокат Матріан» і «В катакомбах» звернувшись до нього із проханням дати їй кілька наукових праць, а опрацювавши величезну дисертацію французькою мовою, написала, що не може обмежитись тільки розвідкою. «Я їй цілу бібліотеку послав. Вона всі ці книжки уважно перечитала. Якби який-небудь приват-доцент стільки прочитав, скільки вона!.. Без перебільшення можу сказати, що Леся Українка була справжнім ученим, дослідником» [3, II, с. 689]. Усе це переконує в тому, що поетеса свідомо добирала саме слово *хуста* як найбільш близьке українцям, для яких і створювала драматичні поеми.

Вагому роль у створенні національно-етнічного ґрунту для розгортання неокласичних тем відіграють лексеми, що репрезентують українську національну звичаєво-обрядову культуру. Не вдаючись до описів чи примітивної деталізації вчинків своїх героїв, Леся Українка дає можливість глядачеві (читачеві) інтегрувати порушені проблеми у його власний ментальний простір через образи-символи, пов'язані з українськими традиціями створенням сім'ї, семантику яких супроводжує цілий комплекс почуттєвості. «Взаєморозуміння між особами, що розмовляють однією мовою, – писав О. О. Потебня, – <...> полягає не в зовнішній передачі відомого змісту, а у взаємному збудженні думки: слово, сказане одним, викликає в іншого те ж уявлення (тобто ознаку, якою слово

позначає відомий зміст), а уявлення вводить у свідомість весь комплекс думки, пов'язаної з ним при цьому» [6, с. 189]. Тому добре зрозумілі слова й усталені вирази *дівувати, стара дівка, посаг* («Оргія»), *просити руки, вийти заміж* («Адвокат Мартіан»), *послати у свати, посватати (посватав), заручити (заручили), заручини, заручена, брати дружину, віддаватися, наречений, наречена, шлюб, весілля, обручка, шлюбні шати, дари для гостей* («Кассандра») тощо створюють необхідну психологічну атмосферу безбар'єрного сприймання презентованої автором думки.

Наприклад, глибина трагедії Кассандри глядачеві, як і читачеві тексту драматичної поеми, розкривається в розмові з Деїфобом, найстаршим братом, від якого вона дізнається про своє заручення:

Д е ї ф о б

*Пряди, пряди – ниток багато білих
зарученій потрібно на весілля,
на шлюбні шати й на дари для гостей.
<...> ми заручили
тебе тепер оце тепер за Ономая,
царя лідійського* [I, с. 495–496].

Так, у ментальності українців уявлення про родинне щастя нерозривно пов'язано з доброю волею молодих людей на створення нової сім'ї, в якому рука в руку йдуть чоловік і жінка, що кохають одне одного. Заручини (у записах П. П. Чубинського «рукодаїни» або «руковини» [10, с. 89]) – один із традиційних родинних обрядів, яким закріплюється намір хлопця і дівчини на спільне подружнє життя, а їх оголошують нареченим і нареченою [4, II, с. 94–95]. Ця пора в житті молодих сповнена приємних клопотів підготовки до весілля і найвищих емоцій, оскільки пов'язана з передчуттям реальності омріяного великого щастя. Відступ від установленої традиції, тобто заручини дівчини без її згоди, руйнує саму гармонію очікування щастя, а тому сприймається як трагедія:

К а с с а н д р а

*Зарані, брате,
говориш ти мені: «Ми заручили»,
бо ще ж я не рабиня поки що
і маю власну волю*

Д е ї ф о б

*Я не для загадок прийшов сюди,
не для пустих розмов. Кажу виразно,
що ти заручена. Цар Ономай
тебе собі жадає в нагороду <...>* [I, с. 495–496].

Посередництвом лексики, що входить до семантичного поля «одруження», Леся Українка уникає необхідності загроможувати поетичний текст описом почуттів, що виникають у героя в певній ситуації, і ремарками щодо їх вираження. Асоціації, викликані семантикою уживаних лексем, створюють необхідний для співпереживання емоційний

фон. Наприклад, з однієї репліки Аврелії («Адвокат Мартіан») «мені страшніший **нелюб**, ніж вітчим» [II, с. 437], з молитовного благання Кассандри до богині Артеміди не відбирати «**несудженого, та... єдиного**» [I, с. 489], як і з діалога Ономая й Кассандри, бачимо узвичаєне ставлення до права жінки бути щасливою не тільки в стародавні часи:

О н о м а й

Слави маю
я й так, царівно, досить, а **дружини**
не маю ще, от і беру тебе.

К а с с а н д р а

Уже береш? Я ще не **віддаюся**.

О н о м а й

... а в нас у Лідії **нема звичаю**
дівчат питати, коли батько згоден [I, с. 501].

Звичайно, трагічні події та пов'язані з ними складні переживання Леся Українка відтворює також через зрозумілі для українців поняття семантичного поля «смерть» (*смертельний покрив, вдова, жалобу носити, чорні жалобні шати* («Кассандра»), *поминки* («Одержима»). Проте, тонко відчуючи сутність рідного слова, передає максимальну глибину трагедії посередництвом понять весільного обряду, змінюючи їх семантичне наповнення, навантажуючи усталені словосполучення абсолютно протилежним змістом, досягаючи ефекту максимальної контрастності. Саме тому мовна реакція Кассандри на пожежу Трої та страшне жіноче ридання «**Весільний час!...То весільна пісня! Се мати дочок виряджа до шлюбу!**» [I, с. 542] представляє апогей трагічності.

Складні філософські проблеми, до роздумів над якими Леся Українка запрошує, не відсторонюють глядача-читача. Йому зручно у пропонуваніх часово-просторових реліях. Таку зручність забезпечує група лексики із семою «праця»: *Хлібороб, місцина під облогом, нива (нивка), мотика* («На полі крові»), *лопатка, рядно, сокира, пилка, відро, квач, мулярське знаряддя* («У пущі»), яка споріднює героїв і читача. Таку ж функцію виконують і назви, що стосуються традиційного спілкування й харчування українців: *гостина, обідати, медяники* («Оргія»), *піти в гостину, пополуднувати* («У пущі»), *кухоль* («На полі крові»), *слоїчок* («Адвокат Мартіан»).

Традиційні для українських жінок види рукоділля роблять більш зрозумілими й жіночі образи драматичної поеми «Кассандра». І хоч цариця Гелена сидить на троні, проте вона «**пряде собі на золотій кужілці пурпурну вовну**». У ремарці читаємо, що Кассандра «з **кужілкою** за поясом і з **веретеном** іде **прядучи**», а Деїфоб навіть зауважує, що вона «**кужілки** з рук не випускає». Сама ж пророчиця у відповідь на спробу Андромахи повернути їй забуте веретено застерігає:

Не треба, сестро.

Не буду я ні **прясти**, ані **ткати**
Жалобні шати маю, а **пóкрив**

*Смертельний ти сама давно **напряла*** [І, с. 478].

«Ступінь впливу одних думок на інші, – писав О. О. Потебня, – може, очевидно, залежати або від сили почуття, що їх супроводжує, або від їх ясності» [6, с. 84]. Послугуючись лексикою, що акумулює в собі почуттєвість і ментальність народу, Леся Українка досягає бажаного впливу на думки українців, для яких і створені драматичні поеми.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у драматичних поемах Лесі Українки («Одержима», «Кассандра», «У пущі», «На полі крові», «Адвокат Мартіан» та «Оргія») національно маркована лексика виконує не тільки функцію номінування предметів і понять, але й слугує засобом втілення актуальних тем та ідей в мислительний простір українців. Лексика на позначення житла і предметів побуту, опису зовнішнього вигляду персонажів, їх одягу й прикрас виконує інтегральну функцію, допомагаючи мінімізувати часово-просторову дистанцію між героєм і читачем або глядачем. Мовні одиниці семантичного поля «одруження», «смерть», лексику із семою «праця», назви різних видів рукоділля українок, традиційного спілкування й харчування Леся Українка використовує в драматичних поемах як мовні знаки національної культури, покликані декодувати у свідомості реципієнта необхідні ментальні образи, а разом із ними розгорнути те національно-почуттєве тло, на якому б пропоноване нею філософське осмислення актуальних життєвих проблем могло сприйматися як природно близьке й органічно споріднене.

Висловлені міркування – лише один із кроків до пізнання Лесі Українки як особистості, національно-мовна свідомість якої стала не тільки засобом модернізації рідної літератури й театру літератури, але й інструментом інтеграції українців у світову культурно-мистецьку спільноту.

Список використаної літератури

1. Бублейник Л. В. Вибрані праці / Л. В. Бублейник ; упоряд. і авт. передм. С. П. Муляр, Л. К. Оляндер. – Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2013. – 708 с.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Кримський Агатангел. Твори : в 5 т. / Агатангел Кримський. – К., 1973. – Т. 2. – 719 с.
4. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999.
5. Потапенко О. І., Кузьменко В. І. Шкільний словник з українознавства / О. І. Потапенко, В. І. Кузьменко. – К. : Укр. письменник, 1995. – 291 с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.
7. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в 4 т. / НАН України. Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1996.
8. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. VIII. – 320 с.
9. Українка Леся. Твори : в 2 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1986–1987. – Т. 1. – 608 с.; Т. 2. – 728 с.

10. Чубинський П. П. Мудрість віків: Укр. народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : у 2 кн. – К. : Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с.

Маленицкая Ольга. Лингвонациональный аспект языка драматических поэмов Леси Украинки. В статье проанализировано использование национально маркированной лексики в текстах драматических поэмов «Одержимая», «Кассандра», «В пуще», «На поле крови», «Адвокат Мартиан», а также «Оргия» как одной из характерных языковых особенностей индивидуального стиля Леси Украинки. На основе анализа текстов установлено тематическое разнообразие лексических единиц, которые писательница использует в роли лингвоэстетических знаков национальной культуры. Установлено, что названия жилья и предметов быта, элементов внешнего вида, одежды и украшения, пищи, трудовых процессов и традиционных для украинцев видов рукоделия, названия, относящиеся к украинским обычаям и обрядам, исполняют функцию декодера национального менталитета и связанной с ним чувственности.

Использованием национально маркированной лексики Леся Украинка решает проблему сокращения временной и пространственной дистанции между представленными в текстах драматических произведений событиями и читателем-зрителем, а также беспрепятственного интегрирования сложных философских проблем в его мыслительное пространство.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, языковая картина мира, ментальное пространство, семантическое поле, средства презентации ментальности, узнаваемость слова, языковые знаки национальной культуры.

Malenytska Olga. Linguistic and Nationality Aspect of Language of Dramatic Poems of Lesia Ukrainka. In the article the use of nationally marking vocabulary is analysed in texts of dramatic poems «Obsessed», «Kassandra», «In the dense forest», «On the field of blood», «Advocate Martian» and «Orgy» as a characteristic feature of idiostyle Lesia Ukrainka. On the basis of analysis of texts the thematic variety of lexical units is set with a national symbolics, that their authoress uses in a role of linguallly-aesthetic signs of national culture. It is set that the names of accommodation, articles of way of life, elements of appearance, clothing and decorations, feed, labour processes and traditional for Ukrainians types of needlework, and also the names that present usually-ceremonial culture perform the duty of decoder of national mentality and sensuality related to him.

Lesia Ukrainka decides the problem of reduction of sentinel-spatial distance the uses of nationally marking vocabulary between represented in texts of dramatic poems by events and reader-spectator, and also unimpeded integration of thorny philosophical problems him the intellectual-mental space.

Key words: individual style, language picture of the world, mental space, semantic field, facilities of presentation of mentality, language signs of national culture.

Стаття надійшла до редколегії 29.10.2014

ОБ'ЄКТНА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті простежено закономірності функціонування предикатних і субстанційних компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення. Вказано, що семантичну елементарність реченнєвої конструкції формує предикат і всі залежні від його семантики субстанційні синтаксеми. Зазначено, що у структурі речення предикат здатний утворювати суб'єктну, об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну семантико-синтаксичні залежності. Основну увагу зосереджено на аналізі об'єктної семантико-синтаксичної залежності у функції об'єктної синтаксеми. Вона тотожна з одnobічною залежністю формально-синтаксичної структури, яку репрезентує прислівний другорядний член речення. З'ясовано, що залежно від лексичного вираження предикатного компонента, об'єктна залежність має семантичні варіанти: залежність об'єкта дії, залежність об'єкта процесу, залежність об'єкта стану, залежність об'єкта якісного стану, залежність об'єкта стану-відношення, залежність локативного об'єкта дії.

Ключові слова: об'єктна семантико-синтаксична залежність, предикат, об'єкт, синтаксема, структура речення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Теорія залежностей синтаксичних одиниць спрямована на пізнання закономірностей функціонування предикатних і субстанційних компонентів. Реченнєву структуру, що містить один предикат і всі залежні від його семантики субстанційні синтаксеми, вважаємо семантично елементарною. Предикат здатний формувати суб'єктну, об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну семантико-синтаксичні залежності, які виражені субстанційними компонентами. Всебічний розгляд особливостей об'єктної семантико-синтаксичної залежності, яку формують більшість предикатів сучасної української мови, зумовлений проблематикою функційно-категорійного синтаксису. Аналіз предикатних і субстанційних компонентів реченнєвої структури з позицій теорії залежності [10] дозволить поглибити вивчення різноманітних граматичних явищ у семантично елементарних конструкціях.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасних лінгвістичних студіях проблематику об'єкта розглядали І. Р. Вихованець [1; 2; 3; 4], А. П. Загнітко [5], М. Я. Плющ [15], М. В. Мірченко [14], О. Г. Межов [11; 12; 13], Н. М. Костусяк [8], О. Ф. Ледней [9] та інші мовознавці. На сучасному етапі дослідження функційних особливостей та семантичного вираження об'єктної семантико-синтаксичної залежності є перспективним, оскільки дозволяє повніше і глибше з'ясувати специфіку утворення семантико-синтаксичної структури речення. Вирішення проблематики, спрямоване на

виокремлення об'єктної семантико-синтаксичної залежності, передбачає чітке окреслення багатоплановості речення та урахування усіх його аспектів – структурного, семантичного, комунікативного, номінативного, функційного.

Метою нашого **дослідження** є різноаспектний аналіз об'єктної семантико-синтаксичної залежності. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) схарактеризувати компонентний склад семантико-синтаксичної структури речення; 2) встановити основні типи предикатів, які формують об'єктну семантико-синтаксичну залежність; 3) визначити семантичні різновиди об'єктної семантико-синтаксичної залежності. Проведений аналіз ґрунтується на принципах функційної граматики, на розвідках, у яких простежено окремі аспекти досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Важливим у вивченні синтаксису, на думку І. Р. Вихованця, є дослідження співвідношення формально-граматичної і семантико-синтаксичної структур синтаксичних одиниць, що спрямоване на розмежування їхньої формальної і семантичної організації. Це зумовлено потребою якнайглибше проникнути в механізм функціонування синтаксичного рівня мови [1, с. 3]. Синтаксичні зв'язки у формальній структурі встановлюють між членами речення формально-синтаксичну залежність. Як зазначає В. В. Коломийцева, граматичні залежності, матеріально втілюючи смислові відношення, репрезентують формально-граматичну структуру речення (поверхнева структура), одиницями якої виступають члени простого речення (головні, другорядні) та предикативні частини складного речення [7, с. 14]. Формально-синтаксична залежність визначає функції членів речення і має чітку структуру: двобічна залежність (зв'язок між підметом і присудком, одnobічна залежність (прислівний підрядний зв'язок), взаємозалежність (сурядний зв'язок), подвійна залежність (факультативний опосередкований підрядний зв'язок). У формальній реченнєвій конструкції позицію другорядного члена визначаємо щодо організації головних членів речення. І. Р. Вихованець вказує: «... позиція підмета і позиція присудка є двома організуючими центрами, навколо яких групуються інші члени речення» [3, с. 64]. Основою розрізнення прислівних другорядних членів речення і другорядних детермінантних членів речення є тип формально-синтаксичної залежності: одnobічна залежність від компонента речення і одnobічна залежність від предикативного ядра речення. У семантичній структурі семантико-синтаксична залежність зазнає диференціації на суб'єктну, об'єктну, адресатну, інструментальну і локативну залежності. Об'єктна залежність у функції об'єктної синтаксеми тотожна одnobічній залежності прислівного другорядного члена речення у формально-синтаксичній структурі. А. П. Загнітко наголошує: «Компоненти семантичної структури речення корелюють з членами речення як репрезентантами формально-граматичної будови речення, тому й можна

стверджувати, що, наприклад, агенс найчастіше реалізується в позиції підмета і под. При цьому такий вияв можна з певністю назвати первинним для певної національної мови, оскільки він відображає усталену модель сприйняття об'єктивної дійсності та її відповідну інтерпретацію» [5, с. 598]. Об'єктна залежність у функції об'єкта (семантико-синтаксична структура речення) найчастіше співвіднесена з додатком (формально-синтаксична структура речення).

В енциклопедії «Українська мова» вказано: «Об'єкт (від лат. *objectum* – предмет) – 1. Формальна категорія синтаксису, те саме, що додаток. 2. Семантична категорія синтаксису, що стосується назв предметів або істот, на які спрямовано дію, процес або стан, звичайно виражені дієсловом. Із семантико-синтаксичного боку входить до семантичної структури речення як необхідний компонент, що вказує у системі мови на правобічну валентність предиката. З функцією об'єкта пов'язані терміни «об'єктне значення», «об'єктна функція», «об'єктне відношення», «об'єктна валентність». У вітчизняній граматичній традиції поняттям об'єкта охоплюють ряд семантичних категорій типу власне об'єкта, адресата, знаряддя, засобу тощо. Об'єкт протиставляється семантичній категорії суб'єкта» [18, с. 390]. Поняття «об'єктної залежності» є значно ємнішим за поняття «об'єктна валентність», оскільки дозволяє в повнішому обсязі проаналізувати формування семантико-синтаксичної структури речення. Об'єктна семантико-синтаксична залежність вказує на предмет або особу, на яку спрямовану дію. У семантико-синтаксичній структурі речення суб'єктна і об'єктна залежності відповідно виражені суб'єктною і об'єктною синтаксемами. Ці субстанційні залежності займають центральне місце у реченнєвій структурі, адресатна залежність займає проміжну позицію, периферійна позиція належить локативній та інструментальній залежностям. У системі мови закріплене відповідне місце за суб'єктним субстанційним компонентом. Як правило, він стоїть перед предикатом, і тому визначаємо лівобічну семантико-синтаксичну залежність предиката. Наявність суб'єктної синтаксеми в лівобічній залежній позиції притаманна всім предикатам сучасної української мови, виняток становлять лише предикати з семантично не вираженою залежністю. Правобічна семантико-синтаксична залежність виражена іменниковими компонентами, що зазнають диференціації на такі синтаксеми: об'єктну, адресатну, інструментальну (знаряддя або засіб дії), локативну (початковий пункт руху, шлях руху і кінцевий пункт руху). Функціонування правобічної об'єктної семантико-синтаксичної залежності у структурі простого семантично елементарного речення повніше розкриває семантику предиката.

Як вважає М. В. Мірченко, об'єктність є однією з категорій семантико-синтаксичного спрямування, підкатегорією субстанційності. Сема об'єкта становить змістову величину категорії. Це ім'я предмета або особи, на які спрямована дія-ознака або які охоплені такою дією [14, с. 161]. У реченнєвій конструкції об'єктній синтаксемі притаманні лексико-семантичні та

граматичні ознаки. Семантика предикатного компонента створює варіанти об'єктної залежності: залежність об'єкта дії, залежність об'єкта процесу, залежність об'єкта стану, залежність об'єкта якісного стану, залежність об'єкта стану-відношення, залежність локативного об'єкта дії.

Залежність у функції об'єкта дії є основним домінантом об'єктної синтаксеми. Тут найбільш узагальнено семантичне навантаження об'єктної залежності, напр.: *Я на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті **квітки*** [17, с. 54]; *Орать будем свої **ниви**, рідні **перелоги*** [17, с. 77]; [17, с. 79]; ... *колись принесла (мені) Тую цілющу-живущу **водицю*** *Дрібна пташина мала* [17, с. 110]. В позиції об'єкта дії функціонує уся сукупність назв як предметів, напр.: *Я **все** покидаю* [17, с. 84]; *Дівчина запрагнула **рясту** дрібного ...* [17, с. 67], так і істот, напр.: *Та й за віщо б ті квіти карали **мене**...* [17, с. 277]; *Ніч темна **людей** всіх потомлених скрила ...* [17, с. 66]. Предикати процесу формують об'єктну залежність, що виражена об'єктною синтаксемою на позначення осіб чи предметів, на які спрямовано процес, напр.: *...не докоряй **мені**, мріє загублена* [17, с. 276]; *Я не буду **на ранок** чекати* [17, с. 98]. Залежність об'єкта стану представлена у таких конструкціях: *Не боїться **морозу** вона* [пташина – Т. М.] [17, с. 109]; *Я люблю **вас*** [17, с. 114]; *Тії **речі** лагідні, знадні, чарівні Я боялась до серця приймати* [17, с. 116]; *Не любить **мене** чарівниця-дівчина* [17, с. 128]; ... *вони ще вірять у **богів**...* [17, с. 138]. Досить характерним для поезії Лесі Українки є вираження об'єктної залежності цього типу абстрактними поняттями, напр.: *Не бійся досвітньої **мли**...* [17, с. 66]; *Привиддя лихі мені **душу** гнітили* [17, с. 66]; *Не жаль мені **життя*** [17, с. 140]. Семантичний варіант об'єктної залежності стану-відношення характерний предикатам стану-відношення, напр.: *Та не страшно <...> осінньої **негоди** на Чорнім морі* [17, с. 95]; *Але **дітей**, маленьких **немовлят**, їх тільки шкода* [17, с. 177]; *Тіні, спотворені місячним сяєвом, Кращими будуть, ніж **образ** його...* [17, с. 168]; *Видко звідти всі **гори**, неба широкий **намет** і далеке **море**...* [17, с. 174]; *...в кого в вікні видко **світло**?* [17, с. 175]; *Може, вам видко при місяці **місто**, і **вулиці**, й **гори** ...* [17, с. 175]. Об'єктну залежність у функції якісного стану формують предикати якісного стану, виражені формами вищого ступеня порівняння предикатних прикметників зі значенням якості у позиції присудка, напр.: ***Мені** вона [пісня – Т. М.] завжди чужая була ...* [17, с. 165]; *Той <...> Не вартий бачить **їх*** [дива – Т. М.] [17, с. 177]; ***Богам** були рівні співці-лавреати...* [17, с. 179]. Об'єкт локативного предиката дії залежить від предикатів, семантика яких передбачає вказівку на переміщення об'єкта, напр.: *І поніс **її**, тихо колишучи, далі, все далі Ніл жовтоводий, свята непрозора річка* [17, с. 214]; *...а барки, убрані лотосом, несли їй **жертви*** [17, с. 211]; *Ой понесли **конвалію** У високу залу, Понесла **її** з собою Панночка до балу* [17, с. 52]; *...понесли **все** приховане в мурах* [17, с. 278].

Об'єктна семантико-синтаксична залежність у функції об'єктного компонента сформована граматичними засобами вираження, зокрема їй

притаманні спеціальні відмінкові форми. Категорія відмінка багатьма своїми параметрами відображає найтипівіші явища граматичної структури сучасної української літературної мови, є необхідним компонентом переважної більшості речень, а також репрезентує способи перегруповування компонентів речення і механізм взаємодії семантики, синтаксису і морфології. Морфологічними варіантами вираження об'єктної залежності в реченнєвих конструкціях виступають знахідний, родовий, давальний, орудний і місцевий відмінки. Основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми є знахідний відмінок, який виражає семантико-синтаксичні функції об'єкта дії або стану. Субстанційні синтаксеми з функцією об'єкта дії або стану, виражені переважно знахідним відмінком, є одними з найбільш необхідних компонентів семантико-синтаксичної структури речення. Предикатна синтаксема відповідного типу, формуючи суб'єктну і об'єктну залежності, утворює найпоширеніший тип реченнєвої конструкції у поезіях Лесі Українки, напр.: *Ра-Менеїс будувала собі піраміду в пустині* [17, с. 213]; *Вогонь обпалить крила ...* [17, с. 149]; *Ні, я чую наше гасло!* [17, с. 162]; *У ту хвилину я про них забула* [17, с. 136]; *Там знайшов він Еолову арфу* [17, с. 145]; *Тебе давно Трістан твій вірний жде* [17, с. 90]; *Я не кохаю тебе!* [17, с. 237]. Іноді в поезіях Лесі Українки об'єктна залежність у функції об'єктної синтаксеми має імпліцитне вираження: *Гаптують, шують, і печуть, і варять, купують, продають ...* [17, с. 448].

Семантичні нашарування субстанційних залежностей, виражених синтаксемами, формує відповідний тип предиката. Категорія відмінка найпереконливіше виражає основні функції залежних субстанційних синтаксем, зокрема, Є. В. Клобуков зауважує: «Основна функція відмінкової форми – служити показником мінімальної синтаксичної побудови – синтаксеми» [6, с. 9]. Характеризуючи семантичні варіанти об'єктної залежності, відзначимо, що основна роль у вираженні об'єктної залежності належить знахідному відмінкові. Знахідний відмінок – це, передусім, відмінок об'єкта. М. Я. Плющ з цього приводу вказує: «Знахідний відмінок з'являється при перехідному дієслові, як «відпрацьована» у процесі мовленнєвого вживання форма, спеціалізована функція. У ній знаходить вияв мовне (граматичне) оформлення субстанції, яке цілком підлягає дії» [15, с. 44]. В об'єктній функції знахідний відмінок виконує роль домінанти, всі інші варіанти об'єктної залежності підпорядковані знахідному відмінку, який формує його лексико-комбінаторні варіанти (за умови, якщо вони закріплені за різними опорними предикатами).

Предикати, які мають залежні іменники у формі знахідного відмінка, становлять надзвичайно широку групу. Можна виділити такі основні підгрупи предикатів:

1) дієслівні предикати конкретної фізичної дії, що є найбільш поширеною підгрупою, до якої входять дієслова із семантикою творення та окремих видів діяльності: *будувати, варити, мостити, мурувати,*

орати, пасти, пекти, пиляти, плавити, плести, полоти, прасувати, прясти, ремонтувати, робити, садити, сапати, свердлити, сіяти, скиртувати, склити, скородити, сталити, тесати, точити, трамбувати, цементувати, шити, шукатурити та ін. [16], напр.: Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю **гробницю** збудував [17, с. 307]; З лицем тим самим він **левів** полює, **левіафанів** ловить, б'є **пташок**... [17, с. 308]; І раб копає **землю**, теше **камінь**, приносить **мул** з ріки і робить **цеглу**, виводить **мури**, **статуї** великі... [17, с. 309];

2) дієслівні предикати, які вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт: бгати, бити, бомбити, бороти, будити, валити, вішати, в'язати, гальмувати, гасити, гноїти, гнздувати, гнути, згорнути, гребти, гризти, гріти, дерти, клювати, колоти, копати, краяти, кришити, кріпити, купати, кусати, ламати, латати, лити, ловити, мазати, мести, милити, мити, місити, м'яти, нищити, палити, парити, пороти, ранити, рвати, рівняти, різати, рубати, руйнувати, сікти, скребти, смалити, сушити, терзати, терти, тиснути, товкти, толочити, топати, тулити, хилити, чавити, чистити, чіпляти, чухати, шматувати, щербити і под. [16], напр.: ... сильне море, ... затопи цю **країну** нещасну [17, с. 101]; Захопив **його** вихор великий [17, с. 101]; Ті сльози розтроюють **рани** [17, с. 78]; Оберігала **їх** сторожа янголина [17, с. 251];

3) дієслівні предикати, які позначають переміщення об'єкта в просторі: везти, волокти, доставляти, експортувати, імпортувати, котити, нести, сунути, переправляти, транспортувати та ін. [16], напр.: ...можна й те дістати, **що** ти з Італії привіз? [17, с. 215]; Попереду везли **саркофаг** величезний порожній [17, с. 215]; Ти не привезла чорного **вітрила** [17, с. 447]; Я принесла тобі всі **квіти** [17, с. 272]; ...і посилає на роботу **люд** [17, с. 308];

4) дієслівні предикати на позначення володіння, позбавлення і передачі, присвоєння й отримання: берегти, брати, губити, давати, дарувати, держати, знаходити, лишати, мати, платити, продавати, тратити, тримати, ховати і под. [16], напр.: Бо невільники не мали ані **зброї**, ані **джури**, ні лицарських **обов'язків**, тільки **мури** та **кайдани** [17, с. 299]; Хто ... плачучи гірко від болю дає **себе** тернові ранить [17, с. 194]; Хто дасть моїм очам потоки **сліз**? [17, с. 287]; ...мені не дано **крил** міцних [17, с. 202]; Татусь, цілуючи свою дитинку, Невільничого хліба дав **скоринку** [17, с. 59]; Ти колись нам слала **доріженьку** світла (с. 303); Тепер останнії **дарунки** роздала... [17, с. 76];

5) дієслівні предикати на позначення процесу мовлення: говорити, кричати, казати, мовити, оповідати, розповідати, читати, шептати та ін. [16], напр.: Старий дідусь... Про давнину справдешні **байки** править [17, с. 55]; ...ти страшні казав нам **байки** [17, с. 56]; Я не скажу нікому **слів** таємних [17, с. 273]; ...та вголос **слів** тих вимовить не вмію... [17, с. 313];

6) дієслівні предикати, які виражають позитивне або негативне ставлення до чогось, внутрішній стан і почуття, спрямованість інтересу до

чогось: *бадьорити, бентежити, вабити, вітати, ганьбити, гнівити, дивувати, дратувати, жаліти, зневажати, клясти, кохати, кривдити, критикувати, лаяти, любити, лякати, милувати, ненавидіти, нервувати, ніжити, пестити, полонити, ревнувати, сердити, славити, соромити, тішити, тривожити, турбувати, хвалити, хвилювати, цікавити, цінувати, шанувати* та ін. [16], напр.: *...а **душу** рве й гнітить нескінчена розмова* [17, с. 141]; ***Вас** я боюся* [17, с. 306]; *Що **ота його** кохала* [17, с. 270];

7) дієслівні предикати чуттєвого сприймання: *бачити, дивитися, нюхати, помічати, слухати, спостерігати, чути* та ін. [16], напр.: ***Ізольду Злотокоосу** Трістан і тут згадав* [17, с. 440]; *Стояла я і слухала **весну**...* [17, с. 115];

8) дієслівні предикати розумової діяльності: *вчити, гадати, досліджувати, думати, збагнути, з'ясовувати, знати, ототожнювати, пам'ятати, пізнавати, пояснювати, розв'язувати, розуміти, тлумачити, узагальнювати* та ін. [16], напр.: *І страшно думати мені **про них*** [17, с. 273].

9) предикати якісного стану на позначення зовнішності: *схожий, подібний, підхожий, точнісінький, вилитий, співзвучний, аналогічний, однотипний* та ін. [16], напр.: *Лице його подібне до **Тарака**, до **Менефта**, як і до всіх **тиранів*** [17, с. 308].

Аналізуючи ранги центральності, І. Р. Вихованець вказує, що форма знахідного відмінка свідчить про центральну позицію позначуваного ним іменника в семантико- і формально-синтаксичній структурах речення [2, с. 66]. Семантико-синтаксичні ознаки знахідного відмінка в об'єктній функції визначені субстанційністю, об'єктною залежністю від предиката, пасивністю, фінальною спрямованістю. Формально-синтаксична ознака – розташування у реченні після присудка (формально-синтаксична ознака центральності), від якого залежить прислівний другорядний член речення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У поетичних творах Лесі Українки широко представлено різноманітні типи субстанційної семантико-синтаксичної залежності об'єкта, який має морфологічне вираження знахідного, родового, давального, орудного і місцевого відмінків. З усіх аналізованих варіантів об'єктної залежності у мовотворчості поетеси найчастіше домінує семантико-синтаксична об'єктна залежність у функції об'єкта дії. З-поміж усіх субстанційних залежностей об'єктна залежність разом із суб'єктною залежністю займає центральну позицію у структурі простої семантично елементарної конструкції. Її здатні формувати предикати різних семантичних груп. Основна роль у вираженні об'єктної залежності належить знахідному відмінкові. Подальші дослідження всіх варіантних виявів семантико-синтаксичної залежності різних типів сприятимуть розв'язанню теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із функційною граматичною теорією.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
6. Клобуков Е. В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке : [монографія] / Е. В. Клобуков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 120 с.
7. Коломийцева В. В. Синтаксичні відношення і зв'язки / В. В. Коломийцева // Сучасна українська мова : Синтаксис : [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 12–15.
8. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
9. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 20 с.
10. Масицька Т. Є. Теорія залежностей у сучасному синтаксисі / Т. Є. Масицька // Волинь філологічна: текст і контекст: [зб. наук. пр.] /упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 14. – С. 133–143.
11. Межов О. Г. Семантична диференціація об'єктної синтаксеми / О. Г. Межов // Українська мова. – 2005. – № 1. – С. 17–32.
12. Межов О. Г. Відмінкова периферія об'єктної синтаксеми в сучасній українській мові / О. Г. Межов // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (мовознавство). – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. – Вип. XXI–XXII. – С. 105–108.
13. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов / [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: : [монографія]. – Вид. 2-ге, переробл. / М. В. Мірченко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
15. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монографія] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1986. – 175 с.
16. Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
17. Українка Леся. Поезії. Поєми / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1989. – 501 с.
18. Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.

Масицкая Татьяна. Объектная семантико-синтаксическая зависимость в речетворчестве Леси Украинки. В статье проанализирована закономерность функционирования предикатных и субстанциональных компонентов в семантико-синтаксической структуре предложения. Указано, что семантическую элементарность конструкции предложения формирует предикат и все зависящие от его семантики субстанциональные синтаксеми. Отмечено, что в структуре предложения предикат способен создавать субъектную, объектную, адресатную, инструментальную и

локативную семантико-синтаксические зависимости. Основное внимание сосредоточено на анализе объектной семантико-синтаксической зависимости в функции объектной синтаксемы. Она тождественна с односторонней зависимостью формально-синтаксической структуры, которую представляет второстепенный член предложения. Соответственно о лексико-семантическому потенциалу предиката, объектная зависимость имеет различные варианты: зависимость объекта действия, зависимость объекта процесса, зависимость объекта состояния, зависимость объекта качественного состояния, зависимость объекта состояния-отношения, зависимость локативного объекта действия.

Ключевые слова: объектная семантико-синтаксическая зависимость, предикат, объект, синтаксема, структура предложения.

Masytska Tetyana. Objective Semantic and Syntactic Dependence in Lesya Ukrainka' Language Creativity. The article makes a point of common patterns and conditions for functioning predicative and substantive components in the semantic and syntactic sentence structure. It has been identified that the semantic simplicity of a sentence construction constitutes a predicate and all substantive syntaxemes dependent on its semantics. It has been indicated that a predicate is able to form subjective, objective, addressee, instrumental and locative semantic and syntactic dependences in a sentence structure. The main focus of the research is the analysis of objective semantic and syntactic dependence in the function of an objective syntaxeme. It is identical to the one-way dependence of a formal syntactic structure that is represented by an adverbial subordinate part of the sentence. It has been found that according to the lexical expression of a predicative component the objective dependence has the following semantic alternates such as dependence on the action object, dependence on the process object, dependence on the state object, dependence on the object of qualitative state, dependence on the object of state and attitude, dependence on the locative object of action.

Key words: Objective semantic and syntactic dependence, predicate, objective, syntaxem, structure of the sentence.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2014

УДК 811.161.2'373'38:821.161.2-6.09

Ольга Масло, Юлія Трохименко

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті виявлено лінгвостилістичні особливості листів Лесі Українки шляхом виокремлення загальних і спеціальних звертань (соціальні гоноративи, антропоніми, okazіоналізми), індивідуально-авторських новотворів, усталених народнорозмовних та іншомовних фольклорних елементів. Досліджено роль спеціальних звертань як ефективного прийому відтворення авторської думки.

Ключові слова: епістолярій, мовотворчість, гоноратив, okazіоналізми, антропоніми, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні особливої актуальності набуває виявлення мовних засобів відтворення емоційного стану майстрів слова шляхом дослідження їх епістолярної спадщини.

Листування Лесі Українки заслуговує на окрему увагу, адже містить понад 750 листів до осіб, що склали найближче родинне (мати, батько, брати, сестри, родина М. П. Драгоманова, тітка Олена Антонівна Тесленко-Приходько) та літературне оточення (І. Я. Франко, М. І. Павлик, О. Ю. Кобилянська, В. С. Стефаник, Надія Кибальчич, О. С. Маковей, М. М. Коцюбинський, Б. Д. Грінченко, Х. О. Алчевська, М. П. Старицький, В. М. Гнатюк, Ф. М. Колесса, А. Ю. Кримський та інші; російські письменники й критики – В. О. Поссе, Є. М. Чириков; громадські діячі – В. Г. Крижанівська-Тучапська, учителька народних шкіл А. С. Макарова).

«Епістолярій Лесі Українки належить до тих, що позбавлені щонайменшого маскування, а тому відтворює реальні, а не вигадані, не властиві для адресантки емоційні стани і комунікативні ролі, кореговані щоразу лише особливостями епістолярної ситуації, передусім, фактором адресата» [2, с. 320].

Епістолярій Лесі Українки складають листи найрізноманітнішого стильового реєстру: «листи-розмови, листи-рецензії, листи-спогади, листи-діалоги, листи-звіряння, листи-зізнання, листи-мрії» [7, с. 6]. Залежно від обставин, умов, ситуацій, настрою і стану душі, авторка сама характеризує лист: «довгий», «довжелезний», «справжній», «хватаний», «порядний», «безтолковий», «безладний», «фактичний», «товариський», «короткий», «ласкавий», «милий» якийсь «авторський», довге «слово», довга «книга» тощо.

Слово **лист** у Лесі Українки має різні синонімічні найменування: *лист, листище, «книга», «універсал», карточка, одкритка, закритка, графійка, уліти*. Наприклад: «**Одкриток** я взагалі не пишу, а на «книги» не

завжди є час і сила» [11, с. 42]; «Я така рада завжди, коли отримую **графійку** від моєї Лілеї лілейної!» [11, с. 312]; «Добре, що мої **уліти** всі дома zostались» [11, с. 56].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У контексті національно-мовної картини світу мовотворчість Лесі Українки досліджували Г. Л. Аркушин [1], С. К. Богдан [2, 3] та інші.

«Листи Лесі Українки – дивовижно глибинна й чиста криниця людського духу, високого й сильного, нескореного й жертвовного, культура її почуттів і тонке знання мови рідного краю» [10, с. 371].

Отже, **метою розвідки** є виявлення лінгвостилістичних особливостей листів Лесі Українки шляхом дослідження загальних і спеціальних звертань, індивідуально-авторських новотворів, усталених народнорозмовних та іншомовних фольклорних елементів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Загальні звертання в листах Лесі Українки виконують роль установлення й підтримування контакту між співрозмовниками. Наприклад, *друг, приятель, товаришко, добродію*: «Дорога і шановна **товаришко!**» (Леся Українка до О. Кобилянської, травень 1899 року) [10, с. 262]. До А. Кримського: «Шановний **добродію!** Або краще, незнайомий дорогий **товаришу**» [9, с. 329].

Щодо спеціальних звертань, то в листах наявні соціальні гоноративи, антропоніми, okazіоналізми. Соціальні гоноративи: *пане/пані, господине/господарю* вживаються в статусно-маркованих ситуаціях у взаєминах нижчий/вищому. Приклад листа до Ольги Хоружинської від 09.05.1891 року: «**Вельмишановна пані, Ольго Федорівно!**» [9, с. 462].

Вибір варіанта імені залежить від соціального статусу, віку, ступеня знайомства, родинних стосунків, дружніх взаємин тощо. У листах є звертання на прізвище, звертання-патроніми, звертання на повні імена, зменшувальні імена, прізвиська; індивідуально-авторські, компліментарні звертання. Наприклад: «*О, ти, моя **жрице краси і чистоти!***» (до О. Кобилянської) [5, с. 237].

Оказіоналізми або (авторський неологізм) – це мовленнєві одиниці, які утворюються за стандартними та новими словотвірними моделями, з характерним експресивним забарвленням та індивідуальним характером. Саме okazіоналізми переважають в епістолярній спадщині Лесі Українки [3, с. 167]: «**Лільчику** мій дорогий!» (до О. Косач, грудень 1902 р.) [10, с. 282]; «Будь здорова, **Біла Гусь**, моя широкенька, моя дорогенька!» (до І. Косач) [10, с. 356]; «Мила моя молоденька **Кна-кна!**» (до М. Косача) [11, с. 271].

Особливої ваги Леся Українка надає початковій формулі – звертання, своєрідному вступному акорду подальшої розмови, який сприяє певній тональності, ритму всього листа: «Дорога і шановна *Товаришко!*» – читаємо в перших листах до О. Кобилянської. Із звертанням «Товаришко!» Леся Українка здебільшого вживала епітети «дорога, любя, добра, ніжна, шановна». Якщо простежити лексеми звертань у хронологічному порядку,

то утвориться специфічна шкала: *товаришко – пані – панно – хтось – хтосічок*, яка передає еволюцію взаємин Лесі Українки й Ольги Кобилянської та зміну стилю їх листування. Леся Українка знаходила найтепліші, найпоетичніші звертання, часто створювала свої. Наприклад: «*Мій любий чорненький хтось!*» [5, с. 237].

Усі листи до О. Кобилянської написані не від першої, а від третьої особи й виключно в чоловічому роді, що пов'язаний, передусім, із граматичною формою тих імен, якими називали себе кореспондентки: «*хтось*» і «*хтось*», або «*хтось білий*» (Леся Українка) і «*хтось чорненький*» (Ольга Кобилянська). «*До когось дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє*». Цей своєрідний стилістичний прийом прихованості суб'єкта відображає особливу психологічну атмосферу спілкування двох письменниць: розуміння з напівслова, з натяку.

Звертаючись до О. Кобилянської, Леся Українка часто використовує субстантивовані прикметники, що надають листам народнопісенного колориту, наприклад: «*Люба далека!*», «*Люба, наймиліша!*».

Леся Українка в родинних листах жартома називала дітей М. П. Драгоманова – Радугу та Зорю, своїх двоюрідних брата й сестру, спільним ім'ям **Радозоріє**. Цим експресивним оказіональним композитом, який виконував роль гоноратива, поетеса послугоувалася в етикетній ситуації прощання: «*Цілую вас, і чорненького Маусика* (син Лідії Драгоманової), **Радозоріє**» [9, с. 128].

У листах до батьків домінують звертання **мамо** (*мамочко, матінко, матусю*), **тато** (*тату, татку, таточко*), які часто доповнюються епітетами *любий* (-ая), *милий* (-ая), *коханий* (-ая), *дорогий* (-ая). Влучні яскраві епітети відображають реальну картину стосунків з адресатом, репрезентують поняття «щире ставлення», «любов», «доброзичливість», «злагода». Також у листуванні з матір'ю Леся Українка використовує звертання **сонце біле**: «*Пиши ж мені, мамочко, людоду й сонце біле*» Лексема **людоду** – найвірогідніше належить до дитячого мовлення й засвідчує давність і регулярність її використання в родинному спілкуванні.

У звертанні до сестри Ольги Леся Українка використала вищий ступінь порівняння епітета *білий* у формулі прощання, акцентуючи на особливій прихильності до неї: «*Міцно цілую тебе, так міцно, як люблю тебе, mio Giglio bianchissimo* (моя найбіліша Лілея (італ.))» [10, с. 237]. Привертає увагу й уживання епітета *золотий* із подібною опорною лексемою у звертанні італійською мовою: «*Mio Giglio d'oro!*» (Моя золота лілеє! (італ.)) [9, с. 176]. До речі, іменування Ольги **Лілеєю**, за свідченням самої Ольги Косач-Кривинюк, стало результатом особливостей її дитячого мовлення. Зокрема, вона стверджувала, що мама в дитинстві називала її пестливо «**рибка**», а Ольга переробила на «**Лібта**», так її й звали деякий час, а потім з цього вийшла **Ліля**. Також цікавий спосіб поєднання подібних за спектром кольорів золотого й рожевого в епітетах: «*Пробач,*

моя **злото-рожева**, що я тобі не одразу відповіла» [9, с. 99]; «Цілую тебе міцно, моя **рожево-золотая!**» [10, с. 206].

Характерною особливістю родинних листів Лесі Українки до матері, сестер і братів було використання жартівливих індивідуальних утворень, які побутували в сім'ї Косачів [1, с. 16]. Зокрема, роль гоноратива в одному з листів поетеси до сестри Ольги виконувала оказіональна емоційна інновація, утворена способом міжслівного накладання, ужита в етикетній ситуації прощання для жартівливо-ввічливого найменування відсутньої особи: «До побачення! **Утоніку-Лютоніку-Михалюнку-Люнку** міцно цілую – такого любого листочка написала моя шкряботуха!» (Леся Українка до О. Косач (сестри)) [1, с. 15].

Спектр різноманітних почуттів передається звертаннями-реченнями, звертаннями на ім'я, у яких зафіксовано оцінні суфікси *-ечк-, -ик-, -к-, -чик-*. Звертання із суфіксами зменшеності виконують у листах оцінно-характеризувальну функцію [3, с. 169] і вказують на взаємини старший/молодшому, наприклад: **Лільчику** мій дорогий! (Леся Українка до О. Косач, грудень 1902 р.) [10, с. 282].

Для пестливо-ніжного найменування свого нареченого, а згодом **чоловіка К. Є. Квітки**, Леся Українка послуговувалася маркованим авторською індивідуальністю емоційно-експресивним утворенням **Квіточка**, яке бере свій початок у народнорозмовному та фольклорно-пісенному мовленні: «А то правда твоя, що **Квіточку** слід би «взяти в руки», страх воно бідне тепер» (до О. Косач (сестри)) [4, с. 328]. Також вона називала його **Кльоня, Лютусь**.

Роль поетично-ввічливих звертань у листах Лесі Українки виконують лексеми-неологізми, утворені поєднанням кількох способів: основоскладання й конверсії (субстантивації); тавтологічні та індивідуально-авторські утворення.

Цікавим є тавтологічне індивідуально-авторське утворення «**Лілея моя лілейная**», яким поетеса послуговувалася для ніжно-голубливого називання своєї сестри та яке виконувало роль не лише звертання, але й гоноратива: «**Лілея моя лілейная!**» [10, с. 225; 234; 310].

Численні листи до сестри рясніють ніжно-ввічливими експресивними звертальними формулами, у яких маркований авторською індивідуальністю поетичний апелятив сполучається з препозитивними чи постпозитивними емоційно-оцінними етикетними епітетами, вираженими переважно нестягненими прикметниковими формами: «**Любая Лілеєнько!**» [11, с. 103].

У листуванні Лесі Українки з Ольгою Кобилянською в етикетній ролі використовувався пестливо маркований авторський дериват **хтосічок**, утворений від неозначеного займенника **хтось** за допомогою суфікса суб'єктивної оцінки. Марковане авторською індивідуальністю звертання **хтосічку** у листах поетеси поєднувалося з емоційно-оцінними етикетними епітетами **дорогий, любий**, які вказували на симпатію й дружню

прихильність адресантки до адресатки: «*Дорогий хтосічку!*» [11, с. 121; 161; 351; 454]. У її листах до буковинської письменниці, крім індивідуально-авторського звертання *хтосічку*, нерідко вживаються як апелятиви й інші авторські утворення: *мій хтосічку, мій з папороті цвіте, моя жрице краси й чистоти* (Леся Українка до О. Кобилянської).

У сім'ї Косачів Лесю жартома називали *Зеєю*. Це родинне наймення утворилося від назви кукурудзи, узятої з ілюстрованого каталога рослин «Зея Японіка», тобто тонка, як маїсова стеблина. Наприклад: «*Христос воскрес, любая Зея!*» (О. Косач до Лесі Українки) [6, с. 42]. Це ж прізвисько як жартівливо-ввічливу форму самоназивання іноді використовувала й поетеса в листах до рідних: «*Ваша Зея*» [9, с. 54]. Оказіональні пестливі найменування *Зеїк, Зеїчок, Зеїчка* в листах матері та брата Михайла виступали як жартівливо-ніжні родинні звертання та гоноративи.

Інколи формули мовленнєвого етикету (їх обрання) залежали від особистих уподобань Лесі, наприклад, до сестри Ісидори – «*люба, мила, Гусінко!*». В інших листах до неї: *Дроздішка, Дроздик, Біла гусь, Гусице, Доро*.

Привертає увагу в листах до окремих адресатів зміна категорійного статусу прикметникових лексем, що сприяє створенню своєрідної гендерної невідповідності статі адресата й передбачуваної прощальної формули. Такі зміни програмовані, передусім, своєрідним категорійно невідповідним початковим звертанням, як, наприклад, у листах до сестер і братів Леся використовує різноманітні жартівливо-гумористичні імена та прізвиська, прийняті в родині Косачів. Наведемо приклад звертання до сестри Ольги: *Любий Пуцю! Мила Пуциндо! і Ну, Пуцю, тепер буду кінчать, бо мама хоче зараз на пошту йти... Бувай здоров!* Один із листів до Ольги письменниця закінчила так: «*Цілую тебе міцно, моя Лілія, Джілія, Ліліток*» [9, с. 117]. До брата Миколи: «*Славная Микуня!*» [10, с. 116]. До М. Косача: «*Мила моя молоденька кна-кна!*» [9, с. 359].

Фольклорні засоби завжди слугували для майстрів художнього слова невичерпним джерелом естетичного й лінгвостилістичного досвіду. Це стосується й епістолярію Лесі Українки, в якому фольклорні елементи часто зазнають індивідуально-авторської стилістичної обробки, у результаті чого вони не просто орнаментують епістолярний контекст, а «становлять його образно-смыслову опору, глибинну ідейно-тематичну суть» [6, с. 217], наприклад: «*У нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвались з ланцюгів: вітер, снігодош!*» [9, с. 12], «*Певна річ, що краще лиха правда, ніж золота неправда*» [8, с. 121], «*Воно-то давно сказано: обіцянка цяцянка, а дурневі радість!*» [8, с. 317], «*Не трать, куме, сили, спускайся на дно*» [10, с. 195], «*Не кажи гоп, поки не вискочиш*» [9, с. 127], «*Ну, а таким, як я, либонь, ніякий Крим не допоможе: Не було змалку, не буде й до останку*» [10, с. 234].

Органічно вплітаються в епістолярний текст Лесі Українки також іншомовні народнопоетичні фольклорні елементи, відтворені відповідною графікою, як-от російською: «*У Києві були у мене товариші, тепер їх один,*

два, найбільше три, а решта – *«иных уж нет, а те далече»* [9, с. 33]; білоруською: *«Але «чье би целятки мичали, а чье б і мовчали!»*, *отак і мені слід краще мовчати про листи і про недбальство в листах»* [8, с. 163]; польською: *«Nie mila ksiądzu ofiara – idź, ciełą, do domu»* (Не мила попові жертва – йди, теля, додому) [8, с. 278], *«Звісно, на курортах jak przy obowiązk»* (як на службі) [9, с. 300]; латинською: *«O tempora, o mores!!!»* (О часи, о звичаї!!!) [9, с. 351]; *«В Києві буде la saison morte* (мертвий сезон) *в саму весну...»* [9, с. 33], *«Не дано, так не дано – fiat voluntas dei!»* (хай буде воля божя) [10, с. 20]; французькою: *«Треба думати, як би найкраще з ним боротись, бо вже «laissez faire, laissez passer»* (хай буде, як буде) *тут ніяк не вистачить»* [8, с. 163], *«Маргарита знов забастувала писати мені, зостається на потіху тільки приказка: «Pas de nouvelles – bonnes nouvelles»* (відсутність новин – добрі новини) [8, с. 382]; італійською: *«Veder Napoli e poi morire»* (побачити Неаполь, і потім вмерти), – *кажуть люди, ну і я кажу те саме, тільки не про Неаполь»* [8, с. 173]; німецькою: *«Es lebe die Kunst!»* (хай живе мистецтво!) [9, с. 195], *«...він втомивсь, не міг хутко заснути і тепер йому болить голова ganz Katzen jämmerlich»* (зовсім як після похмілля) [9, с. 292].

Заслужують на увагу трансформації традиційних усталених висловів у листах Лесі Українки. Наприклад, відома приказка: *«На безриб'ї і рак риба»* змінюється залежно від семантичної мотивації попереднього тексту: *«не тільки через те ви робите Вашу теперішню роботу, що її нікому робить, а таки через те, що Ви до неї здатні. Не повірю я, щоб безриб'я робило рака рибою»* (з листа до М. І. Павлика 21 травня 1895 р.) [9, с. 302].

Отже, в листах Леся Українка використовує різні форми усної народної творчості: сталі словосполучення (*«в ступі улучати»*; *«байдики бити»* [11, с. 21]; *«волами не вивезеш»* [11, с. 13]; *«закинула гадку за грядку»* [11, с. 12]; *«У нас тут увечері в неділю щось таке було, немов чорти зірвались з ланцюгів: вітер, снігодош!»* [9, с. 12]); прислів'я та приказки (*«Обіцянка цяцянка, а дурневі радість!»* [9, с. 317]; *«Біс біду перебуде одна мине, друга буде»* [10, с. 292]; *«Баба з возу, кобилі легше»* [10, с. 18]; *«Прийшла коза до воза!»* [10, с. 29]; *«Не кажи гоп, поки не вискочиш»* [10, с. 127]; *«Не було змалку, не буде й до останку»* [11, с. 234]; *«В нещасну годину родилася, в нещасну і помирати буде»* [11, с. 19]); а також іншомовні народнопоетичні фольклорні елементи (*«Nie mila ksiądzu ofiara – idź, ciełą, do domu»* (Не мила попові жертва – йди, теля, додому) [8, с. 278]).

Кожний із таких образних висловів завжди доречний і переконливий із погляду стилю приватного листа. Один із листів до матері (від 26 жовтня 1897 р.), де йдеться про постановку драми «Блакитна троянда», Леся починає з вибачення, що лист буде «діловий», і просить вмовити *«головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не передавала куті меду, себто, щоб не впадала занадто в істерику...»* [9, с. 349].

У листі до дядька М. П. Драгоманова (10 грудня 1892 р.): *«...коли Ви мене отак сварите, то «крається серденько наче четверо моє», як*

співають в одній нашій пісні» [9, с. 34]. З іншого листа до матері: «...читаючи лист Франка, я не могла не подумати: **«прийшла коза до воза»**. Тимчасом я відповіла йому в дуже гречному тоні, без жодних натяків на козу...» [9, с. 364]. У листі до М. І. Павлика (31 січня 1895): «Не хотілось би, щоб на моїй книжці стояв невидимкою епіграф: **«Бігла через місточок, вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, тільки ж я пила й їла»** [9, с. 402].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, мовну картину світу листів Лесі Українки становлять індивідуально-авторські словотвори, усталені народнорозмовні вислови, іншомовні фольклорні вкраплення, відтворені відповідною графікою, спеціальні звертання, що стали ефективним прийомом відтворення авторського погляду, важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки / Г. Л. Аркушин // Дивослово. – 1995. – № 2. – С. 15–16.
2. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів / С. Богдан // Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. – Луцьк, 2007. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 315–340.
3. Богдан С. Індивідуально-авторські звертання української епістолярії // Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К. : Рідна мова, 1998. – С. 167–173.
4. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки // Спогади про Лесю Українку / упор., вст. ст. та коментарі А. І. Костенка. – 2-е вид., доповн. – К. : Дніпро, 1971. – С. 219–247.
5. Кобилянська О. Ю. Твори : у 5 т. – / О. Ю. Кобилянська. – Т. 5. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1963. – С. 91–767.
6. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в слов'янській бібліотеці у Празі [упорядкування, передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко]. – К. : Просвіта, 2003. – С. 42–388.
7. Панько Т. І. Інтелегентність нашого мовлення / Т. І. Панько // Молодь України. – 1992. – 4 грудня. – С. 6.
8. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – С. 121–392.
9. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – С. 85–542.
10. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 11. – С. 24–480.
11. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 42–694.

Масло Ольга, Трохименко Юлія. Языковая картина мира эпистолярия Леси Украинки. Сегодня особую актуальность приобретает исследование языковых средств эмоционального, внутреннего, психологического состояния мастеров слова путем исследования их эпистолярного наследия, которое часто является своеобразным инструментом творчества писателя.

Статья посвящена исследованию языкового эпистолярного жанра Леси Украинки в контексте национально-языковой картины мира, через которую писательница раскрывается во всей полноте и разнообразии языкового выражения.

Предпринята попытка комплексного исследования лингвостилистических особенностей писем Леси Украинки. Путем выделения общих и специальных обращений (социальные гоноративы, антропонимы, окказионализмы), индивидуально-авторских новообразований, устоявшихся народноразговорных и иностранных фольклорных элементов. Выявлены лингвостилистические особенности. Определены основные способы наименования адресатов, что является эффективным приемом проявления авторской точки зрения и важным языковым средством с широкими выразительными возможностями.

Ключевые слова: эпистолярный, языкотворчество, гоноратив, окказионализмы, антропонимы, языковая картина мира.

Maslo Olga, Trohimenko Julia. Linguistic Picture of the World of Lesya Ukrainka's Epistolary. Today the linguistic resources of emotional, internal, psychological state of word masters` achieve special urgency by means of their epistolary heritage's research that is often considered as peculiar tool of the writer's creativity.

Article is devoted to the research of the linguistic epistolary genre of Lesya Ukrainka in the context of national-language picture of the world through which the completeness and variety of linguistic expression is revealed by the writer.

It was made an attempt to investigate the comprehensive study of lingual-stylistic features of Lesya Ukrainka's letters in a complex way. The allocation of general and special requests (social honorifics, anthroponyms, nonce words), individual author growths state colloquial and foreign folk elements is applied.

Some linguo-stylistical features are identified. The basic ways of naming the recipients are defined, which is the effective method of expressing the author's point of view and an important linguistic resource with broad expressive possibilities.

Key words: epistolary, language creation, honorifics, nonce words, anthroponyms, linguistic picture of the world.

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2014

УДК 821.161.2-6 Українка

Любов Мацько, Олеся Сидоренко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА МОВНИЙ СВІТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті з'ясовано місце, роль і значення поетичної творчості Лесі Українки в розвитку української літературної мови, схарактеризовано основні лінгвостилістичні художнього мовлення поетеси.

Леся Українка була геніальним стилістом у кількох вимірах: як поетеса, публіцист, критик, драматург. У мовних дискусіях кінця XIX – початку XX ст. вона як духовна вихованка Михайла Драгоманова, сучасниця Івана Франка і Михайла Грушевського, підтримувала і продовжувала нову філософію літературної української мови, що виявлялася у вимогах і потребах зняти заборони і обмеження з української мови, розширити функціональне поле української мови, не тільки милуватися красою народної мови, а будувати культурну мову, швидше і активніше нормувати літературну мову з використанням здобутків усіх основних наріч, виробляти публіцистичний і науковий стилі, розвивати освіту й культурну працю свого народу рідною мовою. Леся Українка творила і вдосконалювала нові художньо-поетичні форми мови, шліфувала їх, поповнюючи народною розмовною та фольклорною лексикою, розсувала семантичні межі контекстних значень слів, удосконалювала стилістику жанрових (і особливо нових) форм, які сама ж вперше і вводила в літературну мову.

Ключові слова: поетична творчість, лінгвостилістичні, мова, слово, думка, дума, пісня, співець.

... Рабський дух

краси найвищої збагнуть не може!

Леся Українка

Постановка наукової проблеми та її значення. Лінгвостилістичний опис художньої спадщини Лесі Українки в контексті розвитку тогочасної української писемної словесності і її впливу на подальшу долю української мовотворчості передбачає поглиблення лінгвістичних досліджень поетичної мови Лесі Українки і її соціолінгвістичних поглядів.

Поетична творчість Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач) припадає на час повної офіційної заборони української мови в царській Росії. Але цей час мав й інші культурні прикмети: розмовна українська мова в устах українського народу незнищено жила на побутовому рівні, творила дива в пісні й художній творчості; пробуджувалася національна самосвідомість у передової української інтелігенції, зростала й мужніла українська суспільна думка, яка доходила до того, що без вільного розвитку української літературної мови не буде поступу в українській культурі і не буде повноцінною українська нація в сусідстві з іншими слов'янськими. Згадаймо слова Михайла Грушевського про те, що тоді вже всі народи Європи творили культурну працю власними національними

літературними мовами [1, с. 174]. Тому зривання пут всіляких заборон і обмежень з української мови, пошук шляхів розвитку нової української літературної мови, вироблення правопису і кодифікація лексичного складу, розширення функціонального поля української мови в українському суспільстві на теренах українських земель – це певний і міцний крок до зростання в українців національної свідомості, до «визволення з неволі» політичної й економічної, до національного усамостійнення, це надія на майбутнє державницьке життя української нації. Ці ідеї в основі сповідували Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Михайло Старицький, Михайло Коцюбинський, жила ними й Леся Українка.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поетична творчість Лесі Українки стала найвизначнішим явищем української культури пошевченкової доби. Поряд із такими поетами, як Шевченко і Франко, Леся Українка може вважатися третім колосом української поезії. Йдучи в руслі літературних традицій Шевченка, вона не відставала від Кобзаря й на ниві мовотворчості, сприяла утвердженню єдиної літературної мови на всьому ареалі українського етносу, невтомно працювала на її витворення й розвиток. На жаль, і досі ця праця належно не поцінована мовознавцями – істориками української літературної мови, хоча Леся Українка була настільки талановитою і неординарною особистістю, що критиків не бракувало вже з часу опублікування перших віршів і першої збірки – Осип Маковей, Іван Франко, Омелян Огоновський, Микола Сумцов, Михайло Павлик, мама Олена Пчілка і дядько Михайло Драгоманов. Не було літературознавця, критика, який би не точив перо на огнистому камені Лесиної поезії. У 1924 році Микола Зеров видав монографію «Леся Українка», у 1925 році – Андрій Музичка «Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість», у 1926 році Михайло Драй-Хмара видав книгу «Леся Українка. Життя і творчість». З 1929 року і по п'ятдесяті роки з'являються праці О. І. Білецького: «Антична драма Лесі Українки («Касандра»)» в 1929 році, «Леся Українка і російська література 80–90 рр.» в 1948 році та інші.

Із найбільш вагомих у лесезнавстві є роботи Є. Шабліовського, Є. Кирилюка, С. Шаховського, П. Волинського, О. Бабишкіна, П. Колесника, А. Аврахова, П. Хропка, П. Орлика, О. Ставицького, письменників М. Рильського, Д. Павличка, І. Драча та інших. Рідко хто з дослідників історії української літературної мови, діалектології, сучасної української мови не звертав увагу на мову художніх творів Лесі Українки. Серед тих, що вивчали мову Лесі Українки і писали про неї: І. К. Білодід, М. М. Богдан, М. Ф. Бойко, Н. Д. Давиденко, І. І. Дацюк, В. М. Заханевич, Л. А. Лисиченко, І. С. Олійник, В. Ф. Покальчук, Й. О. Дзендзелівський, С. Я. Єрмоленко, Н. Л. Іваницька, Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, М. Я. Плющ, Т. І. Панько,

П. Д. Тимошенко, Л. І. Бондарчук, Н. О. Данилюк, Т. А. Коць, О. О. Маленко, Л. В. Шулінова та інші.

Мета і завдання статті – подати загальний лінгвостилістичний погляд на поетичну мовотворчість Лесі Українки. Хоча значна частина написаного про мову Лесі Українки – це глибокі сумлінні дослідження та описи певних конкретних явищ художнього мовлення поетеси, проте немає на сьогодні узагальнювальних лінгвістичних праць, у яких би на повен зріст і у всій красі й мудрості постало чарівне Лесине слово. Це мало б стати завданням майбутніх лінгвостилістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Леся Українка належала до високорозвинених і надзвичайно сильних мовних особистостей, які впливали на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу. Псевдонімом «Леся Українка», який дуже швидко символізувався, закріплювалося третє відродження України [9, с. 526] Вплив цей здійснювався у двох напрямках: власною літературною мовотворчістю поетеси і її національно-визвольною та соціолінгвістичною позицією. Остання виявлялася в думках і висловлюваннях Лесі Українки про становище і стан української мови та в її усвідомлених мовних вчинках. До таких мовних вчинків належить і вибір поетеси писати художні твори саме українською мовою в часи повної заборони української мови та й усього українського культурного життя, хоча знала Леся Українка кілька мов, перекладала, писала публіцистичні та наукові статті, листи, рецензії.

Позиція Лесі Українки – це передусім міркування поетеси про роль мови у житті народу, в розвитку національної культури, в суспільно-громадському русі, зокрема про роль художнього слова і митця-«співця», що має «огнисте слово» і не лишає край рідний («Співець»). Лінгвостилістема *співець* є наскрізною домінантою усієї творчості Лесі Українки. Співець – це носій ідеї активізму, звільнення, боротьби, утвердження правди.

До мовних вчинків Лесі Українки, що засвідчують національну позицію, слід віднести її гострий осуд політики російського царизму стосовно української мови і рішучий протест проти заборон друкованого українського слова, домагання шкільної освіти українською мовою, участь у національно-культурній просвітницькій роботі. Вшановуючи пам'ять Тараса Шевченка 26 лютого 1905 року, члени київської «Просвіти» надіслали в міністерство народної освіти Росії своє клопотання за підписом 500 осіб і записку «Нужды украинской школы» з вимогою дозволити українцям навчати дітей у школах рідною мовою. Це сколихнуло Росію: на підтримку цієї акції 2 роки надходило тисячі листів, але питання не вирішувалося. У 1907 році від київської «Просвіти» міністру народної освіти Росії знову надіслано клопотання, яке поруч із Павлом Житецьким, Миколою Лисенком, Оленою Пчілкою підписала «дворянка Лариса Косач» – Леся Українка. У ньому сміливо звучала

категорична вимога: «необхідно дати українському народу можливість учитися рідною мовою» [12, XI, с. 529].

Просвітницька діяльність поетеси не обмежувалася політичними виступами та публіцистичними статтями. Не менш гостро поставало питання: що читати українським дітям та й усьому народу, які книги, яких авторів, яка якість їхньої мови. І Леся писала на цю суспільну освітню потребу за власним замовленням твори різних жанрів для дітей. Ніщо саме по собі не прийде. Потрібні були *співці*, «що про рівність та про волю у піснях своїх торочать», *борці*, *бійці*, *месники дужі*, *герої*. Леся шукала їх у житті і творила в літературі. А оскільки життя було не вельми щедre на героїв і подвиги, поетеса зверталася до минулого свого народу, до інших культур. Це розширювало межі її внутрішньої свободи говорити про наболіле сучасне.

Лінгвостилістеми – *образи поетів, співців, Антеїв*, поетичні заклики, звернення до пісні (*вільної, визволеної, гучної, голосної, непокірної, невільницької, палкої, переможної, потужної, урочистої, щирого злата пісень*), до слова (*вразливого, забутого, невимовного, пророчого, крилатого, слова-меча, слова-зброї, слова-вогню, слова-криці*), до думки (*вільної, ясної, дзвінкої*), мови (*огнистої, щирої, рідної, чарівливої*) – все це є стилістичною актуалізацією потреби висловити ще не вимовлене, і, можливо, невимовне, догукатися, збудити до діяльного чину. Таке враження, що поетеса-провісниця відчувала і бачила те, чого інші ще не зріли («Мрії в бурю»). Була епоха передгрозя, і Леся Українка її відчувала. Пізніше Сергій Єфремов напише: «Леся Українка була чи не найбільш сучасним з усіх поетів наших і найповніше одбила в собі ознаки свого часу з усіма його запитами, поривами до високої мети й нидіння серед дрібних та мізерних обставин, з високими замірами та малими вчинками» [12, XI, с. 529]. Час, у якому жила Леся Українка, був позначений національним дискомфортом: заборони та жорсткі обмеження української мови, несвобода національного духу, а з другого боку – до краю загострене відчуття в української прогресивної інтелігенції свого ущемленого національного буття. Було це відчуття й у Лесі Українки, і вона сповнювалася усвідомленням національної гідності та виливала його на папері: «...поки я не скинуся спогаду про абсолютно невільну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах. Тоді треба скинутися мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором» (1903 р., лист до М. Павлика). Наше сучасне національне життя також значною мірою дискомфортне все з тих же причин, і, можливо, ще й тому через сотню літ стійка позиція Лесі Українки залишається такою актуальною, а її творчість – сучасною.

Бути сучасним – це творити на перспективу, на віки – це почерк геніїв. Українські проблеми початку ХХ століття частково залишилися й на початок ХХІ. Лінгвостилістема – образ каміння («Я на гору круту кам'яную,

Буду камінь важкий підіймать») проходить через драми поетеси, в яких герої будують храми або мури, піднімають брили, і є глибоко та багатозначно символічним. Збирати каміння нам ще треба дуже довго. Алегоричними є й словообрази *сівба, жнива*: *«Чи братися до іншої сівби, і ждати інших жнив»* («На руїнах»).

Леся Українка значно розширила тематику і проблематику української літератури (біблійні сюжети, античність, єгипетська тема, переспіви, переклади), вивела її на європейський рівень. Як відомо, творче освоєння нових тем і проблем неминуче веде до творення нових та оновлених традиційних засобів художнього мовлення. Слід зважити й на те, що епоха революційно-демократичного предгроззя – це й епоха різних ідейно-естетичних програм, модерністських течій, т.з. «чистого мистецтва», течій «елітарного мистецтва», потягу до екзотизму, тобто всього того, що породжувало нові інтелектуально-естетичні потуги, актуалізувало мовомислення, творило найсокровенніші думки і мрії.

Нове прочитання творчості Лесі Українки показує, що, йдучи кришталево-чисто, чесно, відверто на боротьбу (*«Я вийду сама проти бурі – і станем, – поміряєм силу»*), Леся Українка звучала полісимфонічно, багатоголосно не тільки на повний регістр однієї теми, а й на кілька полярних тем (*«Давня казка»*, *«Касандра»*, *«Оргія»*, *«Блакитна троянда»*, *«Одержима»*, *«Кам'яний господар»*, *«Лісова пісня»*): ніжне піано, гучне форте, лірична експансивність, стримане рацію, всепоглинаюча туга, закличний гімн, вишукана трагедія, прихована іронія, легкий гумор. На здорову основу об'єктивізму покладена феєрична поема-казка *«Лісова пісня»*, на гірке соціальне домашнє життя – екзотизм чужини. Це все те, що стосується багатогранної ідейно-естетичної концепції неоромантичної поетичної творчості Лесі Українки.

Традиційні (для української літератури) й нові теми і проблеми, зокрема, історико-філософські, морально-етичні, реалізовані в жанровому багатоголосі. Крім громадянсько-політичної, філософської, інтимної, пейзажної лірики, Леся Українка ввела й освоїла на рівні європейських літератур жанр драматичної поеми. Варто нагадати в цьому разі поему *«В катакомбах»* з богоборською промовою неопіта. *«Я честь віддам титану – Прометею, що не творив своїх людей рабами»*. Тема ображеної національної гідності в найсильнішій речі – *«Оргія»*, вперше розроблені в українській літературі європейські теми провісниці Касандри й донжуанства у новій інтерпретації – це стилістичні скарби української мови.

Найскладнішим літературним жанром – драматичними поемами (сценами, діалогами) Леся Українка через мистецькі коди античних і християнських архетипів, символів, антропоніміки (Касандра, Прометей, Міріам, Йоганна, Орфей, Антей) прилучала пекучі національні проблеми життя свого народу до актуальних проблем вселюдськості і водночас розширювала обрій української мови й літератури, національної сцени.

Леся Українка була геніальним стилістом у кількох вимірах: як поетеса, публіцист, критик, драматург. У мовних дискусіях кінця XIX – початку XX ст. вона як духовна вихованка Михайла Драгоманова, сучасниця Івана Франка і Михайла Грушевського, підтримувала і продовжувала нову філософію літературної української мови, що виявлялася у вимогах і потребах зняти заборони і обмеження з української мови, розширити функціональне поле української мови, не тільки милуватися красою народної мови, а будувати культурну мову, швидше і активніше нормувати літературну мову з використанням здобутків усіх основних наріч, виробляти публіцистичний і науковий стилі, розвивати освіту й культурну працю свого народу рідною мовою.

В оглядах, рецензіях наукових і публіцистичних праць інших авторів Леся Українка порушувала питання культури мови і культури дискусії, етики спілкування, індивідуальної манери письма, вироблення норм стилю. Так, у праці «Замітки з приводу статті «Політика і етика» Леся Українка висловлюється проти вульгаризмів у полемічних виступах (зокрема проти слова М. Ганкевича «псу брат») і далі пише: «Взагалі цікаво б знати, що думає шановний публіцист про те, чи не час би, власне, постаратись впливовим публіцистам ужити свого впливу до оздоровлення полемічного стилю в пресі і на трибуні? Може б, наш український гумор обійшовся без тої нетовченої солі, що пересипає грубо всі наші часописи, без виїмку і соціал-демократичної «Волі». Коли наш розум має розвиватись і йти вперед, чому наше почуття має йти назад і приймати те, що відкинув давно наш народний гумор у своїх ліпших об'явах? Час уже встановити виразну різницю між корчемним і публіцистично-ораторським стилем хоч принаймні передових партій» [11, с. 208]. На жаль, сьогодні саме «корчемний», грубий, «нетовченої солі» стиль заповнює мову не тільки телевізійних сердючок, кроликів, довгоносиків, а й політики та громадської діяльності. Другові і літературному побратимові А. Кримському Леся зізнавалася: «Ви знаєте, я люблю Ваші наукові твори, хоч я і кругла профанка в таких матеріях. Я люблю їх стиль, їх тон. Куди діваються Ваші нерви, як Ви пишете такі речі? Так, наче Ви античний, врівноважений тілом і духом еллін, як пишете їх. Такий колорит я тільки на Акрополі бачила» [11, с. 211]. У своїх творах Леся Українка домагалася чистоти стилю, стильової виразності. У листі А. Кримському писала про те, що хоче першоджерел, стилю, пахощів епохи і не надіється на чужі інтерпретації. Наполегливо працюючи над «Камінним господарем», поетеса намагалася сконцентрувати стиль, «зробити його лаконічним, як базальт».

Аналізуючи літературну творчість Лесі Українки, Ліна Костенко писала: «Колись російське суспільство, після «Горя з розуму», заговорило мовою Грибоедова. Незмірний жаль для нашого суспільства, що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелегента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби

культуру мислення» [5, с. 54]. Справді, українська літературна мова пера Лесі Українки відзначається такою красою і вишуканістю граматичних форм, тропіки і риторичних фігур, емоційно-вольовою напругою, семантичною місткістю, багатством і несподіваністю асоціацій, актуальністю підтексту, відкритістю пафосу, глибиною ідейно-тематичного змісту текстів, що й за сто років після неї рідко хто сягав її рівня, а перевершити, мабуть, не судилося нікому. Про мову Лесі Українки доречно сказати її ж текстом: *«Що за дивна сила слова! Ворожбит якийсь, та й годі!»* («Давня казка»).

На всьому спектрі літературних і зокрема поетичних жанрів – від колискової *«Місяць ясененький...»*, дитячих вишеньок-черешеньок, казочки *«Біда навчить»* до найскладнішого епіко-ліричного жанру драматичних поем – Леся Українка створила такі естетичні вартості української мови, які й досі гідно репрезентують у європейській культурі і національний дух, і загальнолюдський сенс українського буття. Українським мовним матеріалом поетеса передала такий незмірно широкий діапазон почуттів, таку багату чуттєву гаму, яка була під силу тільки Тарасові Шевченку та Іванові Франку, а у вираженні інтимних почувань сумовитого інтелігента-сучасника перевершила *«тонким мереживом чистої лірики»* (С. Єфремов) і своїх великих учителів. Мовотворчість Лесі Українки вмістила в собі все: від дитинної ніжності, блакитних легкокрилих мрій, родинної ласки й закоханості (*«Сторонньо рідна! коханий мій краю!»*; *«Кохана стороно моя, Далекий рідний краю!»*), святої віри в ідеали визволення нації, чистої моралі, від гарту волі і нестримного пориву до діяльності, до тернових вінців, страшною і невблаганною борні, кривавих змагань, у яких *«меч, политий кров'ю; зброї полиск; жевріє залізо для мечей; гартується ясна і тверда криця»*. У 1921 р. Дмитро Донцов написав, що поколінню Лесі не судилося *«спалити молодість і полягти при зброї»*, але вона провіщала вогневе *«хрещення нації»*, бачила *«образ кривавого дня народження нації»* [2, с. 153], передчувала суспільні катаклізми, через які доведеться пройти українському народу з непоправними втратами. Так воно й сталося, уже без Лесі Українки, але з її крилатими – тропеїчними словами: *«То знов зривалися слова палкі, ворожі, Мов грізні вироки всім тим, що кров лили, В вінку палали кров'ю дикі рожі, слова, мов квіти ярії, цвіли... В її речах слова котились, наче хвилі, Мов сльози по її замучених братах, – в вінку, здавалось, блідли квіти білі, І в'янули слова журливі на устах»* («Забуті слова») [12, I, с. 186]; *«Я не на те, слова, ховала вас і напоїла кров'ю свого серця, Щоб ви лилися, мов отрута млява, і посідали душу, мов іржа. Промінням ясним, хвилями буйними, прудкими іскрами, летючими зірками, палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас виховать, слова!»* [12, I, с. 196].

Леся Українка засобами поетичної творчості значно розширила семантичний обсяг багатьох концептуальних лексем української мови і зокрема таких, як *мова, слово, думка, дума, пісня* [8, с. 122-159]. Нові

контекстні значення згаданих лексем виразно прочитуються через сполучення їх у тропеїчних структурах: *Він промовля мені слова, страшні й великі, В руках палає меч осяйний, огневий* («Ангел помсти») [12, I, с. 140]; *То не мої слова – то дух лукавий...* («Легенди») [12, I, с. 211]; *Я загину, та довго між вами Гомонітиме пісня моя!* («Місячна легенда») [12, II, с. 40]; *Гетьте, думи, Ви, хмари осінні!* [12, I, с. 56]; *Найкращі думи мої вінцем золотим тобі стали* («Ave Regina!») [12, I, с. 147]; *Якби мої думи німії та піснею стали без слова...* [12, I, 198]; *Ти, моя щира, гартована мова, Я тебе видобуть з піхви готова...* («Невільничі пісні») [12, I, 120]; *Горда, ясна, огнистая мова, Летється промінням річ та велична!* [12, I, с. 59]. Стилістичними соціальних антитез у поезіях Лесі Українки обриваються, як прірва: *Ми паралітики з блискучими очима, Великі духом, силою малі, Орлині крила чужі за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі.*

Досі не вичерпано мовну стилістику жанрів Лесі Українки. Це поезії – гімни, пісні, заспіви, сонети, елегії, мелодії, мотиви, спогади, веснянки, колискові, казки, феєрії, відгуки, імпровізації, легенди, монологи, фантазії, гуморески, нотатки. Мозаїка малої прози: оповідання й нариси, образки й образочки, спогади, легенди й силуети, поетична й прозова, часто поетична в прозі епістолярія Лесі Українки, літературно-публіцистичні статті, огляди, рецензії. Такого букету жанрів не тільки до Лесі, а й після неї важко знайти. З радянських поетів – можливо, наблизився до Лесі Українки Максим Рильський, який високо цінував і ставив Лесю Українку поряд із Шевченком: «...мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, свій колорит...»; «Препишна українська мова Лесі Українки, тонка й своєрідна...» [10, с. 22, 46].

Не всі жанри розроблені Лесею Українкою з однаковою повнотою, але окреслені досить виразно, марковані стилістичними засобами. Усе це жанрове маєво на стилістичному рівні ґрунтовно ще не досліджене.

Мовотворча палітра художниці слова – це ті способи і прийоми організації мовного матеріалу, що й дали таке високохудожнє неповторне явище як поетична творчість Лесі Українки. Тут можна виділити два зрізи і важко сказати, який важливіший. Один – це громадянська і творча особистість Лесі Українки, діапазон якої суперширокий (пригадаємо Франкове «Чи не єдиний мужчина на всю сьогочасну соборну Україну»), така сила пристрасті і заперечення, яку назве Франко: «Огністе оскарження того дикого гніту». Від «Хай згине цар» – та «Я піду за волю проти рабства. Я виступлю за правду проти вас» – і до тремтливо-ніжного, жіночого «Я марила всю ніченьку про тебе, мій паниченку», шаленство любові і чорні струни печалі. А другий – це колосальна освіченість шляхом самоосвіти, обізнаність у сфері громадсько-політичного життя, культури, етнографії, історії. Не просто добре знання чужих мов європейського віршування, а майстерне володіння технікою вірша.

У сенсі того впливу, який справила новаторська мовотворчість Лесі Українки на розвиток української літературної мови не можна оминати

епістолярій Лесі. Діапазон творчої особистості Лесі Українки був, таким повномірно широким і психологічно глибоким, що не вміщався в реальні межі публічної художньої творчості і виливався в епістолярний тип творення, в епістолярне *alter ego* митця. Михайлина Коцюбинська, вважаючи найбільшим скарбом українського епістолярію листи Тараса Шевченка, Лесі Українки, Василя Стефаника і Василя Стуса, назвала листи Лесі Українки «лабораторією, де плекаються нові критично-публіцистичні концепції» [6, с. 42], нуртує думка, гартується дух, зріють точні формулювання, спалахує пристрасть. Епістолярій Лесі – це листи-розмови, листи-рецензії, листи-спогади, листи-діалоги, листи-звіряння, листи-зізнання, листи-мрії. Силове поле творчої особистості Лесі Українки сягало через практичні клопоти щоденного, м'яко кажучи, нелегкого життя і боротьби з хворобою до високості мрій і сподівань, самозаглиблень. У листі до Ольги Кобилянської Леся Українка зізнається: «Мама не раз сміється, що я пишу їй, певне, з високості неба чи зо дна моря...» [12, II, с. 162].

Висновки та перспективи подальшого дослідження художньої творчості Лесі Українки показують, що Леся Українка знала добре класичну (античну і сучасну, західноєвропейську та вітчизняну) поетику і риторику, майстерно освоїла їх на рідному мовному ґрунті. Поетеса володіла всіма стилістичними фігурами і тропами, відомими з класичної поетики, і подала прекрасні зразки їх в українській літературній мові.

Збагачуючи основу розвитку літературної української мови, Леся Українка творила і вдосконалювала нові художньо-поетичні форми мови, шліфувала їх, поповнюючи народною розмовною та фольклорною лексикою, розсувала семантичні межі контекстних значень слів, удосконалювала стилістику жанрових (і особливо нових) форм, які сама ж вперше і вводила у літературну мову. З метою збагачення літературної української мови, вироблення мовних форм і нових моделей висловлювання (мовних жанрів) перекладала українською класичні твори з інших літератур, популяризувала стиль і мовні форми світової класики. Дбаючи про вдосконалення мовотворчості українських письменників, критично оцінювала їх мовний доробок, допомагала порадами. Як інтелектуал і естет, поетеса була уважною до конкретних мовних форм (вдалих і невдалих), пропагувала кращі з них. Особливий інтерес виявляла Леся Українка до наукового і публіцистичного стилів, намагаючись якомога інтенсивніше виробляти їх. Будучи прихильницею органічного для української мови фонетичного правопису, Леся Українка відстоювала кілька правописних правил, що, як показав час, справді закріпились в українській орфографії: слізьми з м'яким знаком, «бо так вимовляється» (лист до Івана Франка від 26 травня 1892 р., [12, X, с. 136]; вживання літери *ї*, позначення роздільної вимови твердих приголосних перед йотованими та ін. [11, с. 215].

Леся Українка писала художні поетичні твори, особливо драматичні поеми, науково-популярні і публіцистичні статті в кількох вимірах

сучасних їй національних і вселюдських проблем, у проекції на перспективу майбутнього українського суспільства, його мови й культури.

Список використаної літератури

1. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевский. – СПб, 1907. – 301 с.
2. Донцов Д. Поетика українського рісорджіменту (Леся Українка) / Д. Донцов // Українське слово. Хрестоматія. Кн. 1. – К. : Рось, 1994. – С. 149–183.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 538 с.
5. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів / Л. Костенко // Леся Українка. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–58.
6. Коцюбинська М. Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Література. Харк. правозахисна група, 2001. – 300 с.
7. Мех Н. Структура лексико-семантичного поля «мова – слово» в українській поетичній мові XIX – початку XX ст. / Н. Мех. – К. : НАН України. Інститут української мови, 2001. – 182 с.
8. Мех Н. Лінгвокультурема логос у науковій, релігійній та художній картинах світу / Н. Мех. – К., 2011. – 410 с.
9. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / М. Наєнко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2008. – 1063 с.
10. Рильський М. Розмова про мову. У братерській співдружності / М. Рильський // Рильський Максим. Ясна зброя. Статті / упор. та прим. канд. філол. наук Г. М. Колесника. – К. : Рад. письменник, 1971. – 284 с.
11. Статєєва В. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. / В. Статєєва. – Ужгород, 1997. – 408 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українки. – К. : Наук. думка, 1975–1979.

Мацько Любов, Сидоренко Олеся. Лінгвостилістический взгляд на языковой мир Леси Украинки. В статье рассматривается роль и значение поэтического творчества Леси Украинки в развитии украинского литературного языка, характеризуются основные лингвостилистемы художественной речи поэтессы.

Поэтическое творчество Леси Украинки стало ярчайшим явлением украинской культуры послешевченковского времени. Рядом с такими поэтами, как Шевченко и Франко Леся Украинка может считаться третьим колоссом украинской поэзии. В русле литературных традиций Шевченко она способствовала утверждению и развитию украинского литературного языка на всём ареале украинского народа.

Позиция Леси Украинки – это её суждение о роли литературного языка в общественной жизни народа, его национальной культуре, о роли поэта – певца, имеющего «огнистое слово» и не покидающего родной край. Лингвостилистема «співець» является доминантой художественного творчества поэтессы.

Леся Украинка значительно расширила тематику и проблематику украинской литературы, приближая её к европейской. Творческое освоение новых тем вело к обновлению традиционных и созданию новых средств образной речи, к возникновению стилистем – идеологем.

Создавая новые художественно-поэтические формы украинского литературного языка, пополняя их народноразговорными и фольклорными элементами, Леся Украинка расширяла семантические грани контекстных значений, совершенствовала

стилистику поетических жанров, способствовала развитию просвещения и культуры украинского народа на родном языке.

Ключевые слова: поэтическое творчество, лингвостилистема, язык, слово, мысль, дума, песня, певец.

Matsko Lyubov, Sydorenko Olesya. The Linguistic view on World Language Lesya Ukrainka's. The article defines the place, role and the importance of Lesya Ukrainka poetry in the development of the Ukrainian literary language. The main artistic lingvo-stylestemes (linguistic units with stylistic meaning) of poet's speech are described in the article as well.

Lesya Ukrainka was a brilliant stylist in several dimensions: as a poet, an essayist, a critic, a playwright. In the linguistic discussions of the late XIX – the early XX centuries, being a spiritual pupil of Mikhail Dragomanov and a contemporary of Ivan Franko and Hrushevsky, she supported and developed the new philosophy of the Ukrainian literary language: to remove taboos and restrictions in the Ukrainian language and to expand the functional field of the Ukrainian language. Moreover, her aim was not only to admire the beauty of the national language, but build the cultural language, create the norms of standard language using the achievements of all major dialects, forming journalistic and scientific styles to develop education and the culture of work of the Ukrainian people in their native language.

Enriching the development of the literary Ukrainian language, Lesya Ukrainka created and improved new poetic forms of speech, polished them, adding popular folklore and colloquial vocabulary to them. She also spread semantic boundaries of contextual meanings of words, and was the first who perfected the style of the genre forms (especially new ones) she introduced to the literary language.

Key words: poetry, lingvo-stylesteme (linguistic units with stylistic meaning), speech, word, idea, thought, song.

Стаття надійшла до редколегії 24.11.2014

ФРАЗЕМІКА В КОНТЕКСТІ ЕПІСТОЛЯРІЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджено фраземіку Лесі Українки в епістолярній спадщині, зокрема відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних факторів, вплив інтелектуального й культурного потенціалу особистості. Визначено поняття «фразеологічної одиниці» та її поширення. Проаналізовано використання фразеологізмів у листах волинської поетеси, визначено різноманітні види їх трансформації в індивідуальному стилі авторки. Фразеологічні одиниці в мовленні Лесі Українки відображають мовну картину світу в національних образах, у яких внутрішня семантика символізується й виражає оцінки почуттів, стану природи, явищ внутрішнього світу, творчої уяви письменниці тощо. Її фраземіка впливає на розвиток мови, становлення норм, формування національних традицій культуромовної особистості. Під час аналізу мови листів визначено індивідуальні риси, з'ясовано естетичні закономірності, притаманні слову в художньому мовленні взагалі.

Ключові слова: мовна особистість, епістолярій, фразеологічна одиниця, діалект, стиль.

Постановка наукової проблеми та її значення. Епістолярій Лесі Українки посідає особливе місце в історії вивчення індивідуального стилю поетеси, орієнтованого на народне мовлення українців, традиції слов'янських та неслов'янських народів. Глибинне знання традицій рідного народу було для Лесі основним і визначальним у формуванні власного стилю. Зокрема, це простежено в неповторній індивідуальній манері листування. Послуговуючись надзвичайно багатим фразеологічним матеріалом, Леся Українка не тільки виявила новаторство, письменницький хист й авторську винахідливість, а й продемонструвала справді необмежені можливості варіювання різнотипним фразеологічним матеріалом, що розкриває перед кожним митцем необмежені можливості для творчої діяльності.

Важливим джерелом пізнання минулого нашого народу є фразеологія, адже кожна історична доба творила свої стійкі словосполучення, кожна видатна подія знаходила своє відображення у фразеосистемі народу. Фраземний склад кожної мови – фрагмент концептуальної картини світу, у якій представлені риси національного менталітету, характер соціального, політичного, історичного розвитку народу. Це – невід'ємна частина художнього стилю мови.

Фразеологізми – специфічні складені одиниці мови, що відображають особливості способу мислення індивідуума й усього народу – носія тієї чи іншої мови, особливості зв'язку змісту та форми у створених народом і характерних саме для нього засобах вираження. Фразеологічні одиниці здебільшого бувають жартівливими, іронічними, лайливими висловами, які

влучно, дотепно характеризують кого-, що-небудь, називаючи не прямо, а завуальовано, оскільки в складі фразеологічних одиниць слова вживаються не в притаманних їм значеннях, а спільно передають одне нове значення [4, с. 31].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблеми функціонування фразеологічних одиниць в авторських текстах розкрито в роботах Л. Г. Авксентьева, М. Ф. Алефіренка, В. М. Білоноженко, В. С. Калашника, В. П. Ковальова, М. П. Коломійця, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка, Т. В. Цимбалюк, В. А. Чабаненка та ін. Однак в українському мовознавстві недостатньо праць, які б спеціально висвітлювали фразеологію мови окремих письменників, і, зокрема, досліджень фраземіки в епістолярній спадщині. До майстрів образного ідіоматичного слова, які особливо часто ним послуговувалися та доречно використовувала текстотвірний потенціал фразеологізмів, правомірно належить Леся Українка.

Фразеологічний матеріал у мові митців зазнає значних змін і в граматично-формальному, і в змістовому плані. Такі зміни фразем та їх пристосування до умов конкретних текстів і листів – один із показників індивідуальної творчої манери Лесі Українки. Давно відомі фразеологізми оновлюються в індивідуальній мовотворчості поетеси.

Творча спадщина Лесі Українки, що увібрала в себе оригінальні й перекладні поетичні та прозові тексти, мовознавчі, літературно-критичні статті, рецензії, етнографічні й фольклорні розвідки, характеризуються постійним використанням діалектних одиниць. Це зумовлено, насамперед, орієнтацією письменниці на народну мову, а також процесом становлення української мови як літературної загалом і, зокрема, мови науки. Мова українського фольклору викликає посилений інтерес сучасних лінгвістів як особлива художньо-естетична цілісність, що виконує культурологічну функцію й характеризується широкими зв'язками з літературними та позалітературними елементами.

Мета і завдання статті. Актуальність статті полягає в тому, що на матеріалі епістолярію Лесі Українки досліджено діалектну фраземіку як стилетворчий і образотворчий фактор тексту. Це дає можливість визначити важливі ознаки індивідуальної манери її письма поетеси. Мета дослідження – вивчення та аналіз фразеологічних одиниць в епістолярній спадщині Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Сприймаючи світ у його звуко-кольорових ознаках, у видозміні й взаємозумовленості, поетеса шукала та знаходила відповідні художні «знаки», збагачуючи тим самим мистецьку палітру, потенційні можливості естетичних ресурсів доби. Фольклор увійшов у життя Лесі Українки, передусім, завдяки безпосереднім контактам із його носіями. На високому професійному рівні письменниця збирала й записувала фольклорні твори. Літературна спадщина поетеси відзначається багатством лексичних, граматичних і стилістичних засобів. Для вдосконалення свого стилю Леся Українка вдавалася до найціннішого

джерела – народної мови. У пошуках досконалості письменниця використовувала діалектизми, фразеологізми Західного Полісся зокрема й Волині загалом, які до неї в літературній мові були майже невживані. Опанування діалектної мови не лише забезпечує комфортне існування людини в суспільстві, а й дає змогу виробити систему загальнонародних, національно зумовлених уявлень, пізнати національний характер, зрештою – визначає мовний тип особистості.

Основним діалектним джерелом для Лесі Українки були відомі й близькі їй волинські говірки, точніше ковельські, із своєрідною лексикою, фразеологією, синтаксисом, так би мовити, мішаним стилем, характерним для перехідної смуги поліського, або північного, діалекту. Своєрідність цього стилю письменниця добре уявляла; називала його «нашим», «волинським», «народним» [1].

Серед засобів створення яскравих, глибоко народних реалістичних образів в епістолярії Лесі Українки чільне місце належить фразеологізмам. Кожна фразема має своє особливе значення. Її семіологічна цінність – багатопланова: вона узагальнює результати пізнавальної діяльності людей, виражає якесь поняття, дає назву пізаному предметові чи явищу й виражає ставлення мовця до неї [8, с. 24]. Серед цих одиниць можна виокремити такі типи: традиційні, розмовні; розмовні фраземи зі значенням перебільшення предметності, якості, ознаки, зусиль дії, процесу тощо; фольклорні фразеологічні одиниці, узяті з народних пісень, повір'їв, переказів, примовок, вітань; синонімічні фразеологічні одиниці; лексичні та фонетичні варіанти фразеологічних одиниць; емоційно забарвлені фразеологічні одиниці; архаїзми; оригінальні висловлювання Лесі Українки, що стали крилатими висловами, афоризмами.

У творчому доробку письменниці важливе місце посідає приватне й ділове листування. Мова, як відомо, цілком відображає мовця, його вихованість, манеру поведінки, характер взаємин, освіту, культуру та навіть настроїв. За допомогою влучних висловів можливо висловити ставлення (негативне чи позитивне) до дій і вчинків, які містять яскраві образні характеристики людської вдачі. Визначальною в цих оцінках виступає народна мораль, що має підґрунтям християнські заповіді, споконвічні національні традиції. Леся Українка використовувала фраземи біблійного походження, які, до речі, часто вживають і тепер: *гласом вопіючого в пустині* [8, с. 172]; *роль євангельської Марфи* [8, с. 321]; *Бог не видасть* [8, с. 352]; *царство небесне* [8, с. 150].

Про особисте життя, особливо хворобу, яка завжди нагадувала про себе, Леся Українка писала: *така вже доля* [8, с. 409]; *під ножем пропаду* [8, с. 403]; *бывает хуже* [8, с. 348].

«Поеднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності» – це і є мовна особистість, «яка свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального

середовища, традицій виховання в національній культурі [2, с. 74]. У висловах досить виразно виявляються риси національного менталітету, психічний стан поетеси. Багатими емоційно й цікавими асоціативно є фраземи, які відображають психофізичні процеси та морально-етичні категорії в житті Лесі Українки і її оточення: *повна голова* [8, с. 148]; *щось не до шмиги виходить* [8, с. 151]; *дерев'яною пилюю пиляють* [8, с. 184]; *заморочує вкінець мою голову* [8, с. 152]; *виставляти на позорище* [8, с. 166]; *на один сантиметр розумніша* [8, с. 250]; *далебі мислі висохли* [8, с. 251]; *голова-то в мене єсть, та коли б ще розум до неї!* [8, с. 314]; *важкий хрест задавить мене* [8, с. 404]. У цих фраземах якнайповніше простежено українську ментальність: особливості міжособистісних стосунків, соціальну характеристику людини, ставлення до справжніх та фальшивих духовних цінностей.

Епістолярна спадщина стає доречним доповненням, допомагає створити цілісний портрет художника слова. Більшість фразеологізмів передають внутрішній стан Лесі Українки: *куди вітер віє, туди я хилюся* [8, с. 153]; *на серці негода* [8, с. 154]; *душу гнітить* [8, с. 173]; *аж мене чорти брали* [8, с. 186]; *і циганські діти не милі* [8, с. 153]; *об стіну головою бийся* [8, с. 255] тощо. Природно, що деякі фразеологізми групуються навколо слів *душа* й *серце* як виразників психічного стану авторки, її настроїв, переживань та почуттів.

Фразеологія багата в плані виражальних можливостей і при її застосуванні в епістолярному стилі – це психологія українського народу, суспільно значиме для нього й шкідливе; тут сконденсовано моральні норми спілкування в колективі. У складі фразем на позначення соціального стану досліджуваного періоду Леся Українка використовувала такі вислови, як: *одна правда і для мужика, і для пана* [8, с. 220]; *усе пани, усе пани, а хто ж буде свині пасти?* [8, с. 234]; *попався, жучку, в панську ручку* [8, с. 352].

Складовим елементом фразеологізмів виступають різноманітні мовні знаки, серед яких особливе значення мають одиниці із зоонімами та ентомонімами, що складають значну групу: *вуха прищулила, як той заєць* [8, с. 161]; *розійшлася, як заячий жир* [8, с. 186]; *по горобцях з гармат стріляє* [8, с. 218]; *розпоротих зайців* [8, с. 349]; *правом кожної людини бути свинєю* [8, с. 407]; *злиденною мухою здаєшся* [8, с. 203]. Природні реалії, найменування яких виступають компонентами фразем, – носії символіки. Зоофразеологія містить значний корпус одиниць, в основу яких покладено відомі назви тварин, що мають як подібну, так і різну символіку, слугують засобом образної характеристики людини.

Фразеологічні одиниці, на нашу думку, Леся Українка використовувала з конкретною метою, зокрема для образного представлення денотата, експресивно-емоційної інтенсифікації фраземного значення, для створення яскравих, глибоко народних реалістичних образів тощо. Фраземи, які відображають негативні риси поведінки людини, здебільшого вказують на фізичний стан у переносному значенні: *на людину собак вішають* [8, с. 153]; *мишам на поталу* [8, с. 167]; *своїми руками жар загребли* [8, с. 219]; *на тому*

жару присмажити [8, с. 219]; *закопує голодних людей живцем в землю* [8, с. 219]; *загнав у баранячу кошару* [8, с. 219]; *підкласти велику свиню* [8, с. 399]; *як втопить, то вже втопить* [8, с. 388].

Формування особистості відбувається на ґрунті національного менталітету, що є продуктом тривалого історичного розвитку, засвоєння досвіду попередніх поколінь. Національно-культурна мотивація мовленнєвої поведінки визначається національною належністю мовної особистості, комплексом властивостей, які виділяють її як глибоко національний феномен. Леся Українка завжди плідно працювала, що простежено у процесі аналізу її листів. Велика група фразеологізмів етимологічно пов'язана з творчою діяльністю, професійною майстерністю. Боротьба й праця – ці дві провідні зорі супроводжували поетесу в житті: *візьму в тямок* [8, с. 159]; *вив'язалась із свого завдання* [8, с. 161]; *довести до пуття* [8, с. 231]; *думки в голові розтають, зовсім як ота свічка* [8, с. 250]; *хотілось би для слави козацької* [8, с. 391]; *важкий хрест задавить мене* [8, с. 404]. Про вільний від роботи час Леся говорить: *валяння без всякого діла* [8, с. 411]; *швендяння без жадної мети* [8, с. 411].

Генетичним ґрунтом національних фразеологічних одиниць вважається етнокультура українців. Етнокультурна семантика мовних одиниць – це їх зміст, який, не маючи чіткого системного та реляційного характеру, стосується особливостей життя, історії, географії, деталей побуту, звичаєвого права, народного календаря, ремесел, професій, обрядів тощо. Усі компоненти соціального життя є результатом тривалого розвитку суспільства, мовна діяльність людей відбиває суспільний досвід у семантиці фразеологічних одиниць [4, с. 35].

Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів – їх образність, картинність, внутрішня форма – роблять мовлення невимушеним, містким, дотепно-влучним: *вуха прищулила, як той заєць* [8, с. 161]; *розійшлася, як заячий жир* [8, с. 186]; *не кидаю грошей як попало* [8, с. 204]; *шуміло, як у тому вулику* [8, с. 217]; *чекаю, як земля небесної роси* [8, с. 235]; *думки в голові розтають, зовсім як ота свічка* [8, с. 250]; *уморена, як та собака* [8, с. 315]; *самі – як пальці* [8, с. 318]; *самі – як вуха* [8, с. 318]; *як пущ у стрісі* [8, с. 319]; *як рак свисне* [8, с. 342]. У більшості фразем уживано заперечні частки: *ні риба ні м'ясо* [8, с. 159]; *ні місця ні часу* [8, с. 161]; *ні вітру ні хвилі* [8, с. 315]; *ни полслова* [8, с. 323]; *ні слуху ні вісті* [8, с. 326]; *не всі дома* [8, с. 342]; *ні дна ні покришки* [8, с. 355]. Так за допомогою фраземіки відбито найтонші нюанси почуттів. Епістолярна творчість сприймається як джерело розкриття духовного світу авторки.

Серед досить поширеної групи фразеологічних одиниць варто виокремити сполуки, які характеризують людину, а саме: позначають таку якість, як мовлення, зокрема надаючи йому жорстокої й несправедливої критики: *вріжуть їм язика врешті* [8, с. 218]. Осіб, котрим властиві також інші риси характеру, наприклад, хвальба, висміюють, використовуючи такі паремії, як: *у кумушки с похвал вскружилась голова* [8, с. 388]. У фраземах

відображено особливе ставлення до морально-етичних, естетичних явищ суспільного життя.

Фразеологічне втілення субконцепту «розумна людина» також виявлено в листуванні Лесі Українки, яке ґрунтується переважно на уявленні про людину похилого віку, людину розумової праці, високого професійного рангу як уособлення розуму та мудрості: *скільки її не товчи, то нічого нового не вийде* [8, с. 146]; *не дуже-то мудра вдалася* [8, с. 152]; *мудрий лях по шкоді* [8, с. 154]; *находясь в здоровом уме и твердой памяти* [8, с. 218]; *якби я мала дванадцять сестер, усі би виховала на професорів* [8, с. 262]. Наявні також (хоч і небагато) фразеологічні одиниці на позначення нерозумних осіб: *не дуже-то мудра вдалася* [8, с. 152]; *голова-то в мене єсть, та коли б ще розум до неї!* [8, с. 314]; *не всі дома* [8, с. 342].

Епістолярна спадщина Лесі Українки насичена одиницями, експресивність яких зумовлює своєрідність і неповторність стилю поетеси. Емоційні мовні одиниці також містять компонент оцінки, виражають позитивні чи негативні почуття, характеризують психічний стан мовця, передбачаючи існування додаткового стилістичного колориту. Чи не найбільше використано фразеологізмів для позначення відносин між людьми: *з'їли хлопця, схрупали з душею* [8, с. 218]; *гублю нитку – хто за попів, хто проти попів, хто помимо попів* [8, с. 147]; *собак вішають* [8, с. 147]; *на людей досі туман напускає* [8, с. 150]; *чиє би целятки мичалі, а чиє б і мовчалі* [8, с. 163]; *своїми руками жар загребли* [8, с. 219]; *на тому жару присмажити* [8, с. 219]; *закопує голодних людей живцем в землю* [8, с. 219]; *загнав у баранячу кошару* [8, с. 219]; *вдармо лихом об землю, хай вороги плачуть* [8, с. 267]; *підкласти велику свиню* [8, с. 399]; *прийшла і на тура бура* [8, с. 400]. Зображувально-виразова вагомість і краса наведених фразеологізмів пояснюються тим, що вони взяті з народної скарбниці.

Епістолярій Лесі Українки насичений також прислів'ями та приказками: *крапля камінь точить* [8, с. 160]; *куди кобила, туди й лоша* [8, с. 230]; *рада душа в рай, та гріхи не пускають* [8, с. 255]; *дві господині біля однієї печі* [8, с. 265]; *насильно мил не будешь* [8, с. 333]; *вилами на воді писано* [8, с. 333]; *не кажи «гоц», поки не перескочиш* [8, с. 347]; *ні dna, ні покришки* [8, с. 355]. Варто зазначити, що місцева говірка слугує основним джерелом збагачення стилю Лесі Українки. Вона використала діалектні запозичення, показавши, з одного боку, невичерпні багатства народної мови, а з іншого – піднісши на вищий щабель українську літературну мову. Це джерело було західнополіським, тобто обмеженим територіально, і при невмілому користуванні могло знецінювати художні твори. Однак у поетеси спостерігаємо тонке чуття мови, яке підказувало їй, що саме слід застосувати, для яких художньо-стилістичних потреб можна використовувати.

Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-

культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Значення фразеологізмів зрозуміле тільки тим, хто володіє мовою, а їх уживання свідчить не тільки про знання мови, а й про вміння висловити рідною мовою свою думку. Мова зберігає й передає з покоління в покоління лише ті фразеологізми, які прямо або опосередковано співвідносяться з еталонами, стереотипами та міфологемами національної культури – і матеріальної, і духовної: виступаючи в ролі експонентів культурних знаків, фраземи не лише зберігають пам'ять про образну мотивованість значення, а й водночас про мотиви вибору образу, відтворюють його із покоління в покоління, «навіють» відтворене в їх культурних конотаціях світорозуміння носія мови. Тому без досліджень культурологічного компонента фразеологічного складу мови неможливе повне уявлення про культурно-національний менталітет – про «дух народу».

Аналіз мови епістолярію Лесі Українки дає підставу зробити висновок, що письменниця не колекціонувала фразеологізми – вона вміло трансформувала ареальні фразеологічні одиниці задля збагачення української літературної мови. Це надавало її листам більшої колоритності, глибшої експресивності. Основним для Лесі Українки був не точний запис діалектизмів, фразеологічних одиниць, а їх стилістичне навантаження.

Список використаної літератури

1. Дмитренко Н. Волинізми у творчості Лесі Українки [Електронний ресурс] / Н. Дмитренко. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/18956-volinizmi-u-tvorchosti-lesi-ukra%D1%97nki.html> (17.01.2015).
2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Кононенко В. І. Етнолінгвістика: національно-культурні цінності: [навч.-метод. рек.] / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1997. – 52 с.
4. Неровня Н. До проблеми семантики фразеологічних одиниць / Н. Неровня // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – № 6. – С. 58–62.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
6. Тимошенко П. Мовно-стилістичні (лексичні) засоби Лесі Українки / П. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1983. – № 4. – С. 40.
7. Ужченко В. Д. Внутрішня форма фразеологізму в зв'язку із внутрішньою формою слова / В. Д. Ужченко // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 23–29.
8. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10 : Листи (1876–1897). – 544 с.

Мацюк Зоряна, Фенко Марія. Фраземика в контексте епістолярія Лесі Українки. В статті досліджено фраземику Лесі Українки в епістолярії, в частности отражение в языке мировоззренчески-общественных, национально-культурных факторов, влияние интеллектуального и культурного потенциала личности. Определяется понятие «фразеологической единицы» и ее распространение.

Анализируется использование фразеологизмов в письмах волынской поэтессы, определены виды их трансформации в индивидуальном стиле автора. Фразеологические единицы в речи писательницы отражают языковую картину мира в национальных образах, в которых внутренняя семантика символизируется и выражает оценки чувств, состояния природы, явлений внутреннего мира, творческого воображения писательницы и т. п. Фраземика Леси Украинки влияет на развитие речи, становление норм, формирования национальных традиций культуроязыковой личности.

Ключевые слова: языковая личность, эпистолярный, фразеологическая единица, диалект, стиль.

Matsiuk Zoryana, Fenko Mariya. Phraseological Units in the Epistolary Writings of Lesya Ukrainka. This article deals with the investigation of phraseological units which appear in Lesya Ukrainka's private and public correspondence. Extensive attention is devoted to the way in which ideological, social, national and cultural factors are reflected in the language found in these sources, and the manner in which it manifests the potent influence which Lesya Ukrainka exerted intellectually and culturally. In this paper, consideration has been given to the very concept of the «phraseological unit», as well as to the distribution of these units. The usage of phraseological units in the letters of the poetess has been analyzed. Different types of phraseological unit transformations in Lesya Ukrainka's language style have been identified. Phraseological units as she utilizes them reflect a language-related world view in national images, of which the internal semantics symbolizes and expresses the evaluation of feelings, the state of nature, the phenomena of the inner world, and the writer's creative imagination. Her usage of phraseological units had an influence on the development of the language, on the establishment of norms, and on the formation of national traditions involving the culture and language of individuals. During the process of analysing the language of Lesya Ukrainka's letters, specific features have been identified, and esthetic patterns have been singled out which in a general sense are characteristic features of words as they occur in artistic language.

Key words: language personality, epistolary, phraseological unit, dialect, style.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2014

ПОЕТИЧНІ ТЕКСТИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ДЖЕРЕЛО СЛОВНИКА «ОДВІЧНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

У статті подано фрагменти лексику «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)», зокрема поетичні тексти Лесі Українки. Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, одвічних слів в історичному та семантико-стилістичному аспектах. Це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів). У статті подано фрагмент першого розділу словника – розділ «Логосвіт», який містить відомості про поняття, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у поетичних контекстах Лесі Українки. Семантика одвічних слів, що вміщені у другому розділі «Мікросвіт», пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (баба, дід, батько, мати, дочка, син), видом діяльності (вчитель, сіяч, чумак), тощо. У статті подано фрагмент третього розділу «Макросвіт», у якому фіксуються художні контексти поетеси, пов'язані з природою (вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях та ін.) та суспільством (наука, освіта, музика).

Ключові слова: одвічні слова, концепти, поетичні тексти, ідеографічний словник, літературна мова, історія української літературної мови.

Постановка наукової проблеми та її значення. Загальне прискорення темпів життя, глобалізаційні виклики, формування суспільства знань – все це сьогодні, як ніколи, вимагає повернення до національних джерел. Інформаційне суспільство не може обійтися без того культурного фонду, який формувався століттями, багатьма поколіннями митців, науковців, інтелектуалів, видатних творчих особистостей.

Художню спадщину Лесі Українки відносимо до золотої скарбниці нашої культури і можемо погодитися з твердженням багатьох науковців про те, що значення її мовотворчості, мовомислення важко переоцінити для дослідницьких робіт не лише в царині мовознавства. Доробок Лесі Українки посідає помітне місце в історії літературної мови та є непересічним культурним продуктом своєї епохи. Стати письменницею європейського рівня, сягнути таких мистецьких вершин їй допомогли природна спостережливість та глибокий потяг до знань. Крім того, Лесин талант розвивався під впливом казкової волинської природи, рідного слова, пісні, любов до яких була прищеплена їй ще в дитинстві.

Історія літературної мови найтісніше пов'язана з національною культурою. Набуті знання про мову в позалінгвістичних галузях

впливають на дослідження власне лінгвальних явищ; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці й культурі.

Спираючись на теорію О. О. Потебні про єдність законів духовної діяльності і творчий характер мови, яка чинить зворотний вплив на думку, піднімаючи її на вищий щабель еволюції, логічно перекинути міст до сучасного розуміння природи мови та факторів, що зумовлюють формування національних мовних картин світу.

Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних фактів, які виявляють національно-культурну специфіку комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, *одвічні слова*, які акумулюють ментальність народу, відбивають специфіку колективної свідомості.

Словник «*Одвічні слова* української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)» належить до ідеографічних словників, побудованих за принципом «від ідеї до слова». Як відомо, серед цієї групи лексиконів немає двох подібних, тобто таких, внутрішня будова яких була б однаковою.

Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, *одвічних слів* в історичному та семантико-стилістичному аспектах – це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, вивчення смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів).

Актуальність нашого дослідження зумовлена науково-освітніми потребами утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Розширення джерельної бази дослідження і використання методу моделювання базових концептів української культури в текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця XVIII–початку XXI ст. дасть змогу обґрунтувати поняття міжкультурної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови. Створення спеціальних словників для пошуку слів за змістом, слів-понять є соціальним запитом, потребою всіх, хто причетний до української літератури, історії, культури.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Зроблено немало в царині української лексикографії, яка має славетну історію (від Лаврентія Зизанія та Памви Беринди), традиції та перспективи. Проте ми ще не маємо таких словників, як «Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования» Ю. С. Степанова (предметом якого є концепти «русской культуры» як частини загальноєвропейської), «Словарь индоевропейский социальных терминов» Эмиля Бенвеніста та інших словників, які належать до типу «ідеографічних», або «аналітичних», «синтетичних», лексикографічних джерел, що відігравали б вельми важливу роль у духовній культурі нашого народу.

Мета і завдання статті. Метою і завданням словника «Одвічні слова української культури» було представити наукові, релігійні та художні тексти літературної мови кінця XVIII–початку XXI ст. як фрагменти культури різних часових зрізів із залученням фрагментів міждисциплінарного знання; обґрунтувати реєстр *одвічних слів*, лексичних одиниць, особливо важливих для українського мовного простору, базових концептів української культури, показати їх слововживання в діахронії та синхронії, відповідно до історичної змінності й сучасного стану мовної свідомості та відобразити характер спостережених у текстах процесів, тенденцій у лексикографічній праці.

Джерельна база лексикону: наукові праці (Г. С. Сковороди, О. О. Потебні, М. С. Грушевського, В. І. Вернадського, філософські, наукознавчі, літературознавчі та історичні тексти другої половини XX – початку XXI ст.); релігійні (тексти Біблії, богословські енциклопедичні джерела, проповіді) та художні тексти (Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, М. Т. Рильського, М. П. Стельмаха, Ліни Костенко та ін.), українські лексикографічні праці XVIII – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Словник «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)» містить особливо важливі, найпоширеніші лексичні одиниці, наскрізні концепти української культури.

У ньому використано змішане впорядкування: і за значенням і за алфавітом. Словник має три основні розділи «Логосвіт», «Мікросвіт» та «Макросвіт», в межах яких розміщені словникові статті за алфавітом. У свою чергу розділ «Макросвіт» поділено на підрозділи «Природа» та «Суспільство».

Коли йдеться про літературну мову того або іншого періоду, то обов'язково робиться акцент на словниках як на фундаменті знайомства з мовою. Умовно ми поділили кожен словникову статтю на відомості, що містяться у загальномовних лексикографічних джерелах XIX–XX ст. про визначення кожної лексичної одиниці (*одвічного слова*) та її слововживання у хронологічному порядку від текстів кінця XVIII до сучасних зразків літературної мови початку XXI ст.

Працюючи над словником «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII–початку XXI ст.)» ми не могли оминати увагою мовосвіт Лесі Українки – талановитої та мужньої особистості нашої культури.

Функціонування *одвічних слів* простежуємо в її художніх текстах. Так, перший розділ словника «Одвічні слова української культури» – розділ «Логосвіт» містить відомості про вживання одвічних слів у поезії Лесі Українки. Це поняття, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у літературній мові на різних часових зрізах від кінця XVIII до початку XXI ст. Пропонуємо фрагмент розділу «Логосвіт», у якому фіксується Лесине слово (твори у 12 томах) [1; 2], пор.:

БОГ

Боже! куди се я плину
сим біловійним туманом?
Може, я лину на безвість
в вогкі летючі сніги?
Може, то тільки легенда
край той, осяяний сонцем,
край той, куди я збиралась
болі свої віднести?
(«У тумані»).

ВІРА

Вірю я в правду свого ідеалу,
і коли б я тую **віру** зламала,
віра б зламалась у власне життя,
в вічність розвитку і в світу буття,
власним очам я б не вірила й слуху,
я б не впевнялась ні тілу, ні духу.
Се ж бо для віри найвищя міра!
Думка питає: «І **віра** та щира?»
(«Ось уночі пробудились думки»).

ВОЛЯ

Та хоч би й крила мені солов'їні,
І **воля** своя, –
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!
(«Співець»).

ДУМКА

І любо так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
(«Як я люблю оці години праці»).

Мрія полине із **думкою** вкупці
Геть у далекі світа, –
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!
(«Тішся, дитино, поки ще маленька...»).

ДУМА

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть **думи** сумні!
(«Contra spem spero!»).

ДУША

Моя **душа** ніколи не забуде
того дарунку, що весна дала;

весни такої не було й не буде,
як та була, що за вікном цвіла.
(«Давня весна»).

Коли дивлюсь глибоко в любі очі,
в **душі** цвітуть якісь квітки урочі,
в **душі** квітки і зорі золотії,
а на устах слова, але не тії,
усе не ті, що мріються мені,
коли вночі лежу я у півсні.
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

ЛЮБОВ

Усе знесла й перемогла
його **любові** сила.
Того великого вогню
і смерть не погасила.
(«На роковини»).

ПІСНЯ

Якби мені достати струн живих,
якби той хист мені, щоб грати на них,
потужну **пісню** я б на струнах грала,
нехай би скарби всі вона зібрала,
ті скарби, що лежать в душі на дні,
ті скарби, що й для мене таємні,
та мріється, що так вони коштовні,
як ті слова, що вголос невимовні.
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

СЛОВО

Либонь, тих **слів** немає в жодній мові,
та цілий світ живе у кожному **слові**,
і плачу я й сміюсь, тремчу і млію,
та вголос **слів** тих вимовить не вмію...
(«Коли дивлюсь глибоко в любі очі...»).

Лексеми, вміщені у розділі «Логосвіт», мають свою специфіку – їх семантика так або інакше пов'язана з духовною площиною буття.

Семантика *одвічних* слів, що вміщені у другому розділі «Мікросвіт» пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (*баба, дід, батько, мати, дочка, син*), видом діяльності (*вчитель, сіяч, чумак*), тощо, пор.:

МАТИ

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, –
Чуєш, цвірінькають так,

Мов їм про зиму байдуже!
Бач – розспівалися як !»
(«Мамо, іде вже зима...»).

СИН

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».
(«Мамо, іде вже зима...») та ін.

Фрагмент третього розділу *«Макросвіт»*, у якому фіксуються поетичні контексти Лесі Українки, пов'язані з природою (*вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях* та ін.) та суспільством (*наука, освіта, музика*), пор.:

ПОЛЕ

І завітне наше **поле**,
І зазеленіє, –
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.
(«Літо краснее минуло...»).

СЕЛО

Онде балочка весела,
В ній хороші, красні **села**,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло **сел** стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.
(«Красо України, Подолля!»).

СОНЦЕ

І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло **сонце**, засвітило
І хатинку звеселило.
(«На зеленому горбочку...»)
Сонечко встало, прокинулось ясне,
Грає вогнем, променіє,
І по степу розлива своє світлонько красне, –
Степ від його червоніє.
(«Сонечко встало, прокинулось ясне...»).

СТЕП

Світлом рожевим там **степ** паленіє,
Промінь де ллється іскристий,
Тільки туман на заході суворо синіє,
Там заляга він, росистий.
(«Сонечко встало, прокинулось ясне...»).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Наведені вище лексеми є наскрізними культурними концептами, що увійшли до словника «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII–початку XXI ст.)». Користуючись скарбами поетичної спадщини Лесі Українки, ми подаємо приклади функціонування названих концептів у текстах, збагачуючи та вияскравлюючи тим самим словниковий матеріал. Адже, як зауважує О. О. Потебня: «Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості попередні сприйняття (це можливо і без слів), а в тому, як саме воно примушує людину користуватися скарбами свого минулого».

У контексті історії української літературної мови зануритися у мовомислення Лесі – це поринути у високохудожнє звучання національної ідеї, гарячої любові до рідного краю, яка полягала в обороні прав народу до незалежного національного і державного життя. Цінним для нас було подати об'єктивну та показову лінгвістичну інформацію того часового зрізу культури, в якому жила і творила видатна особистість.

Мовотворчість Лесі Українки сприймається як «унікальний феномен» європейської культури і, водночас, залишається нетлінним культурним скарбом українського народу.

Список використаної літератури

1. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся.– К. : Наук. думка, 1975. – Т. I. – 448 с.
2. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся.– К. : Наук. думка, 1975. – Т. II. – 368 с.

Мех Наталия. Поэтические тексты Леси Украинки как источник словаря «Извечные слова украинской культуры». В статье представлены фрагменты словаря «Извечные слова украинской культуры», в частности поэтические тексты Леси Украинки. Словарь посвящен лексикографической обработке базовых культурных концептов, извечных слов в историческом и семантико-стилистическом аспектах. Это сочетание и пересечения трех плоскостей: стилистической (тексты различной жанрово-стилистической природы), семантической (изучение механизмов смысловой трансформации лексических единиц, изучение смысловых нюансов слова в различных контекстах) и исторической (тексты разных временных срезов). В статье представлен фрагмент первого раздела словаря – раздела «Логомир» содержащего сведения о понятиях, связанных с духовной сферой, с верой и нравственностью человека. Названный раздел словаря охватывает сквозные понятие религиозной картины мира, абстрактные понятия, которые функционируют в поэтических контекстах Леси Украинки. Семантика извечных слов, помещенных во втором разделе «Микромир», связана с человеком, его родственными связями (бабушка, дедушка, отец, мать, дочь, сын), видом деятельности (учитель, сеятель, чумак), и тому подобное. В статье дан фрагмент третьего раздела «Макромир», в котором фиксируются художественные контексты поэты, связанные с природой (вода, огонь, поле, солнце, степь, путь и др.) и обществом (наука, образование, музыка).

Ключовые слова: извечные слова, концепты, поэтические тексты, идеографический словарь, литературный язык, история украинского литературного языка.

Mekh Nataliya. Lesya Ukrayinka Poetic Texts as a Source of Vocabulary «Eternal Words Ukrainian Culture». The article presents the dictionary «Eternal words Ukrainian culture», particularly poetic texts Lesya Ukrayinka. The dictionary is dedicated lexicographical processing of basic cultural concepts, eternal words in the historical and semantic stylistic aspects. This combination and cross three planes: stylistic (texts of different genre and stylistic nature), semantic (study of mechanisms of semantic transformation of lexical items, learning semantic nuances of words in different contexts) and historical (texts of different time slices). In stattы given fragment of the first chapter dictionary - Section «Lohosvit» which contains information about concepts related to the spiritual sphere, with faith and morality of man. Named Transverse section dictionary covers the concept of a religious worldview, abstract concepts, operating in contexts Lesya Ukrayinka poetry. The semantics of the eternal words contained in the second chapter «microcosm» associated with a person of family ties (grandmother, grandfather, father, mother, daughter, son), activity (teacher, sower, chumak), and so on. The article contains a fragment of the third chapter of «Macrocosm», which recorded contexts poet associated with nature (water, fire, field, sun, desert, path, etc.) And society (science, education, music).

Key words: eternal words, concepts, poetic lyrics, idiohrafichnyy vocabulary, literary language, the history of Ukrainian language.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2014

УДК 811.161.2'367.4+821.161.2.08 Леся Українка

Лариса Павленко

СИНТАКСИЧНО НЕРОЗКЛАДНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК ФРАГМЕНТ НОМІНАТИВНОЇ ДЕРИВАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВОЇ, ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ Й ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

У статті здійснена спроба аналізу специфіки функціонування у творах Лесі Українки важливого елемента номінативної системи української мови – синтаксично нерозкладних (лексичних) словосполучень.

Лексичні, або синтаксично нерозкладні, словосполучення посідають помітне місце в галузі номінативної деривації української мови. Їх семантична й структурна специфіка слугує увиразненню авторського мовлення Лесі Українки, відбиває загальні тенденції розвитку нової української літературної мови. У роботі вказано на найбільш поширені за семантичними характеристиками лексичні словосполучення, що можуть позначати часові поняття, дефініції з різних галузей науки, культури, суспільного життя, виробництва, функціонувати як назви географічних об'єктів, політичних угруповань різного статусу, осіб, предметів чи усталені вирази з біблійних, літературних, фольклорних, міфологічних та інших мовностильових сфер.

Зауважено, що продуктивні моделі лексичних словосполучень, які становлять собою поєднання двох або трьох іменників, прикметників з іменниками.

Ключові слова: номінативна система, деривація, синтаксично нерозкладні словосполучення, лексичні словосполучення.

Постановка наукової проблеми та її значення. У колі номінативних одиниць сучасної української літературної мови помітне місце посідають лексичні, або синтаксично нерозкладні, словосполучення. Лексичні словосполучення (далі – ЛС) існують у мові в готовому вигляді і завжди називають одне і те саме поняття (*Генеральний прокурор, ланцюгова реакція*). У реченні лексичні словосполучення виконують роль одного члена речення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Загалом визнаючи існування такого специфічного мовного феномена, як лексичні словосполучення, що займають проміжну позицію між вільними синтаксичними одиницями і фразеологічними словосполученнями, лінгвісти не були аж надто щедрими на увагу до них. І хоча в багатьох наукових працях ці мовні структури використовуються як ілюстративний матеріал, докладний опис їхньої лінгвістичної (структурної, семантичної, номінативної) природи практично відсутній. Фрагментарний опис, радше, як фіксацію явища, знаходимо в окремих працях із синтаксису чи лексикології, точніше з фразеології. Так, у відомій монографії Г. М. Удовиченка «Словосполучення в українській мові» констатовано наявність групи словосполучень, які автор називає сталими, синтаксично обмеженими чи спеціалізованими і подає опис

їхньої загальної семантики як складних назв певних екстралінгвальних об'єктів [6, с. 92]. У праці М. М. Прокоповича, присвяченій словосполученням сучасної російської мови, попри досить глибокий аналіз цих синтаксичних одиниць, принагідно окреслено лише наявність граматико-синонімічних еквівалентів лексичних словосполучень без їх бодай часткового опису [4, с. 72]. Д. М. Шмельов у посібнику «Современный русский язык: Лексика» поряд з прикладами складених найменувань, а може, і в контексті цих назв подає парадигматично зв'язані словосполучення типу *двоюрідний брат*, які саме в такій формі і навіть позбавлені семантичної нечленованості займають певну нішу відповідної лексичної «матриці»: *мати – батько – дочка – син – брат – сестра; дядько – тітка – племінник – племінниця – двоюрідний брат – двоюрідна сестра* [9, с. 311–312]. В «Русской грамматике-80» читаємо: «В умовах мовної і позамовної ситуації словосполучення може функціонувати і поза повідомленням як самостійна й завершена одиниця найменування (номінативна) в назвах, підписах. Це зближує словосполучення зі словом» [5, с. 6].

Певні теоретичні коментарі, які стосуються вказаних словосполучень, чи не найбільшою мірою репрезентовані в монографії В. П. Даниленко «Русская терминология» [1, с. 105–106]. Авторка цієї праці розглядає утворення лексичних словосполучень як один із способів деривації спеціальної лексики, тобто продовжує існуючу в сучасній лінгвістиці традицію інтерпретації ЛС як термінологічних одиниць, що, власне, і відбилося в їхній дефініції – «термінологічні словосполучення». Нам все ж видаються об'єктивнішими в стосунку до них назви «синтаксично нерозкладні словосполучення» чи «лексичні словосполучення», які й використовуємо в нашому дослідженні. Аргументом на користь такого твердження можуть слугувати численні фіксації двочленних чи й тричленних номенів у пам'ятках староукраїнської мови, де вони виступають у ширшій, ніж тільки як одиниці терміносистеми, функції. Наведемо деякі приклади: *брату чадо, конь дикий, сушеное вино, рябина ночь, гривна подольская, гривна руская, генеральный писар, наказный гетьман* [2]. Звичайно, вживання ЛС в українській мовній традиції мало свої особливості. Зокрема, ЛС не були характерними для розмовного стилю, не мали вони активного функціонального простору і в художній мовній стихії. Вони представлені передусім у пам'ятках, що відбивають риси книжної мови. Найчастіше це, справді, науковий чи науково-популярний стиль, але чимало їх використовувалось у діловому стилі, в епістолярії, у термінології конфесійної сфери.

Мета і завдання статті. Мета нашої праці – з'ясування структурно-функціональних особливостей синтаксично нерозкладних словосполучень у творчості Лесі Українки. **Завдання** роботи – виявлення корпусу лексичних словосполучень як фрагмента номінативної системи творів великої поетеси, систематизація цих одиниць відповідно до їх граматичних характеристик, виявлення функціональної специфіки вказаних назв, перспектив їх використання в літературній мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Статус аналізованих мовних одиниць не завжди з об'єктивних причин можна чітко окреслити, оскільки критерії їх ідентифікації на тлі інших чи то лексичних, чи то синтаксичних структур не є виразними, нерідко вони нестабільні, і подекуди ЛС лінгвісти визначають у контексті мовного матеріалу на інтуїтивному рівні. Нам видається, що в стосунку механізмів творення цих одиниць слід послуговуватися не так дефініціями словотворення (як це робить, приміром, В. П. Даниленко, називаючи термінологічні словосполучення продуктом синтаксичного словотворення), а розглядати їх у контексті номінативної деривації. Вочевидь, існуюча невідповідність між сутністю ЛС і їхнім інтерпретуванням як одного з типів словотвірної, а не номінативної системи спричинила існуючу в лінгвістичній науці лакуну в з'ясуванні типологічної специфіки ЛС. Саме для номінативної деривації важливими є «питання номінативної техніки і способи формування одиниць різного рівневого статусу, а також неоднакових за способом представлення дійсності в знаках мови» [3, с. 345].

Творчість Лесі Українки як матеріал для наукового аналізу лексичних словосполучень вибрана не випадково. Леся Українка геніально, з особливо тонким мовним чуттям провидиці, як і Тарас Шевченко, зуміла в складний час доформування літературних норм української мови дібрати з усього національномовного обширу те, що для нашої мови було найтипівішим і найперспективнішим. І не в підрадянський час сформувалася сучасна українська літературна мова, як писав один із відомих українських мовознавців, – її основи закладалися набагато раніше. Твори Лесі Українки з мовного боку ми сприймаємо як абсолютно сучасні нам. «Творчість Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського піднесла літературну мову на вищий рівень, збагатила її словниковий склад, розширивши його науковою, виробничою, суспільно-політичною та іншою лексикою, удосконалила засоби образного виразу» [8, с. 524]. Стосовно вживання ЛС у творчості Лесі Українки ми робимо акцент не на власне мовотворчих параметрах діяльності письменниці, а на використанні нею функціональних можливостей української мови на сучасному їй етапі, номінативних потенцій наукового, епістолярного та публіцистичного стилів.

За семантичними характеристиками ЛС кваліфікуємо як номінативні одиниці, що є:

а) назвами часових понять, зокрема визначних, святкових дат, наприклад: *Коли сей лист застане папу ще в Києві, то передай йому моє поздоровлення з **Новим роком*** [7, XI, с. 9]; *Мама, як приїхала сюди, то їй все здавалось, що тепер **вербна неділя*** [7, XI, с. 10]; *римські інтелігенти І в. по **Різдві Христовім** зовсім спустили з уваги майбутнє панування «секти» християнства* [7, VIII, с. 193–194]; *Той ідеал... здавався хистким і туманним філософам «**віку просвіти**»* [7, VIII, с. 187]; *Я збиралась писати тобі на*

страсному тижні [7, XI, с. 44]; ...потім їздили до його у Холм на **Чесного Хреста** [7, X, с. 19];

б) термінами на означення понять із різних галузей науки, культури, суспільного життя, виробництва і под.: **робітники біля нашої літератури красної** ще є [7, VIII, с. 11]; **найяскравіші белетристичні сторінки ілюструють, власне, найглибші його ідеї, наприклад, про знищення товарного виробництва** [7, VIII, с. 169]; **теорія еволюції** міцно запанувала в науці [7, VIII, с. 174]; **будують всю прийдешню долю нашого світу на рішенні мароккського інциденту, східного питання** [7, VIII, с. 189]; **часом оренда була спадкова, тоді за неї платилась дань (часом натурою) або відбувалась військова служба** [7, VIII, с. 201]; **Польське право** волю скасувало [7, VIII, с. 202]; **Що таке політичний устрій** [7, VIII, с. 214];

в) офіційними й неофіційними назвами географічних об'єктів, політичних угруповань, держав і под.: **Україна і не мала нічого спільного з московською державою** [7, VIII, с. 13]; **так здобуті права... пішли б на користь усьому величезному та розмаїтому складові російської держави** [7, VIII, с. 22]; **...було це в Лондоні, столиці англійського королівства** [7, VIII, с. 204]; **...вона багато чим нагадує Британські острови** [7, VIII, с. 168]; **В горах, на Сімферопольському тракті, пошта два дні стояла в снігу** [7, XI, с. 14]; **В утопії пророчій зібрано було все, що могло переконати тодішнього громадянина в бажаності Давидового царства** [7, VIII, с. 160]; **«Нова Атлантида»** лишилась нескінченою [7, VIII, с. 170];

г) назвами установ, організацій, об'єднань: **Життя у вищих школах в Англії в ті часи було подібне до монастирського** [7, VIII, с. 205];

г) найменуваннями народів, націй, етнічних груп: **Хутко й в російській державі ставатимуть до гурту так, як уже стають галицькі русини** [7, VIII, с. 130];

д) складеними назвами відомих історичних персонажів, подій, матеріальних об'єктів, до складу яких входять постійні апелятивні компоненти: **Він писав різні роз'яснення на Святе Письмо** [7, VIII, с. 206]; **Тільки блаженний Августин** поширив цю ідею, надав їй величності абсолюту [7, VIII, с. 167]; **Ми немов ті стародавні пророки та праведники Сікстинської капели** [7, VIII, с. 191]; **після Люблінської унії** [7, VIII, с. 202];

е) номінаціями хвороб і хворобливих станів: **На якомусь пароході... умерло двоє людей від морської хвороби** [7, XI, с. 14];

е) усталеними цитатами з біблійних, літературних, фольклорних, міфологічних та інших текстів різної семантики: **І всі головні атрибути стародавньої утопії живуть до цієї пори в нашій мові: «дерево життя», «дерево пізнання добра і зла», «цілюща й живуца вода»** [7, VII, с. 156]; **опис такий здебільшого служив рамкою картині минулого життя легендарних «перших людей»** [7, VIII, с. 156]; **Одісей розмовляє з тінями померлих товаришів на порозі підземного світу «царства тіней»** [7, VIII, с. 164]; **«дух часу»** наложив свою печать не тільки на героїв Сувестра [7, VIII, с. 175]; **зробити центральною фігурою людину нашої доби, пересажену**

чисто механічно **«за сто літ назад»** [7, VIII, с. 176]; *постать стоїка-революціонера... – це найживіша фігура з усіх «нових людей» Чернишевського* [7, VIII, с. 178]; *Типічним твором такого розбору єсть утопічний роман Бульвера-Літтона «Прийдешня раса»* [7, VIII, с. 181]; *це ж і є «незмінний фонд людськості»* [7, VIII, с. 196]; *...то се ще не велика мація перекласти* [7, X, с. 39]; *А знаєте, Шура скінчила курс (вона була «остатня могіканка»* [7, X, с. 46];

ж) назвами посад, звань (часом іронічними), пошанними клішованими звертаннями: *Староста черкаський і канівський Шашкевич просив у великого князя литовського особної організації для козаків* [7, VIII, с. 201]; *подавання фактів...без огляду на різних «їх благородій»* [7, III, с. 10]; *...над ним править не чужий король, а теж італієць і всі «старші чиновники»* [7, VIII, с. 217]; *Відповідаю тобі як управлений делегат чесної республіки* [7, X, с. 61].

Деякі з назв цього типу можуть вживатися як своєрідні неофіційні терміни з елементами емоційної оцінки: *«Народ» при всіх своїх хобах ...єсть все-таки єдина часопись на українській мові, де можлива одкрита розмова... без всякої «тонкої політики»* [7, VIII, с. 10].

Структурно в межах аналізованих мовних одиниць можна виділити такі найбільш уживані продуктивні моделі:

- 1) іменник + іменник: *теорія еволюції*;
- 2) прикметник + іменник: *Геркулесові стовпи*;
- 3) іменник + іменник + іменник: *дерево пізнання добра і зла*.

Синтаксично нерозкладні словосполучення характеризуються різним ступенем членованості. Деякі з них є абсолютно неподільними і дещо нагадують фразеологізми якраз за ознакою семантичної і структурної єдності (в окремих випадках межа між лексичними і фразеологічними словосполученнями дуже хистка): *Різдво Христове, олімпійський спокій, тьма єгипетська, полон вавилонський*, інші зберігають ознаку формальної членованості компонентів: *літературна критика, політичний темперамент, декоративне мистецтво*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Спостереження за структурою й семантичними особливостями лексичних словосполучень дозволяє виділити основні їх типологічні ознаки: відтворюваність, послідовно стабільна семантика, постійний лексичний склад, сталий порядок слів, цілісне значення, традиції високої частотності вживання.

Спосіб номінації різносемантичних понять словосполученнями належить, з одного боку, до традиційних для української мови і в той же час до таких, які зберігають свою продуктивність і в новій українській літературній мові, що підтверджує аналіз наукового стилю, епістолярію та публіцистики Лесі Українки.

Аналіз функціональних і структурних характеристик лексичних словосполучень, вживаних письменницею, дозволяє констатувати тонке мовне чуття Лесі Українки, усвідомлення нею невичерпних виражальних

потенцій рідної мови, зокрема, багатства засобів номінування реалій екстралінгвальної дійсності.

Перспективними є дослідження особливостей номінативної деривації в усій стильовій багатоманітності творчого доробку Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Даниленко В. П. Русская терминология (Опыт лингвистического описания) / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
2. Історія української мови : Лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 398 с.
5. Русская грамматика-80. – М. : Наука, 1982. – Т. II. – 717 с.
6. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 288 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Шмелев Д. Н. Современный русский язык: Лексика / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.

Павленко Лариса. Синтаксически нерасчлененные словосочетания как фрагмент номинативной деривации (на материале научного, публицистического и эпистолярного наследия Леси Украинки). В статье предпринята попытка анализа специфики функционирования в произведениях Леси Украинки важного элемента номинативной системы украинского языка – синтаксически нерасчлененных (лексических) словоочетаний.

Лексические, или синтаксически нерасчлененные, словоочетания занимают заметное место в сфере номинативной деривации украинского языка. Их семантическая и структурная специфика служит подчеркиванию особенностей авторской речи Леси Украинки, отражает общие тенденции развития нового украинского литературного языка. В работе указаны самые распространенные по семантическим характеристикам лексические словосочетания, обозначающие временные понятия, дефиниции различных областей науки, культуры, общественной жизни, производства, функционирующие как названия географических объектов, политических группировок различного статуса, лиц, предметов или устоявшиеся выражения из библейских, литературных, фольклорных, мифологических и других лингвостилістических сфер.

Подчеркивается, что продуктивными являются модели лексических словосочетаний, представляющих собой сочетания двух или трех существительных, прилагательных и существительных.

Ключевые слова: номинативная система, деривация, синтаксически нерасчлененные словосочетания, лексические словосочетания.

Pavlenko Larysa. Syntactically Indecomposable Phrases as a Fragment of Nominative Derivation (Based on Scientific, Publicistic and Epistolary Heritage of Lesya Ukrainka). This article attempts to analyse specific functioning of syntactically

indecomposable (lexical) phrases, important elements of Ukrainian nominative system, in Lesya Ukrainka's works.

Lexical, or syntactically indecomposable, phrases occupy a prominent place in the sphere of nominative derivation of Ukrainian language. Their semantic and structural specificity expresses Lesya Ukrainka's personal style, reflects general trends of modern Ukrainian language. Lexical phrases with the richest semantic characteristics, that may denote temporal concepts, definitions from various fields of science, culture, social life, production, function as the names of geographical features, political groups of different status, persons, objects or state phrases from the Bible, literature, folklore, mythology and other areas have been denoted in the article.

It has been noted that models of lexical phrases, which are a combination of two or three nouns, adjectives and nouns are efficient.

Key words: nominative system, derivation, syntactically indecomposable phrases, lexical phrases.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2014

СТИЛІСТИЧНА КОМПЕНСАЦІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА РОСІЙСЬКУ МОВУ ОПОВІДАНЬ ІВАНА ФРАНКА

У статті проведено детальний порівняльний аналіз лексики оригінального й перекладного твору (6 оповідань І. Франка та їх російськомовні переклади, здійснені Лесею Українкою) з метою з'ясувати можливі засоби компенсації семантико-стилістичних втрат у близькоспорідненому (українсько-російському) художньому перекладі. Для цього визначено типи та функції безеквівалентних одиниць оригіналу; описано способи перекладу діалектизмів та розмовно-просторічної лексики, історичних та побутових реалій, які виконують комунікативну, етнографічну й експресивну функції. Реалії мають статус країнознавчої лексики з обов'язковою культурною складовою, тому історичні реалії Леся Українка передає найчастіше через семантично близький російський аналог, а побутові транскодує (з посторінковими або внутрішньотекстовими коментарями). Діалектна лексика зазвичай передано нейтральним чи розмовно-просторічним еквівалентом. Доведено, що стилістична компенсація втрачених рис авторського ідіостилу є визначальним показником аналізованих перекладів.

Ключові слова: перекладознавство, слов'янські мови, художній переклад, безеквівалентна лексика, стилістична компенсація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблематика перекладу посідає сьогодні важливе місце в системі філологічних наук. А художній переклад загалом має особливий статус, адже крім забезпечення контактних і пізнавальних функцій, він виконує низку культурно-естетичних завдань. Сучасне перекладознавство можна окреслити як результат міжмовних досліджень, виконаних із залученням методів різних наук: літературознавства, лінгвістики, етнографії, культурології, психології. Художній переклад став інструментом освоєння світу, розширення колективної пам'яті людства, фактором самої культури. Через переклад взаємозбагачується проблематика, стилі, жанри, мова і культура різних народів.

Зауважимо, що чужомовні тексти перекладали не тільки професійні перекладачі, але й письменники. Це було, вочевидь, їхньою внутрішньою потребою, адже давало можливість викристалізуватися новій грані таланту. До цієї когорти належать Л. Боровиковський, А. Метлинський, Т. Шевченко, М. Старицький, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський, В. Самійленко, М. Зеров, М. Рильський, В. Підмогильний, М. Бажан та інші. Вони добре усвідомлювали, що художній переклад – це мистецтво, адже тут потрібно якомога точніше й повніше (бажано без втрат) передати засобами іншої мови зміст оригіналу, зберігши при цьому всі його стилістичні й виразові особливості. Пріоритет у формуванні

теоретичних засад українського перекладознавства належить, безперечно, І. Франкові, який обґрунтував «націєтворчу роль перекладу, розвинув перекладознавчий аналіз у руслі інтерпретаційно-стилістичної методики» [6, с. 234]. На той час (кінець XIX – початок XX століття) більшість перекладачів працювала інтуїтивно, не маючи чітких орієнтирів для створення фахового перекладу, і тільки їх письменницький хист міг підказати цікаві шляхи до подолання мовного бар'єру та розв'язання суто перекладацьких проблем.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Знавцям українського художнього перекладу Леся Українка відома передусім своїми поетичними доробками (лірика Г. Гайне, А. Міцкевича, М. Конопніцької, Ади Негрі, уривки з творів Гомера, Данте, Байрона, ліричні пісні Давнього Єгипту, гімни з «Ригведи»). Її перекладацька діяльність розпочалася з «Вечеров на хуторі близ Диканьки» М. Гоголя (тоді вона разом зі своїм братом Михайлом переклала з російської три повісті). Пізніше були прозові переклади з французької мови на українську та російську, з німецької мови на російську, з італійської на українську, з української на російську (ці переклади надруковано у сьомому томі дванадцятитомного зібрання творів Лесі Українки [4]). Окремі грані перекладацької майстерності Лесі Українки в прозі ставали предметом наукового аналізу в роботах І. Журавської, О. Кундзіча, В. Коптілова, Л. Міщенко, Ф. Погребенника, В. Радчука, Т. Третяченко.

Окрему увагу дослідників привертала співпраця Лесі Українки з різними видавництвами. Відомо, що на початку 1903 року письменниця отримала пропозицію перекладати з української мови на російську від книговидавництва «Донская речь» (Ростов-на-Дону). Знаходячись тоді на лікуванні в Сан-Ремо, Леся Українка виписала зі Львова збірку оповідань І. Франка «В поті чола». Повернувшись з Італії, письменниця звернулася до І. Франка, О. Кобилянської та В. Стефаника з проханням дозволити їй перекладати їхні твори російською мовою. Згодом вона отримала дозвіл від усіх трьох авторів, проте встигла перекласти лише кілька оповідань І. Франка [4, с. 559]. За два роки з'явилося шість російськомовних версій: «Сам виноват» («Сам собі винен»), «Хороший заработок» («Добрий заробок»), «На дне» («На дні»), «Леса и пастбища» («Ліси і пасовиська»), «История тулупа» («Історія кожуха») і «К свету!» («До світла!»). Проте, як нам відомо, ці переклади ще не підлягали ретельній перекладознавчій критиці, попри зауваження дослідників, що переклади Лесі Українки «з Франка потребують ґрунтового історичного вивчення та ідейно-естетичного аналізу» [3, с. 43].

Мета і завдання статті. Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати лінгвостилістичні особливості перекладів оповідань І. Франка на російську мову, здійснених Лесею Українкою. Мета зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати лексику оригіналу й перекладу в плані її стилістичної відповідності; 2) визначити

типи та функції не перекладених російською мовою одиниць оригінального твору; 3) описати способи перекладу діалектизмів та розмовно-просторічної лексики; 4) з'ясувати можливі засоби стилістичної компенсації в перекладі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Усі згадані твори І. Франка присвячені темі українського селянства кінця XIX століття, долям простих галичан в історичних умовах Австро-Угорської імперії. Творчість Івана Франка – велике і неповторне надбання української культури, тим паче, що жив і працював письменник у той час, коли в Україні формувалася нова літературна мова. Зрозуміло, що ефективне відтворення тексту оригіналу іншою (навіть близькоспорідненою) мовою здійснюється не шляхом механічного пошуку лексичних чи граматичних відповідників, зрештою, що їх узагалі може й не бути. Як зазначав відомий теоретик та практик М. Рильський, «усякий хоч трохи досвідчений перекладач знає, що переклади з близьких мов – найтяжча річ. В'яже тут саме оця близькість мов, ота спокуса можливості перекладати слово в слово – можливості часто ілюзорної» [2, с. 141].

Основну лексичну проблему будь-яких перекладів, зокрема художніх становлять так звані безеквівалентні одиниці, яким з різних причин немає точних відповідників у мові перекладу. Найбільша група цих безеквівалентних елементів оригіналу – це так звані реалії, тобто «моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [1, с. 58]. Обов'язковим компонентом будь-якого твору, що відображає події минувшини, є так звані історичні реалії, котрі в іномовному середовищі сприймаються як країнознавча лексика з етнокультурною складовою. У перекладознавстві такі терміни називають словами з нульовим еквівалентом, тому перекладачі ці історичні реалії або транскодують, або шукають їм семантично близький аналог. Леся Українка найчастіше послуговується другим способом, тому що значна частина тих історичних реалій – німецькі та польські запозичення, абсолютно не знайомі російському читачеві. Наприклад: *Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро* [5, с. 219] – *Назначили продажу, оценили всё моё добро* [4, с. 367]; *Сума виволання – 150 ринських* [5, с. 205] – *Объявленная цена – 40 гульденов* [4, с. 361]; *Наказали хату пустити на ліцитацію* [5, с. 219] – *Приказ был ... описать избу* [4, с. 376]; *Рештанції на мені набиралося щось на 60 ринських* [5, с. 219] – *Недоимки на мне набралось что-то гульденов на 20* [4, с. 376]; *Оце все викрикував возний судовий, що заразом сповнював службу запрясяглого ліцитатора* [5, с. 205] – *Всю эту тираду прокричал судебный пристав, исполнявший одновременно и службу аукционщика* [4, с. 361]; *Бо то, видите, я ліверант до цісарських магазинів* [5, с. 215] – *Я вот, видите ли, поставщик императорских магазинов* [4, с. 379]; *Оповідання бувшого пленіопотента*

[5, с. 237] – *Рассказ бывшего **уполномоченного** [4, с. 435]; Так і так, важна справа, **конскрипція** [5, с. 239] – Так и так, важное дело, **народная перепись** [4, с. 437]; Маєш платити попри **домовий** ще й **заробкового податку** 15 ринських щорічно [5, с. 218] – Ты должен платить кроме **домашнего** ещё **ремесленный налог** по 5 гульденов в год [4, с. 375].*

Такі історичні реалії нерідко транскрибують (часто з посторінковими коментарями). Наприклад: *А тепер нате вам отсей квиток, покажете **війтові**, то він вам скаже, що маєте робити [5, с. 217] – А теперь вот возьмите эту записку, покажете её **войту**... [4, с. 374]; Хоч **цїсар** дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь вони не дадуть їм лісу і пасовиська [5, с. 237] – Хотя **цесарь** [прим. император] и дал мужикам волю и отменил барщину... [4, с. 435]; З полудня однієї хорошої, весняної неділі здивувалися дуже два поліціяни, що сиділи в **стражниці** дрогобицької комуни [5, с. 137] – Однажды в воскресенье, в прекрасный весенний полдень, двое полицейских, сидевших в «**стражнице**» [прим. отделение для приёма арестантов] дрогобыцкой общины, были очень удивлены [4, с. 377]; **Староство** прислало, має йти «**на цюпас**» [5, с. 137] – **Староство** [прим. окружное правление; староста – начальник округа] прислало, он пойдёт «**цюпасом**» [прим. этапом] [4, с. 377].* Неперекладені реалії передають атмосферу певної епохи, часу, того місця, де відбувалися описувані події, творять у іншомовного читача ілюзію національного та історичного середовища.

Не менш важливу групу безеквівалентної лексики складають українські побутові реалії, які кількісно переважають навіть реалії історичні. З тематичного погляду це назви одягу, страв, будівель, предметів домашнього начиння, а також назви осіб за різними ознаками. Для більшості з них Леся Українка або знаходить еквіваленти в російській мові, або шукає найближчі стилістично рівноцінні аналоги. Наприклад: *Насамперед піду до жида, викуплю поле і **хату**, а тоді вже до жінки [5, с. 205] – Прежде всего пойду к Шиндеру, выкуплю поле с **избой**, а тогда уже к жене [4, с. 365]; Всего-на-всего одна **хатина**, та й то стара... [5, с. 214] – Всего-навсего одна **избёнка**, да и то старая [4, с. 371]; Люди робили в полі, і по **селі** нікого не було видно [5, с. 207] – Люди работали в поле, и в **деревне** не видно было никого [4, с. 363]; Лунає тут і там цюкання топорів та хрускіт зрушуваних величезних **смерек** [5, с. 209] – Доносится отовсюду стук топоров и грохот падающих огромных **елей** [4, с. 365]; На не обрубаних горах мліють **смерекові** ліси [5, с. 209] – На не обрубленных ещё горах млеют **хвойные** леса [4, с. 364]; В **коршмі** було кілька знайомих **селян** [5, с. 210] – В **кабаке** было несколько знакомых **крестьян** [4, с. 366]; Ну ти й дурний **хлоп** [5, с. 206] – Ну ты и глупый **мужик** [4, с. 362]; Вночі вирізано цілу **орендарську** родину [5, с. 211] – ночью вырезали всю семью **кабатчика** [4, с. 367]; Мортко Шіндер, лівою рукою діткнувшись **ярмурки** на своїй голові, сказав [5, с. 206] – Шиндер, прикоснувшись левой рукой к своей **шапке**, сказал [4, с. 362].* Іноді задля збереження національного

колориту побутова реалія транскрибується, однак супроводжується графічним маркером і відповідним коментарем, наприклад: *Має він гроші, і порядні, але для своїх **бахурів** ховає* [5, с. 318] – *Есть у него деньги, и даже немалые, да он всё своим «бахорам» (детям) припасает* [4, с. 461]; *Вчепився він того, як то повідають, як жид **коломийки*** [5, с. 326] – *Пристрастился он к этому чтению, как у нас говорят, «как жид к **коломыйке**»* [прим. короткая песня, большею частью плясовая, с несложным мотивом, который можно повторять до бесконечности] [4, с. 470]; *На таких «**клапачах**» арештанти мстилися тим, що за його варти... виробляли найбільші крики у вікнах...* [5, с. 328] – *Таким «**клапачам**»* [прим. на воровском жаргоне «клапач» значит солдат] *арестанты мстили тем, что во время его дежурства подымали самый страшный шум у окон...* [4, с. 472].

Однак етноніми перекладачка транслітерує (з посторінковими коментарями), наприклад: *Поїхали ми, напители адвоката, **русина**, заслуженого, кажут, і щирого* [5, с. 242] – *Поехали мы, нашли адвоката, **русина*** [прим. малоросса], *заслуженного, говорят, честного* [4, с. 440]; *...Митро, сесь от малий **бойчук**...* [5, с. 145] – *...Мытро, вот этот малый **бойчук**...* [прим. мальчик из бойков; бойками называют крестьян-русинов в одном из восточных округов Галиции] [4, с. 385]; *Хоч мене убий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти **жид**, так чисто по-нашому говориш* [5, с. 315] – *Хоть убей, не узнал бы я из твоего разговора, что ты **жид**, так чисто ты по-нашему говоришь* [4, с. 457]; *А що, злодію, **жидику**, дісталось тобі на горіхи?* [5, с. 329] – *А что, **мошенник-жид**, попало тебе на орехи?* [4, с. 473]. Тільки один раз Леся Українка вдається до стилістично рівноцінного аналогу: *За два дні **жидисько** вмів уже пізнавати і складати букви...* [5, с. 326] – *Через два дня **еврейчик** умел уже узнавать и складывать буквы* [4, с. 470]. До речі, щодо останнього етноніма жид треба сказати, що перекладачка трохи пом'якшує виразно негативне емоційне забарвлення подібних лексем у Франкових оповіданнях. Так, наприклад, вона (з відома самого автора) опускає в своїх перекладах такі рядки: *Поглянувши на нього, бачилося, що на десять кроків від нього чуєш запах жида* [5, с. 315], *Довкола стояло ... два-три пейсаті брудні жиди* [5, с. 205].

Зауважимо, що одну й ту ж побутову реалію по-різному подано в перекладі. Наприклад, лексему *борщ* можна транслітерувати, а можна й замінити російським аналогом: *Бульба та **борщ**, часом деякі крупи, та й хлібець, який лучиться...* [5, с. 214] – *Картошка да **борщ**, иногда каша какая-нибудь да хлебец, какой попадётся...* [4, с. 371]; *Зараз того дня прихопилися обоє до роботи, як до гарячого **борщу*** [5, с. 216] – *В тот же день бросились мы оба к работе, словно к горячим **щам*** [4, с. 373]. Лексема *грунт* в аналізованих Франкових оповіданнях має семантику 'земельна ділянка', тому перекладачка змушена шукати синонімічні аналоги. Наприклад: ***Грунту** нема ні крихітки...* [5, с. 214] – ***Земли** у меня нет ни пяди...* [4, с. 371]; *Виставлений на публічну продаж **грунт** під номером...* [5, с. 205] –

Назначен к публичной продаже **надел** под №... [4, с. 361]. В оригінальний спосіб подано в перекладі експресивно забарвлену лексему *халупник* 'безземельний селянин, що не має ніякого майна, крім хати' [5, с. 554]: *От як-то бідні халупники!* [5, с. 214] – *Известное дело, бедняки-«халупники»* (виноска: *халупник – крестьянин безземельный, владеющий только усадьбой*) [4, с. 371]. До речі, неможливо зараз достеменно встановити, ким були зроблені посторінкові виноски – самим перекладачем чи редактором, тому що не збережений жоден автограф Лесиного перекладу.

Високу частоту вживання в оповіданнях І. Франка мають лексеми-реалії з коренем **пан-** (пан, панок, панський, панщина тощо). Перекладачка вдається до різноманітних аналогів, аби точніше передати зміст чужого для російської мови слова. Наприклад: *Якось ми долізли до того дому, де пан казав чекати* [5, с. 217] – *Доползли мы до того места, где барин ждёт его приказал* [4, с. 374]; *Аж тут іде пан* [5, с. 239] – *Вдруг видим – помещик* [4, с. 437]; *Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів* [5, с. 239] – *Цесарь сравнял нас всех, теперь уже нет господ* [4, с. 437]; *Іде позад мене якийсь панок...* [5, с. 215] – *Идёт позади господчик...* [4, с. 372]; *На панськiм подвір'ї нема вже дубової колоди* [5, с. 238] – *На помещичьем дворе нет уже дубового бревна* [4, с. 435]; *На панський лан жито жати, на панську луку косити* [5, с. 238] – *На господское поле рожь жать, господский сенокос косить* [4, с. 435]; *Мені здається, що давня панщина з буками й оконами не була така тяжка* [5, с. 238] – *Прежняя барщина с розгами да экономами едва ли была тяжелее* [4, с. 436]. В етикетних формулах звертання перекладач пропонує такі варіанти: *То пан замовили, а тепер не беруть?* [5, с. 217] – *Ваша милость заказали, а теперь и не берёте?* [4, с. 375]; *Бог най панові дасть здоров'ячко!* [5, с. 216] – *Дай бог вам здоровья, хороший мой барин!* [4, с. 373]; *По п'ять крейцерів, паночку* [5, с. 215] – *По пять крейцеров, милый барин* [4, с. 372]; *Та то, прошу пана, як до потреби* [5, с. 215] – *Да это, ваше благородие, смотря как требуется* [4, с. 373]; *Так, прошу пана, то я з мітлами* [5, с. 217] – *Точно так, ваша милость, это я с мётлами* [4, с. 374].

Надзвичайно цікаву реалію граматичного плану демонструє уривок з перекладу оповідання «На дні»: *Мама умерли ещё в «коляру» (холеру), а тато (тятя) потом стали пить, продали землю, а потом ещё избу заложили, а прошлой осенью взяли и померли* [4, с. 387]. Слова в дужках подає перекладач, а на тій же сторінці вміщує такий коментар: *Украинские крестьяне всегда, упоминая об одном из родителей, говорят о них во множественном числе, часто даже «мои мама», «мои тато»* [Там само].

Насиченість Франкової мови діалектизмами – загальновідомий факт; вони насправді стали однією з основних прикмет авторського ідіостилу і водночас створили неабияку проблему для перекладачів. Діалектна лексика (рідна Франкові бойківська говірка) трапляється як у мові персонажів, так і в авторському мовленні, проте вона локально обмежена у своєму вживанні, тому її практично неможливо зберегти навіть у

близькоспорідненому перекладі. Порівняймо два уривки: *От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю мітовки через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по зв'язкові на плечі та й на торг до Дрогобича* [5, с. 214] – *Вот разве пойду время от времени в соседний вырубленный лесок, порежу берёзовых прутьев да и вяжу метёлки всю неделю, а в понедельник берём мы с женой по вязанке веничков на плечи и тащим на базар в Дрогобыч* [4, с. 371]. Як бачимо, оригінал насичений різними типами діалектизмів: і власне лексичними, і семантичними, і граматичними. Деякі з них Леся Українка передає описово, деяким підбирає загальноновживане російське слово-еквівалент, але, відчуючи стилістичні втрати, перекладачка намагається компенсувати їх, уводячи в текст виразно розмовні компоненти (*лесок, метёлки, венички, тащим*). Така стилістична компенсація є головною рисою аналізованих перекладів, але відчутною вона стає лише в широкому контексті.

Ось іще випадки заміни лексичних діалектизмів російськими відповідниками: *Отак, куме, вже знов одного газди не стало в громаді* [5, с. 207] – *Так-то, кум! Вот и ещё одного хозяина на миру не стало* [4, с. 362]; *В тих днях у Людви́ківці сталася новина* [5, с. 211] – *На днях в Людви́ковке случилось событие* [4, с. 367]; *Фабрика, обсаджена високими стосами грубих ботюків* [5, с. 209] – *Фабрика, обставленная высокими сажнями толстых брёвен* [4, с. 365]; *Ось уже ввалили величезний ботюк у корито* [5, с. 212] – *Вот уже повалили огромный ствол в жёлоб* [4, с. 369]; *Микола видобув з череса шматину* [5, с. 210] – *Мыкола достал из пояса тряпочку* [4, с. 366]; *...досвіта губ деяких із лісу наднесеш* [5, с. 214] – *...утре́чком за грибами в лес отпра́вишься...* [4, с. 371]; *Кожде з нас бере по два такі зв'язки на перебесаги, через плече ужовка...* [5, с. 216] – *Каждый из нас мог взять по две такие связки, как сумы пере́мётные, на плечи; ужёвка через плечо...* [4, с. 374]; *Вони гуторили між собою* [5, с. 205] – *Они разговари́вали между собой* [4, с. 361]; *Сторгувалися ми за півчверта крейцера* [5, с. 215] – *Сторговались мы за три крейцера с половиной* [4, с. 372]; *Він повільним нетвердим ходом пішов далі гостинцем* [5, с. 208] – *Он медленным нетвёрдым шагом пошёл дальше по большой дороге* [4, с. 364]; *З погідного неба сонце сипле гарячим промінням на ... зелені мочарки над рікою* [5, с. 208] – *С безоблачного неба солнце сыплет горячие лучи на зелёные болотца над рекой* [4, с. 364]; *Прецінь хоть раз мені добрий заробок трафився!* [5, с. 216] – *Хоть раз да попался и мне хороший заработок!* [4, с. 373]; *А як ся трафить, паночку...* [5, с. 215] – *Да как случится, милый барин...* [4, с. 372]; *Ади, ось ту жиє моя тітка, ходімо до неї* [5, с. 207] – *Смотри, вот тут живёт моя тётка, пойдём к ней* [4, с. 363]; *Як зароблю стілько, аби викупити своє добро від того проклятого жида. Борше ні* [5, с. 208] – *Как только заработаю денег, чтобы выкупить своё добро от этого проклятого Шиндера, – не раньше!* [4, с. 364].

Як бачимо з наведених прикладів, далеко не всі російські відповідники є стилістично рівноцінні оригінальним діалектизмам, які в

художній прозі І. Франка виконують одночасно етнографічну, комунікативну й експресивну функції. Тому Леся Українка насичує свої переклади розмовно-просторічними елементами, які увиразнюють і водночас індивідуалізують мовлення персонажів. Наприклад: *Порядному ніколи таке не станеться, а все якомусь ледащо, як ось Миколі!* [5, с. 207] – *Порядочному никогда такого не приключится, а вот разве такому лядашему, как этот Мыкола!* [4, с. 363]; *Отак гуторячи, поспішали ми троха не підбігцем додому* [5, с. 216] – *Вот так-то калякая, торопились мы домой, чуть не бегом* [4, с. 373]; *Чоловік децю заробить у багатшого* [5, с. 214] – *Всё-таки заработаешь что-нибудь у богатея...* [4, с. 371]; *Чи ви на продаж лісок березини з бабою до міста принесли?* [5, с. 217] – *Это вы с бабой лесок-березнячок продавать принесли?* [4, с. 374]; *Забагато, діду, у тебе добра, розтовстієш занадто, розгуляєшся!* [5, с. 214] – *Слишком много у тебя, дед, добра, жирно, мол, будет, избалуешься!* [4, с. 372]; *Бог тебе покарає за нашу кривду, ти, п'явко людська!* [5, с. 206] – *Бог тебя накажет за нашу обиду, кровопийца проклятый!* [4, с. 362]. Поява в перекладі емоційно насиченої просторічної лексики є, очевидно, своєрідною компенсацією втрачених діалектних рис мови оригіналу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У результаті детального зіставного аналізу лексики оригіналу й перекладу було з'ясовано можливі засоби компенсації семантико-стилістичних втрат у близькоспорідненому (українсько-російському) художньому перекладі. Безеквівалентні реалії в аналізованих текстах трансформувалися по-різному: історичні реалії Леся Українка передає найчастіше через семантично близький російський аналог, а побутові транскрибує чи транслітерує. У російській версії Франкових оповідань з'явилося досить багато посторінкових або внутрішньотекстових коментарів. У такий спосіб мова перекладу насичена українськими країнознавчими компонентами з важливою етнокультурною інформацією. Діалектна лексика зазвичай передана нейтральним чи розмовно-просторічним еквівалентом. Окрім того, загальноживана, стилістично нейтральна лексика оригіналу перекладена емоційно забарвленими розмовними російськими аналогами, що свідчить про бажання перекладача якимось компенсувати втрачені риси авторського ідіостилу. Загалом треба визнати, що перекладацька спадщина всесвітньо відомої української письменниці потребує ретельного лінгвостилістичного та перекладознавчого вивчення, бо вона, по-перше, є органічною складовою неповторного таланту Лесі Українки, а по-друге, може стати добрим взірцем для такої непростой творчої праці перекладача.

Список використаної літератури

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад : на матеріалі англomовних перекладів української прози / Р. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 215 с.
2. Рильський М. Т. Мистецтво перекладу : Статті. Виступи. Нотатки / М. Т. Рильський; упор. Г. Колесник. – К. : Дніпро, 1975. – 312 с.

3. Третяченко Т. Г. Перекладна художня проза Лесі Українки / Т. Г. Третяченко // Українське літературознавство : респ. міжвідомчий наук. зб. – Львів : Вид-во при ЛДУ ім. Івана Франка, 1978. – Вип. 31. – С. 33 – 44.
4. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 7 : Прозові твори : Перекладацька проза. – 568 с.
5. Франко І. Твори : в 2 т. / Іван Франко. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 2 : Оповідання. – 557 с.
6. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Тарас Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.

Приймачок Оксана. Стилистическая компенсация в переводах Леси Украинки на русский язык рассказов Ивана Франко. В статье проведён тщательный сопоставительный анализ лексики оригинального и переводного произведения (6 рассказов И. Франко и их русскоязычные переводы, осуществлённые Лесей Украинкой) с целью выяснить возможные средства компенсации семантико-стилистических потерь в близкородственном (украинско-русском) художественном переводе. Для этого определены типы и функции безэквивалентных единиц оригинала, описаны способы перевода диалектизмов и разговорно-просторечной лексики, исторических и бытовых реалий, выполняющих коммуникативную, этнографическую и экспрессивную функции. Реалии имеют статус страноведческой лексики с обязательной культурной составляющей, поэтому исторические реалии Леся Украинка передаёт зачастую посредством семантически близкого русского аналога, а бытовые чаще транскрибирует (с постраничными либо внутритекстовыми комментариями). Диалектная лексика передаётся нейтральным или разговорно-просторечным эквивалентом. Доказано, что стилистическая компенсация утраченных черт авторского идиостиля является определяющим показателем анализируемых переводов.

Ключевые слова: переводоведение, славянские языки, художественный перевод, безэквивалентная лексика, стилистическая компенсация.

Prymachok Oksana. Stylistic Compensation into Lesia Ukrainka's Russian Translations of Ivan Franko's Stories. The article is devoted to the detailed lexis comparative analyze of the original and translation (the material of the investigation is 6 stories by Ivan Franko and its remarkable Russian version translated by Lesia Ukrainka). The main aim of this research is to elucidate possible means of the semantic and stylistic losses into the artistic translations of close related Slavic languages (Ukrainian-Russian). The overcoming of language barrier in the translation mainly lies in the creative encoding of the words with expressive ethno cultural coloring. Therefore, the original components, that have no equivalents in any translation, are a justifiable and natural phenomenon. In the translations of close related Slavic languages the possibilities of encoding such units are much bigger than in case with unrelated languages. The following formations, which cannot be translated, have been researched: words-realities (historical, everyday), dialecticisms, colloquialisms, definite word forms. It is shown, that the major ways of reproduction of specific Ukrainian components in this Russian translation are transcription and transliteration, and constructions after foreign patterns (analogy), and also using lexical units from the sphere of limited or colloquial use.

Key words: theory of translation, Slavonic languages, artistic translation, an unequivalent lexis, stylistic compensation.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2014

СТИЛІСТИКА ПУНКТУАЦІЙНИХ ЗНАКІВ У ДРАМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті з'ясовано особливості драматичної поеми загалом, а також роль розділових знаків у відтворенні розмовного мовлення персонажів; виокремлено прості (крапка, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, лапки, кома, три крапки, знак оклику, знак питання) та складні (знак питання й знак оклику; знак питання, знак оклику й крапка; два знаки оклику; два знаки оклику й крапка; три знаки оклику; поєднання знака оклику, знака питання й трьох крапок; знак оклику та дві крапки в ряд; знак питання та дві крапки в ряд) розділові знаки, які використовувала Леся Українка у своїх драматичних текстах; проаналізовано різні типи синтаксичних конструкцій, характерні для діалогічного мовлення персонажів; розглянуто специфіку пунктуаційної системи власне авторського тексту та мовлення персонажів; окреслено значення розділових знаків у відтворенні інтонаційного малюнку драматичного твору; класифіковано за тематичним принципом ремарки (акціональні; ремарки, які містять звукові характеристики діалогічного процесу; інтродуктивні; адресатні) у драмах Лесі Українки.

Ключові слова: драма, драматична поема, прості розділові знаки, складні розділові знаки, інтонаційний малюнок, авторський текст, ремарки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вагоме місце в творчій спадщині Лесі Українки належить драматичним творам. Вона здійснила чималий внесок у розвиток саме драматичної поеми. Її творча спадщина налічує десять власне драматичних поем (так зазначено у підзаголовках творів): «Одержима» (1901), «В катакомбах» (1905), «Кассандра» (1907), «Вавілонський полон» (1903), «На руїнах» (1904), «У пущі» (1910), «На полі крові» (1910), «Бояриня» (1910), «Адвокат Мартіан» (1911), «Оргія» (1913). У цьому жанрі написані фантастична драма «Осінь казка» (1905) і драма-феєрія «Лісова пісня» (1911). До драм належать віршовані «Руфін і Прісцилла» (1910–1911) та «Камінний господар» (1912). У творчому доробку Лесі Українки є також драматичний етюд «Йоганна, жінка Хусова» (1909) і діалоги «Три хвилини» (1905), «В дому роботи, в країні неволі» (1906), «Айша й Мохаммед» (1907). Усі ці твори написані у віршовій формі (прозову має лише психологічна драма «Блакитна троянда» (1896) та діалог «Прощання» (1896)).

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасному мовознавстві поетику заголовків та власних назв драматичних творів Лесі Українки досліджував В. В. Мержвинський [9, 10], особливості поетики драми Лесі Українки вивчала Л. П. Кулінська [6], ономастикон драматичних творів авторки аналізувала Т. І. Крупеньова [5], міфологічну ономастику (комунікативний аспект) розглядала С. В. Винар [2] тощо.

Мета статті полягає у з'ясуванні стилістики пунктуаційних знаків у драматичних текстах Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, драма – специфічний вид мистецтва, який одночасно належить як літературі, так і театру. Вона зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів. Головне завдання драматичного твору – оптимальний вплив на читача. На сьогодні відомі два жанрових типи драми: 1) «арістотелівська» („закрита”) драма (розкриває характери персонажів через їхні вчинки; притаманна фабульна будова; зберігається хронологія подій і вчинків героїв на відносно обмеженому просторі); 2) «неарістотелівська» („відкрита”) драма (в її основу покладено синтетичне художнє мислення, коли до драматичного роду активно проникають епічні чи ліричні елементи, створюючи враження міжродової дифузії) [8, с. 207–208]. Якщо домінують епічні елементи, то драма – епічна. Лірична драма – це такий драматичний твір, у якому помітну роль відіграють ліричні елементи. В центрі зображення – внутрішній світ героїв. У драмі «значно посилюються естетичні функції умовності, деформуються часові та просторові параметри, складнішою стає композиція, домінують асоціативні зв'язки («Одержима» Лесі Українки)» [8, с. 208].

Загалом драма як жанр – «п'єса соціального чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі. Герої – переважно звичайні люди. Автор прагне розкрити їх психологію, дослідити еволюцію характерів, мотивацію вчинків і дій» [8, с. 209]. Драматична поема – невеликий за обсягом віршований твір, в якому поєднуються жанрові форми драми та ліро-епічної поеми. Основа – «внутрішній динамічний сюжет – власне, конфлікт світоглядних та моральних принципів при відсутності панорамного тла зовнішніх подій, перевазі ліричних чинників над епічними та драматичними» [8, с. 210].

Леся Українка постійно вдосконалювала свої тексти, поверталася до фактично завершених творів, переробляла, «викінчувала», «вигладжувала» [7, с. 130]. Кожна з її драматичних поем має свою творчу історію, насамперед текстологічних змін. Скажімо, над «Кассандрою» письменниця працювала впродовж 1903–1907 років. Маємо фрагментарні епістолярні свідчення творчого процесу над цим твором, своєрідні автокоментарі. «Леся Українка прагнула до лаконічного висловлювання. Вона чітко усвідомлювала вимогу жанру помежів'я: концентрованість думки, почуття потрібно як у ліриці, динамічність, стислість дії – як у драмі. Зливаючись в одному жанрі, ці родові стихії подвоюють вимоги» [7, с. 130]. За допомогою широкого позатекстового контексту авторка досягає панорамного зображення.

Водночас вона негативно реагувала на внесення коректив в авторський текст. Зокрема, про це вона писала редактору ЛНВ М. С. Грушевському: «В першій частині моєї драматичної поеми „Кассандра“, уміщеній в 1 кн. „Літературно-наукового“ вісника за сей рік,

трапилось, на жаль, чимало друкарських помилок, а крім того, порушена версифікаційна правильність строф 5-стопового білого вірша тим, що до деяких строф перенесені початки слідуєчих строф, подекуди додано слова, яких в моєму рукопису не було, або, навпаки, викинуто ті, які були. Через те читач мусить дістати таке враження, ніби сю поему написано без знання елементарних правил версифікації, а се може шкодити не тільки літературній репутації автора, але й журналу, що містить такі твори. Зважаючи на се, я прошу долучити до другої книжки, де мав бути кінець „Кассандри”, сей спис важніших помилок (дрібніші, яких є ще спору, я поминаю), причому надто прошу не проминути поставлених у відповідних місцях» [4, с. 808].

Як відомо, драматургійний текст розрахований на глядача, а відтворювана на його основі сценічна дія сприймається двома шляхами – у формі реального мовлення дійових осіб і візуально. Автор тексту прямо не виявляє свого втручання в мовлення персонажів.

Головна особливість драматургійних творів – розмовне мовлення персонажів, яке допомагають відтворити розділові знаки. До ознак розмовного мовлення, на думку Ю. М. Скребнева, належать: усний характер відтворення мовленнєвого акту; побутова тематика; стереотипність мовленнєвих актів; діалогічна форма спілкування; залежність від немовних дій співрозмовників; емоційність; безпосередність спілкування; неофіційні стосунки між учасниками бесіди [11, с. 56].

У драматичних текстах Леся Українка використовує прості розділові знаки (**крапку, крапку з комою, двокрапку, тире, дужки, лапки, кому, три крапки, знак оклику, знак питання**), а також складні, щоб підсилити емоційні стани героїв. Зокрема, зафіксовано такі складні знаки:

– **знак питання й знак оклику** («Ти бачиш, Річарде?!» [14, с. 43], «Яке ж то „царство божє на землі?!”» [14, с. 53], «На суд?! Я не злочинець!» [14, с. 70], «Що?! Як?!» [14, с. 99], «Чия ж то кров була, як не моя? / Чиє ж було то тіло?!» [14, с. 152], «Хіба ти вже... не віриш у Христа?!» [15, с. 17], «Пішла?! Не попрощавшись!» [15, с. 43], «От безсоромна! то вона не брата, / а мірмідонця стежить?!» [13, с. 25], «О Месіє, / ти, може, знаєш?!» [12, с. 127]);

– **знак питання, знак оклику й крапка** («Що ти говориш?!» [16, с. 14], «Як?!» [14, с. 173], «Як я могла забути?!» [14, с. 179], «Навіщо я сказав?!» [14, с. 234], «Як смієш?!» [13, с. 251]);

– **два знаки оклику** («Сеньйоро!!» [15, с. 141], «Нерісо!!» [15, с. 197], «Безличниця!!» [14, с. 175], «Ми голодні!!» [14, с. 276], «Не скигли!!» [14, с. 281], «Мовчи!!» [14, с. 317], «Славно!!» [13, с. 320], «Я мушу з ним... пусти мене!!» [13, с. 39], «Прокинься, Троє!!» [13, с. 89], «Гей, до звірів!!» [13, с. 310]);

– **два знаки оклику й крапку** («Я не кажу, нічого не кажу, / нічого не віщую... Тільки бачу!!» [13, с. 27]);

– **три знаки оклику** («Смерть іде на тебе!!!» [13, с. 89], «Ах!!!» [13, с. 311]);

– **поєднання знака питання, знака оклику й трьох крапок** («Болить?!...» [13, с. 148]);

– **знак оклику та дві крапки в ряд** («Ох, коли б ти знала, / як рветься серце з тяжкої розлуки / і як душа вмирає від тривоги!..» [13, с. 74], «Де лікар, де лікар, скоріше!..» [12, с. 73], «Важкі гріхи, се правда, взяв на душу / нещасний мій товариш!..» [14, с. 83]);

– **знак питання та дві крапки в ряд** («Де ж ще більше горе, / як не могли віддати за друга душу?..» [12, с. 141], «То чи не краще б і зовсім умерти?..» [14, с. 108]).

На синтаксичному рівні в драматичних текстах Лесі Українки діалогічне мовлення персонажів має такі визначальні ознаки:

– речення різного типу, починаючи від однослівних і до найбільш розгорнутих складних конструкцій: «Тепер мені сидіти, / дивитися на сії зайві руки, / позбавлені коханої роботи, / єдиної, що красила життя, / се гірше, ніж непростена провина, / ніж муки совісті...» [14, с. 15];

– неускладнені прості речення, тобто ті, які, зокрема, не мають у своєму складі дієприкметникового, прикметникового чи дієприслівникового звороту: «Але ж мрія / не тільки молодим життя красить» [14, с. 101];

– найрізноманітніші структури власне неповного речення, еліптичного, незакінченого, обірваного: «Я думала... я... дійсно... я не знаю...» [15, с. 14];

– речення зі звертанням: «Так, панно Дженні, справді / вам слід би пояснить свої слова, / бо се мені образа» [14, с. 79];

– слова-речення: «Не думаю» [15, с. 46];

– найтиповіші вставні чи вставлені одиниці: «О, справді, дуже шкода, / що не було мене там межі вами!» [14, с. 175];

– вітальні й прощальні слова і сполучення слів: «Зостанься з миром, брате. / Мартіан / В мирі йди» [15, с. 40], «Бувай здоров» [15, с. 192], «Мир сій оселі чесній» [14, с. 30].

Як відомо, драматургійний твір передає стилістичні особливості творчої манери автора, а тому для нього характерні такі риси, як: монологічна, діалогічна і полілогічна форма; письмова форма мовлення, тобто твір виникає не одночасно з мовленнєвою ситуацією, а передуює їй, автор спочатку пише його; автор – це відправник інформації, а комунікант – одержувач інформації; актори як посередники, котрі перетворюють письмову форму мови в усну [16].

Оскільки драматургійний твір призначений для сцени, то важливе місце належить інтонаційному малюнку. До елементів інтонації належить «мелодика мовлення, що виявляється в послідовних підвищеннях і пониженнях голосу (тону); ритм, чергування наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів; фразовий і логічний наголос, що служать засобами виділення окремих слів або груп слів у фразі; інтенсивність мови, тобто сила чи слабкість голосу, що пов'язані з підсиленням чи послабленням м'язового напруження мовних органів; темп мови, тобто час звучання, різні види тривалості мовних відрізків і

зупинок між ними (паузи); тембр голосу, тобто якісний і кількісний склад тонів, які додатково звучать при основному тоні, звукове забарвлення мови, що надає фразі тих чи інших емоційно-експресивних відтінків» [3, с. 97].

Відтворити такий складний інтонаційний малюнок у драматургійному творі покликані розділові знаки.

У драматургійному тексті наявні два типи пунктуаційної системи, яка відображає *власне авторський текст* та актуалізує *мовлення персонажів*. Пунктуаційна підсистема авторського мовлення наближена до граматичних норм, а персонажного – формується як аналог інтонаційного малюнка усного мовлення й спрямована на логічне її членування й на емоційне виділення ряду її елементів [1].

Пунктуаційна система драматургійного твору – не замкнена, а відкрита. Вказуючи на інваріантні ознаки пунктуаційного знака, виділяємо ядерну й периферійну зони пунктуаційної системи. До ядерної належать крапка, кома, до периферійної – знаки, які виконують розділову функцію okazіонально, за певних умов.

Граматичний принцип у драматургійному творі підпорядкований інтонаційно-виражальному, що виконує основну функцію. Це пов'язане з прагматичною спрямованістю твору, яка розрахована на усне відтворення його персонажно-мовленнєвої частини, а також прагненням за допомогою драматургійних засобів передати численні особливості усного мовлення, якому не властиве збереження граматичних норм книжної мови [1, с. 6].

Драматургійне авторське мовлення призначене для акторів, режисера, сценографів і служить для них своєрідною інструкцією, що допомагає найповніше зрозуміти задум автора. Це мовлення – авторська оповідь прозового тексту, яка набуває деяких характеристик тексту інструкції або наказу, що впливає на пунктуаційний малюнок тексту.

Невербальні компоненти (жести, рухи, міміка, інтонація) у драматургійному творі представлені *ремарками*. Ремарки, як відомо, виділяють графічно (дужками, шрифтом), місцем розташування. За тематичним принципом у драматичних творах Лесі Українки можемо виокремити такі різновиди ремарок:

1) *акціональні ремарки*, які: а) пояснюють жестову поведінку персонажів: «Воротар пробує його затримати, але він дивиться на нього люто і крутить головою. Воротар махає рукою і йде знов за браму» [15, с. 12], «кланяється всім низько» [14, с. 33]; б) описують міміку комунікантів: «Усміхаючись» [15, с. 12], «Показує дівчині намисто, знявши з полиці. Та усміхається і сплескує руками» [14, с. 49]; в) описують рухи і дії персонажів, вказуючи на їхню позу, зміну положення на сцені: «Сідає на кріслі» [15, с. 10]; г) повідомляють про появу героїв або їх зникнення зі сцени: «Виночерпець виходить як побитий» [14, с. 161]; г) описують соціально-вагомі рухи тих, хто говорить (привітання, вибачення, прощання): «Річард встає, мовчки вклоняється» [14, с. 25], «Вклоняється, за ним інших двоє вклоняються мовчки» [14, с. 158];

2) *ремарки, які містять звукові характеристики діалогічного процесу в драматичному творі*: а) передають характеристику способу говоріння (швидко, повільно, голосно): «гукає, підвівши голову вгору» [15, с. 13], «голосно» [14, с. 109], «читає помалу» [14, с. 18], «змінює раптом гнівний тон на холодно-спокійний» [14, с. 173]; б) містять характеристику мовленнєвих особливостей того, хто говорить: «Передражнює гугнявим голосом» [14, с. 17]; в) характеризують стан того, хто говорить, і його ставлення до подій і співрозмовника шляхом використання просодичних засобів (інтонації): «з погрозою в голосі» [14, с. 29], «суворо» [14, с. 37], «радісно» [14, с. 40], «Та з різким криком хапає скульпторський молоток, замахує ним, мов томагавком, і собі наступає на Дженні» [14, с. 60]; г) описують зовнішні звукові ефекти, які супроводжують процес спілкування: «Раптом чутно голосне гукання дядька Лева» [14, с. 223], «Незабаром чутно, як вона кличе: „Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цір-р-р...”» [14, с. 248];

3) *інтродуктивні ремарки, які*: а) описують місце дії, розташування персонажів на сцені: «Глуха містина в околиці Єрусалимській» [14, с. 135], «Діється в Галілеї, в домі Хусовім, за часів євангельських» [14, с. 158]; б) описують час подій: «Діється в місті Путолах при Неапольській затоці, в домі Мартіановім, в III ст. по р[ізду] Х[ристовому]» [15, с. 9]; в) описують зовнішній вигляд персонажів, їхній фізичний стан: «Входять Едіта й Крістобель; з ними Годвінсон і Джошуа Кембл, обоє коротко обстрижені, Годвінсон у довгополій одежі не то ученого, не то духовного, Кембл у простому пуританському вбранні» [14, с. 24];

4) *адресатні ремарки* вказують, до кого спрямована мова: «до Деві» [14, с. 22], «до Річарда» [14, с. 25].

Висновки. Отже, у драматичному мовленні персонажів надзвичайно важливе значення мають розділові знаки, оскільки вони допомагають не лише відтворити невербальну поведінку персонажів, особливості їхнього голосу, інтонації, ритмомелодики, а головне – специфіку їхнього внутрішнього портретування (риса характеру, емоційного стану, психологічного типу тощо). Вагома роль у процесах декодування цих домінуючих ознак належить різним типам ремарок.

Список використаної літератури

1. Ваврищук І. А. Пунктуационная подсистема драматургического текста (на материале англоязычной драмы конца XIX и XX вв.) [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. А. Ваврищук. – О., 1997. – 18 с. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/v/62850/a?#?page=1> (17.12.2014).
2. Винар С. В. Міфологічна ономастика: комунікативний аспект [Електронний ресурс] / С. В. Винар. – Режим доступу: http://philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2012_41_1/189_195.pdf (14.01.2015).
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.

4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970. – 923 с.
5. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. І. Крупеньова. – 2001. – 20 с.
6. Кулінська Л. П. У світі ідей та образів : особливості поетики драми Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : Дніпро, 1971. – 223 с.
7. Левчук Т. П. Жанрові особливості віршованої драматургії Лесі Українки / Т. П. Левчук // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – Т. 6. – С. 126–137.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
9. Мержвинський В. В. Драматургія Лесі Українки: поетика власних назв : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / В. В. Мержвинський. – К., 2005. – 20 с.
10. Мержвинський В. В. Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки / В. В. Мержвинський // Слово і час. – 2007. – № 2. – С. 32–40.
11. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику / Ю. М. Скребнев. – Саратов, 1985. – 210 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – 400 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 4. – 352 с.
14. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 5. – 336 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 6. – 416 с.
16. Филиппова М. В. Роль авторского ракурса в построении драматургического текста (на материале пьесы Бернарда Шоу «Пигмалион») : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / М. В. Филиппова. – М., 2007. – 26 с.

Приходько Наталия. Стилистика пунктуационных знаков в драматических текстах Леси Украинки. В статье выяснены особенности драматической поэмы в целом, а также роль знаков препинания в воспроизведении разговорной речи персонажей; выделены простые (*точка, точка с запятой, двоеточие, тире, скобки, кавычки, запятая, многоточие, восклицательный знак, вопросительный знак*) и сложные (*вопросительный знак и восклицательный знак; вопросительный знак, восклицательный знак и точка; два восклицательных знака; два восклицательных знака и точка; три восклицательных знака; сочетание восклицательного знака, вопросительного знака и трех точек; восклицательный знак и две точки в ряд; вопросительный знак и две точки в ряд*) знаки препинания, которые использовала Леся Украинка в своих драматических текстах; проанализированы различные типы синтаксических конструкций, характерные для диалогической речи персонажей; рассмотрена специфика пунктуационной системы собственно авторского текста и речи персонажей; очерчено значение знаков препинания в воспроизведении интонационного рисунка драматического произведения; классифицированы по тематическому принципу ремарки (акциональные; ремарки, которые содержат звуковые характеристики диалогического процесса; интродуктивные; адресатные) в драмах Леси Украинки.

Ключевые слова: драма, драматическая поэма, простые знаки препинаний, сложные знаки препинаний, интонационный рисунок, авторский текст, ремарки.

Prykhodko Nataliya. Stylistics of Punctuation Marks in Lessia Ukrainka's Dramatic Texts. The article reveals the peculiarities of dramatic poem in general, and the role of punctuation in characters' colloquial speech; it singled out the simple (period, semicolon, colon, dash, parentheses, quotation marks, comma, ellipsis, exclamation mark, question mark) and complex (question mark and exclamation mark; question mark, exclamation mark and period; two exclamation marks; two exclamation marks and period; three exclamation marks; combination of exclamation mark, question mark and ellipsis; exclamation point, and twoperiods; question mark and two periods) punctuation marks that Lessia Ukrainka used in her dramatic texts; it is analyzed different types of syntactic constructions which are specific to characters' dialogue speech; it is examined the specificity of punctuation system in author's text and characters' speech; it is outlined the meaning of punctuation in intonation pattern reproduction of dramatic work; the remarks are classified by topics in Lessia Ukrainka's dramas.

Key words: drama, dramatic poem, simple punctuation marks, complex punctuation marks, intonation pattern, the author's text, remarks.

Стаття надійшла до редколегії 27.11.2014

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2-2.09

Ірина Скорук

ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАСТИКОНУ ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті проаналізовано літературно-художні оніми драматичних поем Лесі Українки. З'ясовано, що антропоніми засвідчують цілеспрямовану роботу письменниці з номінаціями персонажів: обране ім'я узгоджується з контекстуальним вживанням і сюжетно-тематичною лінією; створені варіанти та апелятивні заміники найменувань допомагають здійснити творчий задум. Топоніми постачають історичну, етнографічну, конотативну та інші інформації, формують індивідуально-авторську картину світу, в якому живуть персонажі. У контексті національних духовних цінностей Леся Українка розглянула найважливіші для людства теми добра і зла, честі і безчестя, любові і ненависті, обов'язку і самозречення. Щоб привернути увагу читача, письменниця використала для цього цікаві сюжети, яскраві образи та відповідні їм літературні оніми, наповнені важливою інформацією та експресією.

Ключові слова: власна назва, онім, ономастичний простір, ономастикон, антропоніми, топоніми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення творчої спадщини Лесі Українки – одна з найважливіших проблем сучасної філологічної науки, про що свідчать численні літературознавчі й мовознавчі праці. На глибинну сутність цієї багатой спадщини вказував Михайло Грушевський, оскільки вона «глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломну добу...» [цит. за : 21, с. 190].

У спогадах про Лесю Українку Світозар Драгоманов (1942 р.) зазначив: «Багато вже написано про Лесю Українку, багато розказано. Але все написане й сказане не точне в порівнянні з тим, що повинні ще написати й сказати, щоб постать Лесі Українки стала перед нинішнім поколінням у весь зріст її геніальності» [17, с. 43]. А тому «Лесю Українку треба вивчати, як дорогоцінний скарб, як людину, яка жагуче засвоювала надбання світової культури, горіла бажанням, щоб її народ, український народ, на всіх просторах своєї багатющої землі якнайшвидше зайняв належне йому почесне місце серед інших народів» [17, с. 43]. На нашу думку, такі дослідження допоможуть частково досягнути її геніальності і сприятимуть розумінню (мабуть, також частковому) її глибинно-особистісних думок і побажань, які вона передала нам разом із творчою спадщиною.

Серед мовознавчих досліджень творчості Лесі Українки особливе місце посідає вивчення ономастичного аспекту творів письменниці, оскільки закладена у власних назвах змістова, алюзивна і конотативна інформація дуже важлива для сприйняття літературного тексту. О. Ю. Карпенко

зазначає: «Без аналізу онімів справжнє розуміння тексту, його глибинних підтекстових, змістових шарів просто неможливе» [8, с. 69].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Комплексне контекстуальне вивчення різних типів літературно-художніх онімів та визначення їхнього функційного, конотативного й експресивного наповнення у межах кожного твору належить до актуальних мовознавчих досліджень. Увагу до онімного слова в системі художніх текстових структур засвідчено низкою досліджень, серед яких вагомі фундаментальні праці Л. О. Белея [2], Ю. О. Карпенка [9], В. М. Калінкіна [7] тощо. У цих та інших працях дослідників не тільки ґрунтовно розроблено проблему теорії літературної ономастики, але й з'ясовано на матеріалі художніх текстів українських письменників особливості вживання онімної лексики як важливого засобу текстотворення та здійснення творчого задуму.

Дослідження Т. Б. Гриценко [5], Г. П. Лукаш [19], Т. І. Крупеньової [11; 15; 16], Л. І. Селіверстової [22], О. О. Усової [23] суттєво доповнюють вчення про літературно-художню онімію. У центрі уваги науковців опинилися художні тексти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Олеса Гончара, Павла Загребельного, Ліни Костенко та ін. Онімію творів Лесі Українки досліджували В. Н. Заханевич, Л. П. Лисюк, Л. Т. Масенко, Л. В. Рисич, С. Г. Яковець; ономастичний світ «Лісової пісні» з «її багатющою демононімією» вивчали Й. О. Дзендзелівський (1973), Т. О. Борисюк (1991), Т. Б. Лукінова (1992), В. Ф. Давидюк (1994), Ф. Й. Бабій (1995) [13, с. 4] та ін. Ономастикон драматичних творів Лесі Українки ґрунтовно вивчила й описала Т. І. Крупеньова [12–16]. Незважаючи на розгорнутий, монографічний розгляд онімної системи драматичних творів письменниці [16], вбачаємо потребу у вивченні семантичної глибини та виразових багатств, якими володіють доречно й майстерно вжиті власні назви в драматичних поемах.

На думку дослідників [25, с. 34], у творі письменника власні назви як особливо помітний, стилістично і семантично маркований експресивний засіб відіграють важливу текстотвірну роль та беруть участь у розвитку й побудові мовної та літературної композиції тексту. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження.

Отже, **мета дослідження** полягає у вивченні власних назв як засобу експресивно-стилістичної та художньої виразності. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: з'ясування енциклопедично-змістового навантаження власних назв, визначення семантичних варіацій, зумовлених контекстом твору; встановлення конотативного й експресивного наповнення власних назв у межах твору; визначення ролі власних назв як засобу індивідуально-авторського письма.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Онімія в художньому творі – явище складне й багатоаспектне. І саме від майстерності автора дібрати власні назви

відповідно до потреб контексту, жанрових особливостей твору залежить сприйняття художнього тексту читачем. Оскільки семантична глибина онімів необмежена, то насамперед авторові важливо самому осмислити цю глибину та майстерно передати її у формі відповідних контекстів за допомогою влучного, вираженого словесного оточення.

Як зазначає В. В. Громова, «...вибір власних назв та їхній органічний зв'язок із цілісністю художнього твору іноді вважають мірилом висоти художнього слова письменника» [6, с. 83]. На думку Е. В. Боевої, «усі елементи онімного простору в художньому тексті письменника – ланки однієї лексичної системи, створеної митцем для реалізації свого авторського задуму в цьому творі. Вони всебічно висвітлюють засобами онімного письма найголовніше в тексті...» [4, с. 158]. Ю. О. Карпенко вважає, що онімія визначається особистістю автора та мотивами його творчості, нормами місця, часу, соціального середовища [9, с. 22]. Тому з упевненістю можна сказати, що ономастикон художнього тексту – важливий засіб вияву індивідуально-авторської картини світу.

Яскравим прикладом ономастичної творчості Лесі Українки постають віршовані драматичні поеми, названі П. Одарченком «вінцем літературної творчості» [20, с. 7]. У контексті національних духовних цінностей, які утверджує Леся Українка устами героїв, розглянуто найважливіші для людства теми добра і зла, честі й безчестя, любові й ненависті, обов'язку й самозречення. І щоб переконливіше для читача прозвучали людські постулати, письменниця добирала цікаві сюжети, яскраві героїчні постаті та відповідні їм літературні оніми, «вщерть виповнені притаманною цьому лексичному шару художніх творів інформацією та експресією» [13, с. 1].

Творчо використовуючи світові сюжети й образи, Леся Українка сміливо й по-новому їх трактувала, вкладала в них новий зміст й образну символіку, притаманну лише її письму. Завдяки своїй майстерності в опануванні скарбами світової літератури геніальна поетеса збагатила не лише національну, а й світову драматургію. Особливе місце в ній посідають драматичні твори на біблійні теми, а чи не найважливіша серед них тема вавилонського полону, що взята з книг Старого Заповіту («Вавилонський полон», 1903 р.; «На руїнах», 1904 р.; «В дому роботи, в країні неволі, 1905 р.»), «при виразній аналогії полону України в Російській імперії», як впевнено говорить про це П. Одарченко [20, с. 13]. Цю думку поділяють і М. Євшан та Є. Сверстюк [21]. Сама Леся Українка в поезії «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя» розшифровує символіку своїх творів про вавилонський полон такими словами:

*Коли скінчиться той полон великий,
Що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине н о в и й Вавілон?* [18, с. 55].

Отож у драматичній поемі «Вавілонський полон» **Вавілон** і **Єрусалим** – топоніми-контрасти. Онім **Вавілон**, уживаний у художньому тексті 14 разів, символізує загарбників-переможців, а **Єрусалим**, уживаний 13 разів, стає символом волі. Пророк-співець **Елеазар** – головний герой драматичної поеми – виступає виразником дум і переконань авторки. У його уста Леся Українка вкладає найважливіше – заклик до пробудження в народу національної й людської гідності та готовності боротися за свою свободу і незалежність, адже прагнення поневоленого народу до волі не має бути бездіяльним. Це усвідомлення викликає в авторки готовність і самій стати на захист рідної землі. У листі до І. Я. Франка (після написання, за її визначенням, лірико-драматичної сцени «Вавілонський полон») Леся Українка зазначає: «... як я сю останню свою поему писала, то була «щира, щира, щира», і горіло щось в мені, не давало спокою, аж поки останнє слово не стало на папері» [24, III, с. 378].

Про точне місце дії вказують топоніми, вживані у вступній ремарці: «Червоний захід змінює в кров широкі води **Тігру** та **Євфрату**, що зливаються до купи» [24, III, с. 148]. Розширюють просторові межі драматичної поеми й такі топоніми: **Палестина**, **Гарізім**, **Ізраїль** (частіше вживаний у значенні **народ ізраїльський**), **Мізраїм** (давньоєврейська назва Єгипту), **Офір** / **Офіра**, **Сідон**, **Тір**. Доповнюють топос драматичної поеми й позначення на зразок **дочка Сіону**. Часто вживані в художньому тексті й відтопонімні утворення *сіонська дочка, співанки сіонські, ізраїльські племена, нільські ящури, маги вавилонські, ріки вавилонські* та ін.

Особливість ономатворчості Лесі Українки позначена умінням вводити в художній текст онімний простір, який найбільш вдало вписується в сюжет, тим самим унікально реалізуючи творчий задум. У мовній палітрі драматичних поем оніми постають особливими засобами виразовості, як у цьому й переконує нас ономастикон «Вавілонського полону». Опозитивна топонімія створена на контрасті **Єрусалим** – **Вавілон**, причому перший онім має «велике онімне коло – своєрідний онімний опір ворожому Вавілону» [12, с. 79], з яким пов'язані *дика пустка, руїни, зруйноване життя бранців* і **Молох**, якому тут усе підвладне і який утворює «суцільну цілісну картину полону й народного страждання» [12, с. 80].

Дослідниця Т. І. Крупеньова у творчості Лесі Українки виділяє так званий «період онімійної ошадності», який тривав до написання в 1907 році драматичної поеми «Кассандра», насиченої поіменованими персонажами [13, с. 3–4]. Авторка або загалом уникала власних назв персонажів, називаючи їх апелятивними номінаціями («У пущі»), або іменувала лише головних персонажів («Вавілонський полон», «На руїнах»). Зрідка добирала ім'я тільки для другорядного персонажа, як у творі «Три хвилини».

Елеазар – єдиний поіменований персонаж у «Вавілонському полоні», ще кілька власних імен (наприклад, **Саул**, **Йонатан** та ін.) вживані у мові безіменних дійових осіб і самого героя. Усі 22 дійові особи мають апелятивні найменування на зразок *дівчинка, товаришка, жінка, жінка середнього віку*,

чоловік, чоловік молодий, старий чоловік, малий хлопчик, молодий хлопець, дитинка, мати дитини, батько, дід, самарійський пророк, іудейський пророк, тощо і 3 назви у формі множини – діти, гурт левітів, гурт пророків.

Висока фонетична виразовість біблійного імені **Елеазар** [3, с. 222] надає урочистості висловлювань молодого пророка-співця. Сказане ним слово звучить впевнено, твердо, як набат, адже поет повинен стати для народу ідейним натхненником, проводирем: «Нам два шляхи: смерть або ганьба»; «о, рано ще радіти, Вавілоне!»; «Живий господь! Жива душа моя! / Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні!» [24, III, с. 166].

Аналогічно в уста єдиного поіменованого персонажа «На руїнах» – пророчиці **Тірци** – Леся Українка вкладає заклики, якими можна «пробудити в людях надію й бажання відродити зруйновану землю» [12, с. 82], цим самим створюючи опозицію руїнам: «будуй нову хату»; «розкуй меч на рало»; «устань, Ізраїлю, роби намети!»; «зори плугами се бойовисько». Пророчиця вірить у пробудження народу: «душа моя вже бачить ту будову, і знає серце, як її назвати: в новім Єрусалимі храм новий». Драматичні поеми близькі тематично і мають «єдині хронологічні межі й топонімний простір» [12, с. 82]. Та й ім'я **Тірца** взяте з Біблії, де воно стоїть поряд з іменем **Елеазар**. У цих двох поемах дослідники [1] простежують мотив «невидимої провини», викликаной людською бездіяльністю, у контексті національних духовних цінностей, які утверджує авторка устами героїв – пророка-співця **Елеазара** і пророчиці **Тірци**.

У драматичному діалозі «На полі крові» розглянуто мотив «провини – покарання – спокути» насамперед у контексті проблем морально-ціннісного спрямування, а саме: відповідальності людини за події у світі, вибору між «добром» і «злом», самотності як моральної спокути тощо [1, с. 4–6]. Сам діалог вимагає безпосередньої участі двох співрозмовників, і про них повідомлено в першій ремарці – **чоловік і дідок-прочанин**. Варто зауважити, що з попереднього тексту Леся Українка вилучила більше третини «через зміну моєї основної концепції сеї теми» [24, V, с. 312]. Через це зникли три персонажі – **Марія з Магдали, Саломея і Сусанна**. Безіменність двох дійових осіб робить діалог ще більш напруженим і загостреним, що не позбавлений напруження і після виявлення справжнього імені чоловіка після викриття прочанином його зради. Леся Українка для головного персонажа обирає не біблійне ім'я Іуда, яке в Біблії належить 15 особам, в тому числі й Іуді Іскаріотському [3, с. 369–371], що послужив у творі прототипом зрадника, а народнорозмовний варіант **Юда**. Безіменного прочанина («Ходив оце в Єрусалим на прощу») співрозмовник називає **дідом** («Що ти знаєш, діду», «Гей, діду!»).

У тексті ім'я **Юда** вживане сім разів – у мові прочанина (зокрема й «Юда-сторонський», «Юда-зрадник», «той Юда, що вчителя продав») і чотири рази – у ремарках. В останній короткій ремарці авторка називає це ім'я три рази, вказуючи на Юдину самотність на безлюдній місцевості. Довічна приреченість Юди на абсолютну самотність і спокутування гріха

до кінця свого життя – це розплата за вчинок, якому нема виправдання. Для втілення свого задуму Леся Українка обрала промовисту лексичну площину – і заміників імені («*гад бридкий*», «*геть від мене, сатано*»), і словесне оцінювання зради прочанином («*плюгавство вчинив*», «*плюгавство іще мерзенніше*», «*волів би на безвідді пропасти, ніж прийняти щось від тебе*», «*будь проклят*», «*і після сього ти не завісився*», «*тебе убити мало*»).

В остаточній редакції Леся Українка усуває кінцеву сцену каяття з наступною сценою самосуду, яка певною мірою пом'якшувала засудження зрадництва. Усе це суперечило образів зрадника, який виправдовує свій злочин власницькою мораллю і спокійно розповідає про це: «*От я мав учителя, – як він зробився зайвим, то я його продав*» [24, V, с. 141]. У попередньому варіанті усе так просто завершилося б для Юди, а тут він змушений на «полі крові» працювати до нестями, «*не розгинаючись, не втираючи поту*» [24, V, с. 157].

У розмові двох людей жодного разу не вжито ім'я Ісуса Христа. До речі, у вилученій частині тексту Юда двічі вживає ім'я Мессії: «*Я ж умерти мушу, коли Ісус воскрес*», «*Ісусе! Мессіє! Сине Божий! Одійди*» [24, V, с. 319, с. 320]. На онімну майстерність та ощадність вказують онімні компоненти, залишені в основній редакції, що мали значну художню вагомість. Т. І. Крупеньова зазначає, що «на їх «грі» побудовано напружену дію, контрастні протиставлення, самий сенс драматичного твору» [14, с. 88]. Прочанин називає Ісуса Христа **Мессією, Сином Божим, учителем, пророком, великим чоловіком**. У мові Юди переважає «займенниковий дейксис» – 47 разів використано займенник **він**. Лексеми **Мессія** вживано два рази, **учитель** – сім разів, **Син Божий** – два рази, **промовець** – два рази, **син теслі** – один раз, **цар голоті** – один раз, **есеї чи назорей в одязі білій, з волоссям довгим** – один раз.

Дуже промовиста в цьому плані назва «**На полі крові**», взята з Нового Завіту. За біблійною легендою, Іуда повернув первосвященникам тридцять срібників, а сам повісився. Ті ж сказали: «Не дозволено класти їх у скарбницю церковну, тому що це ціна крові». Порадившись, вони купили землю в одного гончаря для поховання подорожніх. Відтоді та земля (кладовище) й отримала назву Акелдама, тобто «поле (земля) крові» [3, с. 32]. Отже, і назва твору, і власні назви з Біблії (наприклад, топоніми **Єрусалим, Капернаум, Каріот, Галілея**; власні особові назви **Лазар, Саломея, Сусанна**), і численні цитування Юдою проповідей та закликів його вчителя – усе вказує на біблійний сюжет, який майстерно використала Леся Українка в художньому тексті. Зазначимо, що поселення Капернаум, як описано в Новому Заповіті, головне місце перебування Ісуса Христа в часи його земного життя і, так би мовити, центральне місце його проповідувань у Галілеї [3, с. 380].

Як бачимо, онімів у творі небагато, але вони художньо вагомі, та й, мабуть, без них була б порушена художня цілісність і значимість.

Т. І. Крупеньова переконана: «...онім та його замітники чи приховані асоціати породжують образ, який творчо вирізьблюється митцем і творчо відтворюється реципієнтом» [14, с. 90]. Потрапляючи в художньо-образний контекст, власні назви можуть зазнавати функційного переосмислення, набувати експресивної виразності, естетичної значимості, виконуючи важливі функції творення художнього простору й сюжетного руху.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Власні імена згадуваних драматичних поем красномовно ілюструють майстерність Лесі Українки у вибудові онімної площини, де кожний онім стає важливим засобом художнього письма, постійно узгоджучись із контекстуальним вживанням і сюжетно-тематичною лінією. Не зловживаючи онімами, письменниця використала їх як могутнє джерело виразності, як спосіб формування нового аспекту, нового забарвлення, нового стилістичного навантаження.

У подальших студіях варто звернути увагу на специфіку функційного навантаження ономастичного простору прозових творів.

Список використаної літератури

1. Банацька Н. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Н. Банацька. – К., 2000. – 16 с.
2. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
3. Библейская энциклопедия / [репринт. издание]. – М. : Терра, 1990. – 902 с.
4. Боева Е. В. Номінаційне поле у контексті художнього простору оповідань Б. Грінченка / Е. В. Боева // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Изд-во «Донеччина», 2000. – Вып. 6. – С. 157–164.
5. Гриценко Б. Д. Ономастика художнього тексту як об'єкту цілісного аналізу / Б. Д. Гриценко // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса : ОДУ, 1999. – Вип. 6. – С. 92–99.
6. Громова В. В. Онимы как единицы художественного творческого процесса / В. В. Громова // Язык и культура. Вторая международная конференция. Тезисы. – К., 1993. – Ч. 1. – С. 83–84.
7. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
8. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68–74.
9. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : зб. статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
10. Костенко А. Леся Українка: художньо-документальна біографія / А. Костенко. – К. : Дніпро, 1985. – 393 с.
11. Крупеньова Т. І. Онімійна творчість Лесі Українки кінця XIX століття / Т. І. Крупеньова // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2012. – Вип. 15. – С. 68–76.
12. Крупеньова Т. І. Онімія драматичних творів Лесі Українки початку XX ст. / Т. І. Крупеньова // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 75–83.

13. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. І. Крупеньова. – Одеса, 2001. – 20 с.
14. Крупеньова Т. І. Ономастичний простір драматичної поеми Лесі Українки «На полі крові» / Т. І. Крупеньова // Українська пропріальна лексика : матеріали наук. семінару (Київ, 13–14 вересня 2000 р.) / відп. ред. І. М. Желєзняк. – К. : Кий, 2000. – С. 87–91.
15. Крупеньова Т. І. Функціональне навантаження власних назв історичних осіб у художньому тексті (на матеріалі драматургії Лесі Українки) / Т. І. Крупеньова // Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2010. – Вип. 13. – С. 68–75.
16. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки : монографія / Т. І. Крупеньова. – Одеса : Астропринт, 2004. – 160 с.
17. Леся Українка: доля, культура, епоха : зб. ст. і матеріалів / [ред. кол. : М. Г. Жулинський, А. В. Кіпа, І. М. Констанкевич та ін.]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2012. – Вип. 2. – 296 с.
18. Леся Українка. Мрії зламане крило : зб. творів, док. і спогадів / [упоряд., есе та довід. матеріал В. А. Костюченка]. – К. : Веселка, 1993. – 222 с.
19. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. П. Лукаш. – Донецьк, 1997. – 18 с.
20. Одарченко П. Леся Українка : розвідки різних років / П. Одарченко. – К. : Вид-во М. П. Коць, 1994. – 240 с.
21. Сверстюк Є. Я любила вік лицарства / Є. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993. – С. 189–195.
22. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. І. Селіверстова. – Харків, 2003. – 19 с.
23. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. О. Усова. – Донецьк, 2006. – 18 с.
24. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976 – 1979.
25. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Л. : ЛГУ, 1990. – 104 с.

Скорук Ирина. Особенности ономастикона драматических поэм Леси Украинки. В статье проанализированы литературно-художественные онимы драматических поэм Леси Украинки. Антропонимы свидетельствуют о целенаправленной работе писательницы: имена персонажей согласуются с контекстуальным употреблением и сюжетно-тематической линией; созданные варианты имен и их нарицательные названия-заменители помогают передать творческий замысел. Топонимы вносят в текст историческую, этнографическую, коннотативную и другие информации, формируют индивидуально-авторский мир, в котором живут персонажи.

В контексте национальных духовных ценностей, которые утверждает Леся Украинка устами героев, рассмотрены самые важные для человечества темы добра и зла, чести и бесчестия, любви и ненависти, долга и самоотречения. И чтобы убедительнее для читателя прозвучали человеческие постулаты, писательница подбирала интересные сюжеты, яркие героические личности и соответствующие им литературные онимы, доверху наполненные присущей этому лексическому слою художественных произведений информацией и экспрессией.

Ключевые слова: имя собственное, оним, ономастическое пространство, ономастикон, антропонимы, топонимы.

Skoruk Iryna. Features of the Onomasticon in Dramatic Poems by Lesja Ukrainka. The article deals with the literary onyms of dramatic poem by Lesja Ukrainka. Proper names testify about great purposeful work of the writer with the nominations of the personages: the chosen name conforms to the contextual usage and the plot, there are created variants and substitutions of the name which help the author to render his creative conception. Toponyms supply the text historical, ethnographic, connotative and other information, form the individual and author picture of the world.

In the context of national spiritual values, which claims Lesya Ukrainka lips heroes, considered the most important for mankind themes of good and evil, honor and dishonor, love and hate, duty and self-denial. And so convincing to the reader sounded human postulates, the writer picked up interesting stories and striking heroic personality and their corresponding literary one, brim full of inherent in this lexical layer of artistic works of information and expression.

Key words: proper name, onym, onomastic space, onomasticon, anthroponyms, toponyms.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2014

Андрій Яворський

**ТЕРИТОРІАЛЬНО ЗДИФЕРЕНЦІЙОВАНІ ЕЛЕМЕНТИ
В МОВІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ СТУДІЙ**

Леся Українка – перша авторка, яка в художній літературі використала елементи західнополіських говірок, при цьому дослідники відзначають високу художню майстерність у передачі народного мовлення. У статті простежено історію й тенденції вивчення в українській філологічній науці народнорозмовної основи художньої мови Лесі Українки. З'ясовано, що спеціальні дослідження в цій галузі започаткував ще в кінці 1950-х рр. В. Ф. Покальчук. Значно активізовано увагу вчених до цієї проблеми й удосконалено методологічні підходи до її опрацювання в 1990–2000-х рр. Висновки науковців переважно зводяться до того, що територіально здиференційовані одиниці займають чільне місце у текстах авторки, найперше в оповіданнях на волинську тематику та в «Лісовій пісні». Водночас зауважено, що дослідники мови Лесі Українки в основному кваліфікують конкретні мовні явища як діалектизми на підставі зіставлення їх із нормами сучасної української літературної мови. Натомість варто враховувати норми тогочасного наддніпрянського варіанта літературної мови.

Ключові слова: народна (діалектна) мова, західнополіський говір, народнорозмовна лексика, діалектизм, стилістичні функції діалектизмів.

Постановка наукової проблеми та її значення. Леся Українка, без сумніву, – перша авторка, яка в художній літературі використала елементи західнополіських говірок, до того ж, як не раз відзначали дослідники її мови, виявила високу художню майстерність у передачі народнорозмовної стихії. У зв'язку з цим важливо простежити й оцінити напрацювання вчених у цій галузі та визначити можливі перспективи мовознавчих студій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Деякі здобутки українських мовознавців у вивченні діалектної основи художньої мови Лесі Українки простежив Г. Л. Аркушин у монографії «Народна лексика Західного Полісся» [4], зокрема осмислив і високо оцінив внесок В. Ф. Покальчука в дослідження цієї проблеми.

Мета пропонованої праці – простежити історію й тенденції вивчення в українській філологічній науці народнорозмовної основи художньої мови Лесі Українки. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких конкретних **завдань**: а) визначити корпус мовознавчих досліджень, присвячених територіально здиференційованим елементам у мові Лесі Українки; б) систематизувати праці вчених за хронологічним критерієм та проблематикою; в) оцінити стан та методологічні засади вивчення народнорозмовної основи художньої мови Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Про «окремі риси, переважно лексичні, поліських (зокрема

західнополіських, волинських) говорів... в мові Лесі Українки в її оповіданнях і в п'єсі "Лісова пісня"» [19, с. 89] принагідно зауважив ще 1955 р. Ф. Т. Жилко у навчальному посібнику «Нариси з діалектології української мови». Учений сформулював мету, через яку письменниця вдалася до використання народнорозмовної лексики: «Надати місцевий колорит західного Полісся своїм творам» [19, с. 89]. У наступній праці – «Говори української мови» – у 1958 р. Ф. Т. Жилко зробив наголос на тому, що «найбільш помітно в літературній мові західнополіські або волинські риси виявилися в Л. Українки» [18, с. 46], а також навів кільканадцять місцевих слів та словоформ, використаних письменницею в оповіданнях і в «Лісовій пісні» [18, с. 46–47].

Перше спеціальне ґрунтовне дослідження місцевої лексики Волинського Полісся – «волинізмів» – у творах Лесі Українки виконав і опублікував 1957 р. В. Ф. Покальчук [27] (1958 р. – у варіанті тез [25]). Учений справедливо визнав, що «...діалектизми в українській літературі до Лесі Українки зустрічаються часто, але їх мовна база обмежувалась переважно говорами середньої Наддніпрянщини. До того ж, характер діалектизмів і прийоми їх використання позначалися випадковістю і примітивізмом, бо не було ще тоді розроблених настанов для їх вживання і не ставилося питання про функцію діалектизмів у літературному творі. Такі мовні засоби застосовували тоді здебільшого стихійно, під впливом оточення і рідше зі стилістичною метою для відображення місцевого колориту» [27, с. 60]. Натомість Леся Українка не пішла «уторованою дорогою використання діалектних особливостей виключно південно-східного типу, українську народну мову вона черпнула багато глибше, захопивши й говори знайомого й дорогого їй Волинського Полісся і взагалі Волині» [27, с. 61]. В. Ф. Покальчук при цьому справедливо наголошує, що у використанні волинськополіських лінгвальних елементів у художній літературі Леся Українка, по суті, була першою, а отже, вона «сміливий новатор, який розширив і мовну базу діалектизмів, і їх добір» [27, с. 61]. Майстерність передачі авторкою волинської розмовної стихії, на думку вченого, виявилася в тому, що «не було у Лесі Українки ні колекціонування діалектизмів, ні стихійного їх вживання... Непомітно для читача вводить вона у літературній переробці діалектні елементи, лексичні, синтаксичні або фонетико-морфологічного типу, з метою відповідного збагачення взагалі української літературної мови і, зокрема, щоб надати своїм творам більшою колоритністю і глибшою емоціональною експресивністю» [27, с. 62], а отже, «основним для неї є... не протокольний запис діалектизмів, а стилістичне їх вживання» [27, с. 62], «Леся Українка вийшла далеко за межі вживання суто провінціальних засобів мовлення» [27, с. 75], «її "волинізми" це взагалі народна мова в її волинському варіанті» [27, с. 75]. За спостереженнями Г. Л. Аркушина, в художній текстах Лесі Українки В. Ф. Покальчук виокремив і проаналізував «три десятки лексичних діалектизмів, 3 семантичних, 17 словотвірних та багато фонетичних» [4,

с. 135], але чимало говіркових слів «не попали в поле зору цього дослідника» [4, с. 136].

Народнорозмовну основу «Лісової пісні» відзначили 1963 року літературознавці І. О. Денисюк та Л. І. Міщенко: «Треба тільки дивуватись, як точно поетеса зберегла в своїй пам'яті всі деталі лексики, фразеології, інтонації мови, чутої переважно в дитинстві» [16, с. 74]. Вони ж наголосили на художній майстерності й обережності, з якими у драмі-феєрії використано місцеву лексику: «Леся Українка уникає вузьких діалектизмів, говіркових слівцець побутового характеру (їх набагато більше в оповіданні з життя волинського Полісся "Приязнь")» [16, с. 75], а отже, «до "Лісової пісні" не треба ніякого словничка діалектизмів» [16, с. 74]. І. О. Денисюк та Л. І. Міщенко, окрім того, сформулювали три цілі використання Лесею Українкою мови волинського Полісся: «для передачі місцевого колориту, для типізації та індивідуалізації персонажів», «для збагачення української літературної мови взагалі» [16, с. 74].

Упродовж 1970–1980 рр. опубліковано, по суті, лише одиничні спеціальні розвідки про західнополіські мовні елементи в художній мові Лесі Українки. 1972 р. статтю про лексичні діалектизми у прозових творах Лесі Українки опублікувала Г. О. Козачук [21]. 1985 р. з'явилася стаття Л. В. Голоюх [12], в якій проаналізовано діалектизми у драмі-феєрії «Лісова пісня» й зауважено, що місцева лексика, використана авторкою, відображає реалії життя волинських поліщуків. 1986 р. невелику розвідку про варіантність форм прикметників і дієслів, а також службових і незмінних слів у «Лісовій пісні» опублікував А. А. Сагаровський [27], який зауважив, що джерелами варіантів для Лесі Українки слугували тогочасна фольклорно-літературна мова та говірки північного заходу України; використання ж тієї чи тієї форми було підпорядковане вимогам ритму, розміру та рими.

Посилення інтересу лінгвостилістів до народнорозмовних елементів у мові Лесі Українки відзначено з 1990-х рр. Скажімо, 1991 р. у своїх спостереженнях над текстом і мовою «Лісової пісні» Л. П. Демчук та О. П. Карпенко, наголошуючи, що «мова творів Лесі Українки була максимально наближена до літературної норми», все ж визнали, що «в автографі й першодруках "Лісової пісні" можна знайти ряд фонетичних та морфологічних діалектизмів», «мова письменниці відзначалася впливом північно-поліських говорів» [15, с. 24], а також навели окремі перейняті з мовлення поліщуків елементи фонетичного рівня та словозміни.

Про «Лісову пісню» як «прекрасне мовне явище» [8, с. 27] 1996 р. висловила Л. І. Бондарчук. У мові твору дослідниця простежила такі елементи народнорозмовної стихії, як діалектну, розмовну, просторічну і застарілу лексику, а в результаті зауважила: «Самобутність лексики, звертання, ритмічні наголоси у групах складів, ритмізуюча точна рима наближають віршований текст до народнописенного» [8, с. 29].

2009 р. ґрунтовну працю про лінгвістичні раритети, зокрема й діалектизми, у збірці Лесі Українки «На крилах пісень» опублікувала С. К. Богдан [7]. Дослідниця відзначила, що вже в цій – першій – поетичній збірці «були закладені основи особливого, шанобливого ставлення Лесі Українки до рідного слова загалом, а передусім – до слів “меншовартісних”, завжди поціновуваних нею, хоч традиційно позначених у лексикографічних джерелах як “розм.”, “діал.”, “рідко”, “нар-поет.”, а отже, гіпотетично безперспективних, позбавлених будь-яких надій на повноцінний статус у мовній системі» [7, с. 487].

Кілька розвідок про народнорозмовну основу художньої мови Лесі Українки в кінці 90-х рр. – на початку 2000-х рр. підготувала Л. В. Бублейник. 1998 р. дослідниця в невеликій статті простежила «мовні барви Волинського Полісся в художній прозі Лесі Українки» [10, 1998], 2000 р. цій же темі вона присвятила вже цілий розділ у навчальному посібнику «Особливості художнього мовлення» [9], а 2001 р. в окремому дослідженні простежила вияви народної мовної стихії в листуванні Лесі Українки [11].

1998 р. започатковано цикл спеціальних діалектологічних розвідок про різнорівневі елементи говірок Волинського Полісся в мові Лесі Українки та фіксацію цих явищ у сучасних говірках окресленого ареалу. Скажімо, 1998 р. з'явилася ґрунтовна стаття Г. Л. Аркушина про словотвірні діалектизми (відсубстантивні суфіксальні іменники) у творах Лесі Українки та їхні західнополіські відповідники [3]. Інші два дослідження про зв'язок художньої мови Лесі Українки із говірками Волинського Полісся Г. Л. Аркушин опублікував 1999 р. В одному з них описано регіональну специфіку словотвору антропонімів в оповіданнях Лесі Українки на волинську тематику, а також наведено сучасні західнополіські паралелі до використаних письменницею дериватів [2]. В іншій статті вчений прокоментував прослідки означеного артика в західнополіських говірках, а також простежив вияви цього унікального граматичного явища у творах Лесі Українки [1]. 2003 р. Г. Л. Аркушин опублікував спеціальне дослідження про словотвір займенників в оповіданнях Лесі Українки на волинську тематику та у драмі-феєрії «Лісова пісня» [5]. Учений відзначив високу художню майстерність авторки у використанні народнорозмовних елементів: «Письменниця вміло відтворює мовлення поліщуків, але не сліпо наслідує чи копіює його, а скрупульозно відбирає потрібні вирази, слова та форми, тому репліки дійових осіб звучать невимушено і природно» [5, с. 369].

У монографії «Народна лексика Західного Полісся», що побачила світ 2014 р. [4], Г. Л. Аркушин виокремив цілий підрозділ «Леся Українка і говірки». Учений справедливо зауважив, що «західнополіським говіркам “пощастило” менше в художній літературі, ніж іншим діалектам», але «з усіх письменників саме Леся Українка найбільше використовувала у творах західнополіські слова, щоправда, часто їх називаючи *волинськими*»

[4, с. 131]. Г. Л. Аркушин спостеріг, що «найбільше діалектизмів, характерних для Волинського Полісся, ужито в прозових творах письменниці, де дійовими особами виступають корінні жителі поліського краю» [4, с. 132–133]. Дослідник, щоправда, зауважив, що навіть у мовленні персонажів поліські слова і форми вживані непослідовно», на основі чого зробив висновок: «Письменниця не копіювала мовлення поліщуків, а тільки за допомогою декількох “штрихів”, тобто говіркових слів, передавала найхарактерніші особливості» [4, с. 133]. Г. Л. Аркушин суттєво поповнив той реєстр використаних письменницею західнополіських діалектизмів, який ще в кінці 1950-х рр. окреслив В. Ф. Покальчук. Відзначено, що Леся Українка вдало використала багато лексичних діалектизмів, які допомогли їй описати побут і господарювання поліщуків та індивідуалізувати їхнє мовлення; у її творах чимало й семантичних, фонетичних, словотвірних, морфологічних діалектизмів; регіональну специфіку виявляють навіть антропоніми.

1998 р. опубліковано розвідку Ю. В. Громика про розмовні та діалектні варіанти прислівників у творах Лесі Українки [14]. Аналізуючи художні, принагідно й епістолярні тексти письменниці, дослідник підкреслив: «Виріши на Поліссі, Леся Українка ніколи не цуралася поліської мовної стихії; чимало поліських регіоналізмів, як свідчить, скажімо, епістолярна спадщина поетеси, були звичними для її побутового мовлення» [14, с. 57]. Як і в інших працях, акцентовано на тому, що в художніх текстах нема сліпого чи механічного копіювання народнорозмовної стихії. Використання діалектних елементів авторка чітко підпорядковувала певним стилістичним настановам: «У говірці поліщуків вона вдумливо шукала нові виражальні засоби, – ненав'язливо і тонко введені в контекст поліські словесні вкраплення трапляються у її творах часто» [14, с. 57].

1999 р. з'явилася стаття Р. С. Омельковець про актуалізацію в творах Лесі Українки назв лікарських рослин [24]. Дослідниця з'ясувала, що більшість цих найменувань досі активно вживані в західнополіських говірках. 2008 р. про західнополіські фразеологізми, використані Лесею Українкою в епістолярній спадщині, та сучасну їх фіксацію в говірках краю писала З. С. Мацюк [22].

2009 р. діалектні явища іменної словозміни у прозових творах і фольклорних записах Лесі Українки проаналізувала Р. С. Зінчук [20]. Простеживши в сучасних говірках Волинського Полісся відповідники до більшості фіксованих позанормативних із погляду сучасної літературної мови словоформ, дослідниця зробила висновки, що «оригінальна мовна палітра художнього мислення Лесі Українки... позначена помітним впливом народнорозмовної традиції», «Леся Українка добре знала місцеву говірку й апелювала до живомовних елементів поліської стихії в художніх роздумах» [21, с. 558].

2011 р. статтю про «волинізми» у творах Лесі Українки опублікувала Н. С. Дмитренко [17]. На жаль, авторка просто переказала, а то й цілком скопіювала без належного оформлення основні положення вже згадуваної праці В. Ф. Покальчука.

Невеликі дослідження про діалектну основу мови Лесі Українки упродовж 2000-х рр. публікували студенти, зокрема 2001 р. В. Яручик – про діалектизми у листах Лесі Українки з Колодяжного [28], О. Бегаль – про діалектизми в художніх текстах письменниці [6] та ін.

Своє – відмінне – бачення місця й ролі елементів західнополіської говірки в художній мові Лесі Українки, а саме в «Лісовій пісні», запропонував 2001 р. авторитетний дослідник Полісся В. М. Мойсієнко у статті «Звідки родом дядько Лев» [23]. Учений, аналізуючи секрети успіху драми-феєрії, визнав, що «одним з головних чинників було напрочуд органічне вплетення у канву твору полісько-волинських типажів», проте «попри виразно регіональний характер твору, на рівні лінгвальному він наближається до ідеально українськомовних. Намагання дослідників знайти в драмі щось мовнополіське швидше можна трактувати як – віддати належне Майстру. Адже не може твір, написаний про Полісся, де відображені поліські архетипи, бути зовсім вільний від поліської мовної домішки» [23, с. 87]. За спостереженнями вченого, власне західнополіські діалектизми всіх рівнів у «Лісовій пісні» обмежені «бодай десятком утворень», а «із небагатьох діалектних утворень..., що носять переважно загальнополіський характер, кілька – вузьколокального поширення. Це *кловня* та *шіпля*» [23, с. 88]; більшість же інших діалектизмів – рідні для Лесі Українки наддніпрянські слова, які справді були звичними в тодішньому варіанті літературної мови. Це дало вченому підстави підсумувати: «Стверджувати, що Леся Українка використала у своєму творі мову Волинського Полісся, буде аж занадто сміливо» [23, с. 87], а «дядько Лев – справді поліщук-волиняк, який хоч і говорить середньонаддніпрянським діалектом української мови, все ж народився і жив на Ковельщині. Із Жаборицею його може пов'язувати хіба що *кловня*, яку він бере на риболовлю» [23, с. 88].

Висновок В. М. Мойсієнка про в основному наддніпрянський характер мови «Лісової пісні» підтверджує також зіставлення цього тексту із творами сучасних письменників, які використали поліську говірку значно активніше і послідовніше, наприклад, В. Дрозда, М. Закусила, В. Лиса, В. Лазарука, О. Кулеша та ін. Окрім того, в сучасних дослідженнях художніх текстів попередніх століть варто брати до уваги деякі серйозні методологічні зауваження, висловлені П. Ю. Гриценком [13, с. 146]: діалектизм – поняття історично змінне, цілком залежне від усталених норм літературної мови; у текстах певного часу оцінка якогось явища як діалектизму можлива лише в контексті тогочасних (але не сучасних – кінця ХХ ст. чи початку ХХІ ст.) норм літературної мови. Від власне діалектизмів П. Ю. Гриценко радить відрізняти ті лінгвальні одиниці, які в

конкретний період мали статус нормативних у регіональних варіантах літературної мови, зокрема в наддніпрянському. Висновки В. М. Мойсієнка, як бачимо, цю методологічну настанову враховують.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, в українському мовознавстві вже існує певна традиція вивчення народнорозмовних елементів у художній мові Лесі Українки. Найбільш ґрунтовні дослідження в цій галузі з'явилися упродовж 1990–2000-х рр. Висновки вчених в основному зводилися до того, що територіально здиференційовані одиниці займають чільне місце у текстах авторки, найперше в оповіданнях на волинську тематику та в «Лісовій пісні». Констатовано, що більшість використаних Лесею Українкою діалектних явищ дотепер фіксовані в говірках Волинського Полісся.

Щоправда, дослідники мови Лесі Українки переважно кваліфікують конкретні мовні явища як діалектизми, зіставляючи їх із нормами сучасної української літературної мови. Актуальним залишається завдання системного опису народнорозмовних та діалектних елементів у мові Лесі Українки з урахуванням норм тогочасного наддніпрянського варіанта української літературної мови.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Прослідки означеного артикля в західнополіських говірках та його фіксація в творах Лесі Українки [Текст] / Г. Л. Аркушин // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. – 1999. – № 15. – С. 88–93.
2. Аркушин Г. Л. Словотвір антропонімів в оповіданнях Лесі Українки на волинську тематику і їх паралелі в сучасних західнополіських говірках [Текст] / Г. Л. Аркушин // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (лесезнавство). – 1999. – № 10. – С. 5–9.
3. Аркушин Г. Л. Деякі словотвірні діалектизми у творах Лесі Українки (відсубстантивні суфіксальні іменники) та їх західнополіські відповідники [Текст] / Г. Л. Аркушин // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. – 1998. – № 7. – С. 44–46.
4. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся [Текст] : монографія / Григорій Львович Аркушин ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філології та журналістики, Західнополіс. ономастико-діалектол. центр. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
5. Аркушин Г. Л. Словотвір займенників у творах Лесі Українки на волинську тематику та їхні сучасні західнополіські відповідники [Текст] / Г. Л. Аркушин // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / упоряд. Н. Г. Сташенко ; редкол.: М. Г. Жулинський [та ін.] ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 369–374.
6. Бегаль О. Діалектизми у творах Лесі Українки [Текст] / О. Бегаль // *Ukrainiskie i polskie gwary pogranicza* / Red. F. Czyżewski, H. Arkushyn ; UMCS, PUW im. Łesi Ukrainki. – Lublin; Łutsk : Wyd-wo PTL, 2001. – S. 173–175.
7. Богдан С. К. Лінгвістичні раритети в збірці Лесі Українки «На крилах пісень» [Текст] / С. К. Богдан // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / упоряд. Н. Г. Сташенко ; редкол.: М. Г. Жулинський [та ін.] ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 5. – С. 487–503.

8. Бондарчук Л. І. Народнорозмовна лексика в «Лісовій пісні» Лесі Українки [Текст] / Л. І. Бондарчук // *Культура слова*. – 1996. – Вип. 46 / 47. – С. 27–31.
9. Бублейник Л. В. Мовні барви волинських говірок у художній прозі Лесі Українки [Текст] // *Особливості художнього мовлення: навчальний посібник зі спецкурсу для студентів гуманітарних факультетів* / Л. В. Бублейник. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – С. 69–76.
10. Бублейник Л. В. Мовні барви Волинського Полісся в художній прозі Лесі Українки [Текст] / Л. В. Бублейник // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції, 20-23 січня 1998 р.* / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; відп. ред. Г. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 200–202.
11. Бублейник Л. В. Народна мовна стихія в листуванні Лесі Українки [Текст] / Л. В. Бублейник // *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24–25 лютого 2001 р., с. Колодяжне: наук. зб.* / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки; упоряд. А. Силук; ред. Г. Бондаренко [та ін.]. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 22–23.
12. Голоюх Л. В. Діалектизми в драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» як засіб реалістичного відображення життя волинського краю / Л. В. Голоюх // *Минуле і сучасне Волині: тези доповідей та повідомлень Волинської регіональної історико-краєзнавчої конференції, 26–28 вересня 1985 р.* / Луц. держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки [та ін.]; відп. ред. Н. В. Бурчак. – Луцьк, 1985. – С. 161–164.
13. Гриценко П. Ю. Діалектизм [Текст] / П. Ю. Гриценко // *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 146–147.
14. Громик Ю. В. Розмовні та діалектні варіанти прислівників у творах Лесі Українки та їх фіксація в сучасних західнополіських говірках [Текст] / Ю. В. Громик // *Науковий вісник Волинського державного університету. Серія: Філологічні науки*. – 1998. – № 7. – С. 57 – 60.
15. Демчук Л. П. Спостереження над текстом і мовою «Лісової пісні» Лесі Українки [Текст] / Л. П. Демчук, О. П. Карпенко // *Культура слова*. – 1991. – Вип. 40. – С. 21–24.
16. Денисюк І. О. Дивоцвіт: джерела і поетика «Лісової пісні» Лесі Українки [Текст] / І. О. Денисюк, Л. І. Міщенко. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 93 с.
17. Дмитренко Н. С. Волинізми у творчості Лесі Українки [Текст] / Н. С. Дмитренко // *Нова педагогічна думка: науковий журнал*. – 2011. – № 4 (68). – С. 95–97.
18. Жилко Ф. Т. Говори української мови [Текст]: [навчальний посібник] / Ф. Т. Жилко. – К.: Радянська школа, 1958. – 172 с.
19. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови [Текст]: [навчальний посібник] / Ф. Т. Жилко. – К.: Радянська школа, 1955. – 315 с.
20. Зінчук Р. С. Діалектні явища іменної словозміни в прозових творах і фольклорних записах Лесі Українки та їх відповідники в сучасних західнополіських говірках [Текст] / Р. С. Зінчук // *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* / упоряд. Н. Г. Сташенко; редкол.: М. Г. Жулинський [та ін.]; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 5. – С. 557–571.
21. Козачук Г. О. Лексичні діалектизми у прозових творах Лесі Українки [Текст] / Г. О. Козачук // *Українське літературознавство: зб. наук. пр.* – 1972. – Вип. 16. – С. 79–85.
22. Мацюк З. С. Фразеологічні одиниці в епістолярії Лесі Українки та їхні західнополіські відповідники [Текст] / З. С. Мацюк // *Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис*. – 2008. – Ч. 4. – С. 154–156.

23. Мойсієнко В. М. Звідки родом дядько Лев? [Текст] / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.

24. Омельковець Р. С. Назви лікарських рослин у творах Лесі Українки на волинську тематику та їх сучасні відповідники [Текст] / Р. С. Омельковець // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. – 1999. – № 15. – С. 123–125.

25. Покальчук В. Ф. «Волинізми» у творах Лесі Українки [Текст] / В. Ф. Покальчук // Тези доповідей Львівської міжобласної діалектологічної наради, 25–27 квітня 1957 р. – Львів : [б. в.], 1958. – С. 23–24.

26. Покальчук В. Ф. «Волинізми» у творах Лесі Українки [Текст] / В. Ф. Покальчук // Леся Українка : зб. ст. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1957. – С. 57–76.

27. Сагаровський А. А. Варіанти форм у «Лісовій пісні» Лесі Українки [Текст] / А. А. Сагаровський // Співець мужності і краси : тези доповідей науково-практичного семінару, присвяченого 115-річчю з дня народження Лесі Українки (21–22 березня 1986 року) / М-во освіти УРСР ; Луц. держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки ; Волин. обл. від. нар. освіти. – Луцьк : [б. в.], 1986. – С. 108–109.

28. Яручик В. Діалектизми у листах Лесі Українки з Колодяжного [Текст] / В. Яручик // *Ukraińskie i polskie gwary pogranicza* / Red. F. Czyżewski, H. Arkushyn ; UMCS, PUW im. Łesi Ukrainki. – Lublin; Łutsk : Wyd-wo PTL, 2001. – S. 177–180.

Яворский Андрей. Территориально дифференцированные элементы в языке Леси Украинки как объект научных исследований. Леся Украинка – первый автор, использовавший в художественной литературе элементы западнopolесских говоров, при этом исследователи последовательно отмечают высокое художественное мастерство в передаче народной речи. В статье прослеживается история и тенденции изучения в украинской филологической науке народно-разговорной основы художественного языка Леси Украинки. Показано, что специальные исследования в этой области начал еще в конце 1950-х гг. В. Ф. Покальчук. Значительно активизировалось внимание ученых к этой проблеме и усовершенствовались методологические подходы к ее разработке в 1990–2000-х гг. Выводы исследователей преимущественно сводятся к тому, что территориально дифференцированные единицы занимают заметное место в текстах писательницы, прежде всего, в рассказах на волинскую тематику и в «Лесной песне». Вместе с тем отмечается, что исследователи языка Леси Украинки в основном квалифицируют конкретные языковые явления как диалектизмы на основании сопоставления их с нормами современного украинского литературного языка. Вместо этого стоит учитывать нормы тогдашнего надднепрянского варианта литературного языка той поры.

Ключевые слова: народный (диалектный) язык, западнopolесский говор, народно-разговорная лексика, диалектизм, стилистические функции диалектизмов.

Yavorskiy Andriy. Territorially-differentiated Elements in Lesia Ukrainka's Artistic Language as an Object of Scientific Research. Lesia Ukrainka was the first author who used the elements of the western Polissian dialects in the emotive prose. The scholars emphasize great artistic skill with which the colloquial speech elements are conveyed in her works. The article traces the history and the main tendencies of the linguistic studies of the folk basis of Lesia Ukrainka's artistic language. It is claimed that special studies in this field were initiated by V. F. Pokalchuk in the late 1950-ies. The researchers had become increasingly interested in this phenomenon in 1990–2000 when the methodological approaches to the research changed and strongly improved. The emphasis has been laid on the scholars' conclusions as to the importance of usage of the territorially-differentiated

lexical units in Lesia Ukrainka's texts, especially in the stories describing Volyn and her famous poem «Forest Song». It has been stressed that most researchers of Lesia Ukrainka's language classify these concrete language phenomena as dialectical words by comparing them with the literary standards of modern Ukrainian. The author states that it is worth to consider the phenomenon verifying it against the norms of the Naddniprianskii variant of the literary language of that time.

Key words: colloquial (dialectal) language; western Polissian dialect; folk speaking language; dialectism; stylistic functions of the dialectisms.

Стаття надійшла до редколегії 29.11.2014

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аркушин Григорій Львович, доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Бабич Надія Денисівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Богдан Світлана Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Вільчинська Тетяна Пилипівна, доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, декан філологічного факультету ТНПУ імені В. Гнатюка.

Вокальчук Галина Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ім. проф. Шульжука К. Ф. Рівненського гуманітарного університету.

Гандзюк Олександра Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Голоух Лариса Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Данилюк Ніна Олексіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Даскалюк Оксана Любомирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрій Федьковича.

Коць Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Левчук Ірина Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Локайчук Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Маленицька Ольга Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Масицька Тетяна Євгенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Масло Ольга Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської філології КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

Мацюк Зоряна Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мацько Любов Іванівна, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Мех Наталія Олександрівна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Павленко Лариса Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Приймачок Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Приходько Наталія Степанівна, кандидат філологічних наук, старший лаборант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Сидоренко Олеся Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Скорук Ірина Денисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Трохименко Юлія Анатоліївна, студентка 3 курсу факультету іноземної філології та музичного мистецтва КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

Фенко Марія Ярославівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Яворський Андрій Юрійович, аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукове видання

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 1

Упорядкування текстів *С. К. Богдан*
Літературні редактори *Л. В. Голоюх, І. П. Левчук*
Коректори *О. І. Приймачок, І. Д. Скорук*
Технічне редагування *Н. С. Приходько*
Верстка *Т. М. Тарасюк*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-83-67; електронна адреса: lingvostud@ukr.net
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84^{1/8}. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 18,95 ум. друк. арк., 18,73 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 636.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.